

Bygden Koltur på Færøerne.

FRA NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK

1951

GYLDENDALSKE BOGHANDEL

POUL NØRLUND

4. november 1888 — 26. maj 1951

 Arkivseksemplar
NATIONALMUSEETS
FORLAG

DR. NØRLUND er død — for få timer siden hørte jeg Fru Nørlunds stemme i telefonen bringe det frygtelige budskab. Der blev så stille på museet. Alt andet var så ligegyldigt. Alle gik rundt i tung sorg og prøvede på at forstå, hvad det vil sige, at vi ikke skal se ham mere.

Endnu igår havde vi ham frisk og fornøjet iblandt os, lykkelig ved at være på sin arbejdsplads igen efter den lange sygdom, glad og rørt over den hjertelige modtagelse, han fik i alle kontorer og laboratorier, og ivrig efter at tage fat.

Det står som et lyspunkt for os, at hans sidste timer på museet formede sig så harmonisk.

Dr. Nørlunds virke som museets direktør, i modstandsbevægelsen, i Unesco, ved forhandlingsbordet, i foreningslivet, som organisator, som videnskabelig forfatter og på mangfoldige andre områder må forblive uomtalt her. Det forekommer usømmeligt, hvis vi skulde gøre os til dommere over den mand, der bar sit stolte hoved så højt over alle andre. Men „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“ kan ikke udsendes, uden at det på disse blade mindes, at Nørlund var dens skaber og en af dens flittigste medarbejdere. En gennemgang af hans artikler viser på en mærkelig direkte måde omfanget af hans virkefelt inden for Nationalmuseets rammer: kunsthistorie (Den hellige Birgittas Vision, 1933; Ole Worms Olifant, 1950), historie (Stormandstyper fra Valdemarstiden, 1935), Grønlandsforskning (En Bispestav af Hvalrostand fra Grønland, 1929), kalkmaleriforskning (Vore Kalkmaleriers Restaurering, 1931), museumsledelse (Nationalmuseet i de onde Aar, 1946) og arkæologi (Trelleborg ved Slagelse, 1936, og Trelleborg efter 4 Aars Udgravninger, 1938).

Han var i al sin færd videnskabens tjener. Det var ikke udelukkende ment som en spøg, da han engang stod på randen af en grube med et væmmeligt indhold og under råbet: Videnskaben går frem for alt! sprang ned og tog fat på undersøgelsen.

Man kan ikke tale om Nørlunds arbejde i marken uden at nævne Trelleborg, hvor en tilsyneladende tilfældig omstændighed satte ham i gang med en prøvegravning. Det var sent på året, regn og blæst strøg over volden, ryggen blev gennemblødt og fingrene stive af kulde. Han fandt i sine søgegrøfter levn fra stenalderen, nogle affaldsgruber og enkelte riller, men i tre uger ikke det, han søgte: husene. Men han vilde finde dem og gav ikke op, før det var lykkedes. Jeg kender ingen anden dansk arkæolog med en så stædig viljekraft. Året efter blev arbejdet genoptaget, og han måtte nu søge at finde orden i de tusinder af stolpehuller. I en af hans lommebøger fra dette år læses: ²⁹/₉ 1935. Denne Dag gik hele Anlæggets Regelmæssighed pludselig op for mig! Der er ingen tvivl om, at han selv har følt det som en sejrens dag, måske den største i sit liv, da han havde aftvunget vikingeborgen dens hemmelighed. Mange år efter, da udgravningen nærmede sig sin fuldendelse, stod vi en dag sammen på volden og så ud over arbejdsfeltet og fandt alt såre godt. Da jeg lykønskede ham til hans held, svarede han: „Jeg kom hjem fra Grønland

med beslutningen om at påtage mig en stor udgravning. Jeg valgte Trelleborg. Så må du selv bedømme, om det er held."

Under arbejdet i marken opflammede han sine unge medarbejdere og lærte fra sig både ved direkte undervisning og ved sit strålende eksempel, men han gik ikke derefter hjem og lukkede døren til sit studerekammer efter sig. Tværtimod elskede han at inddrage andre i sine overvejelser, at diskutere problemerne på lige fod med de unge, at høre deres mening og lytte til deres forslag og bøje sig for deres idéer. Han yndede klare standpunkter, selvom de var modsat hans egne, og han respekterede altid en modstander, blot hans våben var blanke. Det friske syn på sagen var for ham værdifuldere end den mosgroede erfaring, og han var altid villig til at skaffe en ung medhjælper og hans arbejde fremgang, måske undertiden på trods af egen overbevisning, af angst for at komme til at undertrykke en livskraftig spire, hvis ret til at tvinge sin vej opad han aldrig vilde knægte, selv om dens farver skar ham i øjnene. Men han forlangte af sin mand, at han skulde gå helt og fuldt ind for sagen. Han stillede store krav, og ingen har gjort det med større ret.

Direkte efterlignere synes han ikke at have. Hans personlighed har været for stor og for rig, for omfattende og for nuanceret til, at den lod sig kopiere. Han kunde så meget. Enhver lærte af ham på enkelte punkter, ingen magtede at få det hele med, og meget måtte blive stående som et uopnåeligt ideal.

Det virker underlig prætenttøst at udtale sig om Nørlunds personlighed. Det kan jo kun tage form af ros, og hvem er vi, at vi med ros skal nærme os mindet om den mand, for hvem lovord var noget meget fint og sart, som kun kunde omgås med den allerstørste varsomhed. Jeg tror, at han selv følte, at ros i hans mund var direkte afslørende, at den sønderbrød masken af den strenge, barske chef, som han, iøvrigt uden større held, gerne vilde have sine omgivelser til at tro på. Men det gjorde ikke noget, at det undertiden mislykkedes for ham. Vi har vist alle oplevet at se, at der bag panseret sad et slør af generthed, som ikke var svaghed, men mandlig blufærdighed, der dækkede over en ven.

Og det var den dybt klingende grundtone i hans væsen over for os, hans mange arbejdsfæller på Nationalmuseet: tillidsfuldt venskab. Ikke for at forkæle, men for at stille opgaver til hver enkelt i den store kreds, som han kendte, studerede og vurderede. Ikke for at slække på kravene, men for at forlene ansvar og tryk tillid til, at han aldrig vilde desavouere en medarbejder, men altid stå som en klippe bag sin mand. Ikke venskab for at være overbærende, for hans stærke sind rummede også raseri, der kunde gøre ham hvid i ansigtet og lav i stemmen. Han kunde hade; ikke det enkelte menneske, men løgn og uret og voldsfærd. Aldrig er hans ranke personlighed kommet bedre til sin ret, end når han trådte op mod dette.

Han var et mandfolk med en gentlemands instinkter.

Han forenede en kunstners sind med en videnskabsmands ånd.

ÆRE VÆRE HANS MINDE

Nationalmuseet, den 26. maj 1951

Aage Roussell

FRA NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1951

FRA
NATIONALMUSEETS
ARBEJDSMARK
1951

GYLDENDALSKE BOGHANDEL - NORDISK
FORLAG - KØBENHAVN - 1951

INDHOLD

	Side
HOLGER RASMUSSEN : Koltur	5
OLE KLINDT-JENSEN : Freds- og krigstid i Bornholms jernalder	15
NIELS BREITENSTEIN : En bornholmsk guldskat	24
HALFDAN SIIGER : Statuer af træ hos kalash-kafirerne i Chitral	29
HANS NORLING-CHRISTENSEN : Jernaldergravpladsen ved Himlingøje	39
ERIK MOLTKE : Er runeskriften opstået i Danmark ?	47
HANS NORLING-CHRISTENSEN : Tre rosetfibulaer med runeskrift	56
C. G. SCHULTZ : Kirken og runestenen i Asmild	59
KNUD ANDERSEN : Hytter fra maglemosetid	69
EIGIL KNUTH : Et umiak-fund i Pearyland	77
DAVID YDE-ANDERSEN : Ure i den fjerne orient	88
NIELS BREITENSTEIN : Nyerhvervede græske guldsmykker	99
C. J. BECKER : Flintgruberne ved Aalborg	107

På omslaget: Bygden Koltur på Færøerne.

På titelbladet: Vadstena-brakteaten med det ældre runealfabet.

Fig. 1. Koltur set fra SØ. Farvelagt tegning fra Svabos håndskrift (1781—1782).

KOLTUR

EN FÆRØSK BYGD

Af HOLGER RASMUSSEN

NÆST efter Stora Dímun med sin eneste gård er Koltur den mindste, beboede ø i den færøske øverden. Hele samfundet består af fire gårde med ialt omkring 15 beboere. Øen ligger ved vestsiden af Streymoy frit mod Atlanterhavets rasen. Som vanligt for øerne har den lodrette fuglefjælde mod vest med enkelte fritstående klipper, *drangar*. Østsiden derimod skråner jævnt mod søen, og her ligger husene og den dyrkede indmark, *bour*.

Øens højeste punkt, Kolturshamar, når 478 m, hvad der ikke er nogen imponerende højde efter færøske forhold, men fjældet virker p. gr. af øens ringe længde dominerende. Ud imod kysterne falder det i bratte afsatser, *hamrar*, gennemfuret af kløfter. Ned imod bygden forløber det derimod i en forholdsvis blød kurve, der ved øens sydende påny stiger i det 100 m høje Fjallið. Koltur får derved en karakteristisk profil, som det ses af fig. 1, der dog gengiver øen for sammentrykt og fjældet for overdrevent.

Midtvejs nede på fjældskråningen, hvor stejlheden ikke mere er så udpræget, løber et gærde, opført af sten og jord, tværs over øen. Det markerer grænsen mellem fårenes og køernes græsgange. Neden for gærdet holder hornkvæget til sommeren igennem. Gærdet holder ikke fårene effektivt ude, men så snart fårehyrden med sin hund viser sig, forsvinder de skyndsomst om på den rette side gærdet. Man søger at holde fårene oppe på fjældgræsgangene til kyndelmesse (2. febr.). Først derefter får de lov at søge ned på de lavere græsgange, og ved påsketid, når læmningen tager sin begyndelse, kommer de ind på selve indmarken.

Fig. 2. Kolturs to bylinger set fra syd. I baggrunden fjeldet Kolturshamar.

Der er flere gode grunde til denne opdeling af udmarken. For det første sker den for at få udnyttet de højest liggende græsgange i sommertiden, mens faren for at dyrene skal styrte ned er mindst, og dernæst gælder det om at holde kvæggræsgangen intakt for hornkvæget alene. Endelig skal gærdet forhindre, at køerne søger nordpå i fjældet og styrter ned.

Den indgærdede bø strækker sig langs øens østside, hvor den er lavest. Den har velholdte marker, der alle ligger hen som *teigar*, d.v.s. de har den gamle, færøske agers udformning med en høj ryg ved den ene side og en jævn skråning ned imod næste agerryg. Agrene er lange og smalle og snor sig ofte efter landskabets kurver. Det er et ejendommeligt og smukt syn at se en hel bø opdelt på denne måde. Og det er efterhånden også en sjældenhed; sandsynligvis er indmarken på Koltur den sidste på Færøerne, der i sin helhed ligger hen i *teigalendi*.

De veldyrkede marker og den frodige græsvækst giver løfter om god afgrøde, og Koltur er da også fra gammel tid kendt som en god kornplads. Det var ikke usædvanligt, at bønder fra andre bygder hentede såkorn herfra. Men afgrøden nås kun ved et slidsomt arbejde fra bøndernes side. Her tænkes ikke alene på selve dyrkingen, der udelukkende sker ved menneskelig arbejdskraft, først og fremmest med den jernskoede træspade, men også på de hindringer, som naturen lægger i vejen.

Fig. 3. Opmålingsplan af den sydlige byling, Heimi í husi, med de tilstødende agre.

På trods af at bøen ligger et par hundrede meter fra øens vestside, der rejser sig stejlt udfor det dyrkede område i godt 40 meters højde, slår brændingen fra søen med vestenvind dog ind over markerne i vintertiden og forringer agerjorden, så bønderne nødsages til at gøde omtrent dobbelt så meget som på andre bygder. En gang i mands minde er bøgærdet faldet ned på grund af sø, som skyllede hen over det.

Dyrkningen adskiller sig her som ellers på Færøerne betydeligt fra, hvad vi med danske forhold for øje forstår derved. Høavlen, der udelukkende finder sted i indmarken, er langt den vigtigste, idet den er selve grundlaget for kvægholdet. Dyrkningen af rodfrugter, kartofler og korn har foruden det tilskud, den giver til menneskeføde, først og fremmest sin betydning ved at kultivere agerjorden. Der sker nemlig det, at efter 8—10 år forringes det naturlige græsdække ved at mosser og andre lidet fodernyttige planter fortrænger græsserne, og da er det tid at gøde jorden, vende den og tage et års afgrøde i den, inden den påny får lov til at springe i græs. Tidligere dyrkedes næsten udelukkende hjemlig byg, „færøsk korn“, nu vinder kartofler mere og mere frem på kornets bekostning, selv om kornavl endnu er af betydning på Kultur.

Jordbearbejdningen foregår på den måde, at gødningen bredes over ageren, hvorefter der i lodrette stik graves en kant af agerryggen. Den løsgravede jord bredes

Fig. 4. Bylingen, Heimi í husi, set fra nv. I baggrunden Streymoy.

over gødningen, og ageren er nu beredt til at modtage udsæden. For at nedmulde sæden blev hele ageren derefter hakket igennem med spaden, men et fremskridt heri skete på øen, da man for ca. 70 år siden fik en slags harver, *akurrivur*, tunge træriver med jerntænder, hvormed jorden kunne gennemharves. Til at jævne jorden med efter såningen havde man en træklappe, *klárur*, men egen opfindsomhed fik Kolturs mænd til at spænde fjæle på fødderne og på den måde trampe marken til.

Øens ringe størrelse har gjort, at fåreholdet kun kunne blive lille. 166 levefår var det fastsatte antal fra gammel tid. I vid udstrækning må beboerne derfor nu som før løbe an på fiskeri for at klare tilværelsen. Men øen ligger også meget heldigt for givtige fiskemed. Fuglefangsten er ikke af så stor betydning som tidligere. Der tages nogle søpapegøjer, *lundar*, og nogle stormfugle, men den vigtigste fugl, lomvien, er praktisk taget udryddet på øen og har været det i ca. 100 år. En anden vigtig ting, der fattes på øen, er tørvemoser. Kolturs mænd har derfor altid været tvunget til at hente dette deres vigtigste, ja, faktisk eneste brændsel udenfor øen. Oprindeligt gravede de tørv i det lige overfor liggende Syðradalur på Streymoy, men i de sidste 150 år har de skåret dem ved bygden Skopun på Sandoy, hvorfra tørvene må fragtes hjem i robåde i en flere timer lang sejlads. En smule *soppatorv*, d. e. tørv med grønsværen på, skar man i den hjemlige udmark og blandede mellem de egentlige tørv. Men det gik for stærkt ud over græsgangene, og man opgav det derfor igen.

Bebyggelsen ligger udelukkende inden for bøgærdet. Den er samlet på tre steder. Længst mod nord på Gróthústangi findes en samling tørvehuse og hjallar, der for

Fig. 5. Høet stakkes på agrene vest for bylingen. T. h. Hestoy.

største delen ligger til den nordlige byling, Norðuri í gerði, men hvor de to sydlige gårde også har husrum for deres tørv. Den ene af de sydlige gårde har også en hjallur til kød på dette sted. At de sydlige gårde har deres tørvehuse her skyldes, at det nuværende landingssted med cementeret bølgebryder og trappe findes ved den nordlige byling. Det er da mest bekvemt straks at bringe tørvene i hus for så ved bedre lejlighed at føre dem ned til gårdene. Da landingsstedet fandtes ved den sydlige byling Heimi í husi, havde de nordlige gårde gróthús her. Hver af de to bylinger består af to gårde. Norðuri i gerði har det mest moderne præg, flere af husene er bygget efter nyere, færøsk byggeskik. I det ene af dem er installeret en radiotelefon, hvormed man er i direkte kontakt med omverdenen også i vintertiden, når øen ellers er afskåret fra at komme i forbindelse med andre mennesker. På grund af brænding har øen engang været isoleret i 6 uger, og selv nu til dags er 14 dage til tre uger ikke usædvanligt i vintertiden.

I et af udhusene er indrettet et bådebyggeri, hvorfra båd efter båd udgår. Bådebyggeren, Unge Niclas, der desuden er bonde, fisker og fangstmand, er sikkert den mest søgte og ansete bådebygger på Færøerne i dag. Forud for hans og hans fars tid fik Kolturs mænd altid deres både fra Skála på Eysturoy. Endnu skal nævnes, at i Niclas' stue holdes skole i den tid, læreren opholder sig på øen. Læreren har de fælles med nabøen Hestur. Seks dage i hver måned opholder han sig på øen og holder skole.

Den sydlige byling Heimi í husi er fra et kulturhistorisk synspunkt interessan-

Fig. 6. Forrådshuse, hjallar, nr. 6 og 4 på planen, set fra nv.

test. Den består af to gårde: Uppi í buð og Niðri í husi, der med sine mange bygninger, indhegninger og møddinger danner et ret uoverskueligt kompleks omkring en lille bæk. Bylingens komplekse karakter var endnu mere udpræget for ca. 30 år siden, inden landingsstedet flyttedes nordpå. Da lå alle øens bådneyst her og desuden de nordlige tørvehuse. De sidste er nu helt forsvundne, og af neystene ligger kun murrester tilbage. Gårdenes tangmøddinger, *tarakøstar*, er også faldet sammen og groet til, efter at man har opgivet at bjærge tang til gødning.

Fra gammel tid forbinder en brolagt sti nær kysten de to bylinger; i de senere år er der desuden påbegyndt en bredere vej fra landingsstedet til de sydlige gårde. Hvilken af de to man end slår ind på, så møder man først, når man kommer nord fra, ruinerne af de gamle neyst. De fandtes i to grupper, bygget side om side med gavlene mod søen. I den nordligste gruppe var fire: en 8-mannefar for de sydlige gårde, en 6-mannefar for hele bygden og en 4-mannefar for hver af de to gårde mod nord. I den sydlige gruppe (1)¹⁾ var tre, alle hørende til den nordlige byling. Af bådene var den ene en 8-mannefar, den anden en 10-mannefar og den tredje sandsynligvis en 4-mannefar. Endelig var der endnu et bådneyst (2) til en 4-mannefar for de sydlige gårde. Neystet er endnu bevaret, men huser nu en motordreven græsslåmaskine, der kom til øen i 1949. Det er et anseligt antal både, især af de større typer, der tidligere har været på øen. Men 8-mannefarerne var nødvendige til det gamle vinterfiskeri, og store både måtte man også have for rejser til Tórshavn. Nu er der regelmæssig rutebådsforbindelse, og fiskeriet drives kun til husbehov.

¹⁾ Tallene henviser til nummereringen på planen.

Fig. 7.

Fig. 8.

Fig. 7. Tormentilrødder knuses på barkhellan i bæklejjet. Knusestenen og den grubeformede fordybning ses. — Fig. 8. Høet sættes i dés i den fælles høgård. Høet bæres hjem fra agrene i store byrder, der hviler på ryggen af mændene.

Syd for neystene tager den egentlige bebyggelse fat, indhegnet med stengærder og led. Nordøstligst kommer tre gróthús (3—5), hvoraf (3) og (5) bruges til tørv, mens (4), der oprindeligt var kombineret korntørningshus, *sodnhús*, og tyrestald, nu bruges til opbevaring af fødevarer. Lige nord herfor ligger en hjallur (6) af gammel form med gavle af løst stablede sten og tremmewægge. En ganske tilsvarende (7) findes mellem de to beboelseshuse. De bruges til opbevaring af vindtørrede fårekroppe, fugle og fisk. Af de hidtil nævnte udhuse tilhører (5) og (7) den vestlige gård, resten ligger til den østlige. Af udhuse ejer den østlige gård endnu en fårestald (8), der tidligere brugtes, når aksene blev revet af byggen, førend de skulle tørres i sodnhuset. Desuden et høhus (9), der dog er for lille til at rumme hømængden, sådan at der årligt må sættes en stak, *dés*, i den indhegnede høgård (10). Høgården er fælles for hele bygden, men blot den nævnte gård benytter den nu. Høet sættes på en stenlagt stakkefod, der muliggør træk under stakken. Den østlige gårds møddinger (11—12) findes øst for beboelseshuset. De er stensatte med afløb. Desuden findes større og mindre ande- og gåsehuse (13—16), hvor ællinger og gæslinger ud-
ruges.

Den vestlige gårds høhus (17) ligger syd for bækløbet og er sammenbygget med gårdens kostald (18). Ved staldens østgavl er opført en mødding (19) med smukt stensat mur, hvor op til der fører en stentrappe. En lignende mødding findes bygget til vestgavlen af (9). Et lille hønsehus (20) er bygget lige øst for beboelseshuset. Det er ikke særligt gammelt; det almindelige tidligere var at have hønsene i stalden på bjælkerne over køerne. Også til denne gård findes ande- og gåsehuse (21—22).

Et oprindeligt træk i bebyggelsen er næsten borte. Det er kvannehaverne, der tidligere bredte sig i rig fylde i de indhegnede gårde op til husene. Nu knejser den spiselige skærmpilte blot i et lille indhegnet stykke mellem (4) og (6). Iøvrigt ind-

skrænker haveanlæggene sig til et lille rabarberbed hist og her. De største indhegninger (23—24) er forbeholdt til græsning for småkalve.

Ned mellem husene løber en lille bæk, der udfor husene har stensatte kanter. Den nederste del af dens løb forurenes af spildevand fra beboelserne og staldene, men oven for husene benyttes dens vand til rengøring af husholdningskar, trætofler o.l. En større klippeflade (25) i bæklejet har tjent til *barkhella* for de to gårde.

Fig. 9. Håndkværnen i sodnhusets hjørne.

Der findes flere grubeformede fordybninger i klippen, hvor tormentilrødder, *bark*, er blevet knust efter først at være blevet rengjort i bækken. Den knuste rod anvendtes til garvning af skind, bl. a. til de uundværlige skindsko. Nu får man garvemidlet fra købmændene i Tórshavn, men det er dog ikke længe siden, at barkhellen var i brug, og stenen til knusningen opbevares stadig.

Umiddelbart op til barkhellen ligger en rektangulær sten, som der er noget særligt ved. Det er en *gandasteinur*, og den er det ikke tilrådeligt at flytte. Engang forsøgte et par unge mænd i kådhed at trodse den overleverede forestilling, men det gik dem da også ilde. Samme dag kæntrede båden med dem i brænding, og de nåede med nød og næppe i land, den ene endog med skadet ben. Den raske af dem fik skyndsomst lagt stenen tilbage på sin gamle plads, og

der ligger den stadig. Bæklejet fungerer iøvrigt som fægang, *geil*, for kreaturerne, når de drives til græsningen i udmarken. På en højtliggende klippekold ved siden af bækken ligger resterne af en hjallur (26), der brugtes til tørring af kød og fisk fra den vestlige gård.

To vigtige ting findes i nogen afstand fra huskomplekset. Den ene er brønden (27), hvor alt vand hentes til madlavningen. Den består af en stensat kilde, der ligger umiddelbart op til et stensat gærde nordvest for gårdene på et sted, der kaldes „á kelduteignum.“ En tiltrampet sti fører over markerne hen til den. I den vanddrukne jord nedenfor kilden gror stargræs i tætte buske. På Færøerne anvendes star til fletning af småkurve, tenholdere til spinderokken og andre ting. I nogen grad har øens befolkning selv tilvirket disse ting, men hovedparten deraf har de dog fået fra Sandoy, hvor der har været en højt udviklet husflid i dette materiale.

Ude på marken syd for gårdene ligger sodnhuset (28), hvor kornaksene tørres over åben tørveild, inden de kan tærskes. Huset er ca. 50 år gammelt og er anbragt her af hensyn til brandfaren. Tidligere fandtes som nævnt sodnhuset i (4). I husets sydlige ende er ovnen indrettet. Den består af en een meter høj tværmur med indfyringsåbning. Bålet anbringes direkte på gulvet lige inden for indfyringsåbningen, og fra tværmurens overkant til gavlvæggen lægges lægter, der dæk-

kes over med et lag halm. Ovenpå halmen anbringes aksene i et passende lag og tørres ved den varme, der stiger op fra tørvebålet. Tærskningen foregår på gulvet foran ovnen. I husets nordøstre hjørne står håndkværnen på en gammel tønde (fig. 9). For en snes år siden byggedes en lille vandmølle af samme konstruktion som de danske skvatmøller ved de nordlige gårde. Indtil da var alt korn blevet malet på håndkværn.

Tilbage står nu at omtale selve beboelseshusene. Ingen af dem har bevaret deres oprindelige udseende hverken i det ydre eller i det indre. Den mest iøjnespringende forandring er den tagklædning af asbestplader, som for få år siden er lagt op. Den virker meget fremmedartet i dette ellers uforstyrrede miljø, men er naturligvis betydeligt mere bekvem end de gamle græstørvtage.

Ældst af de to huse er det østlige, der består af kombineret beboelse og kostald, *fjós*. Den gamle væg af sten og græstørv er endnu bevaret udfor stalden, men er ved resten af huset afløst af murede stenvægge eller trævægge. Det oprindelige udskud mellem panelvæggen og stenvæggen ses endnu ved den nordlige del af vestvæggen, men iøvrigt er de nyere vægge flyttet ind til panelvæggene. Stalden har endnu sin gamle karakter, selv bindselsanordningen er den oprindelige med en træpæl kilet ind i stenvæggen, hvori selve bindslet af flettet uldbånd er fastgjort (fig. 10). Ved skillevæggen ind til beboelsen er husets håndkværn anbragt på en tom tønde.

Fig. 10. Bås med bindsel i kostalden.

Selve beboelsen er forandret; af den oprindelige ruminddeling står kun glasstuen længst mod syd. Gennem et stensat bislag træder man nu ind i et spisekøkken. Mellem dette og stalden er der to kamre. Nærmest stalden fandtes tidligere en 3-fags røgstue med to køjesenge i udskudet mod vest. Stuen havde muldgulv med stensat kant langs væggene. Ved sydvæggen stod ildstedet, en firkantet fjælekasse på ben, indvendig udmuret med sten. I taget var lyrehul, der fungerede som røgaftræk og stuens eneste lyskilde. Imellem røgstuen og glasstuen var to små kamre, hvoraf det ene var køkkenet. Ved køkkenets ildsted var indfyring til glasstuens bilægger. Der var loft over glasstuen og de to kamre. På loftet opbevarede kornet i kasser og tønder, og her lå også rokkene med deres tilbehør i juletiden, hvor de alligevel ikke måtte snurre.

Det vestlige beboelseshus er mindre omlavet i sin indre indretning, idet alle be-

boelsesrummene er bevaret, delvis med deres gamle møblering. Men en væsentlig karakterændring har dog fundet sted, idet kostalden, der oprindeligt fandtes i sydenden, er flyttet over syd for bækken. På dens plads er tilbygget en udvidelse af stuehuset, hvor der er indrettet „pæn stue“ og et par kamre. Den tilbyggede del skiller sig tydeligt ud fra resten af huset ved sin større højde.

I sin oprindelige skikkelse havde stuehuset vestvæg af sten og græstørv, der stod i en vis afstand fra panelvæggen. I dette udskud fandtes bl. a. køjeseng og spisekammer. Derimod har nord- og østvæg altid været bræddeklædte. Røgstuen havde muldgulv og ildsted med lyre som i den østlige gård. Glasstuen nord herfor var møbleret som nu med to løse senge og bord med tilhørende stole. De to kamre længst mod nord var beregnet til aftægtsfolkene. Det vestlige var køkken med muldgulv og ildsted, det østlige var opholdsstue med bilægger. Også i denne gård var der loft over glasstue og kamre. Loftet benyttedes til opbevaring af uld, der lå spredt over brædderne, og korn, der gemtes i kasser og tønder.

Det her beskrevne lille samfund giver utvivlsomt som intet andet mulighed for at studere den færøske kultur i dens særlige tilpasning til naturforholdene, det overleverede, og det nye der melder sig udefra. Vi, der var så lykkelige at opholde os på Koltur i dagene fra den 13. til den 22. august i 1949, modtog et uforglemmeligt indtryk af øens natur og af dens befolknings umiddelbare venlighed og gæstfrihed. Takket være den gik undersøgelsen let og lykkeligt fra hånden. På bedste måde havde digteren Hans Andrias Djurhuus og frue også banet vejen for os. Til dem og til øens befolkning bringes vor bedste tak.

I undersøgelserne, der i 1949 foretoges fra Nationalmuseets 3. afdeling, deltog foruden forfatteren arkitekterne Ester Andersen og Erik Laugsand samt stud. mag. Ulf Zachariasen. Det færdigbearbejdede materiale vil blive opbevaret på Nationalmuseet og på museet i Tórshavn.

Fig. 1. Gamleborg i Paradisbakkernes udkant set fra vest. Dam Johansen fot.

FREDS- OG KRIGSTID I BORNHOLMS JERNALDER

Af OLE KLINDT-JENSEN

FOR sig selv i Østersøen ligger Bornholm, der først i vikingetiden bliver fast knyttet til Danmark. Alligevel viser øen i de foregående afsnit af jernalderen kulturel tilknytning til de danske lande, til Skåne, men også til Øland og Gotland. Øens beliggenhed har været en uvurderlig fordel for dens søfarende beboere, der færdedes vidt; men den indebar også en fare. Fjender kunne let gøre landgang, især på sydkysten. Øens frugtbarhed og indbyggernes opsamlede velstand har lokket fremmede til sig. På den anden side tør man formode, at bornholmerne næppe selv har ladet chancen for gevinster lettere vundne end handelens gå fra sig.

Gravene i jernalderen viser, at våben hørte til mandens udstyr, først og fremmest spyd og skjold; de mere velhavende bar desuden sværd. Kvindegravene viser fredeligere sysler; tenvægte og smykker er ikke ualmindelige. Grave i meget stort antal og undertiden ganske rige blev undersøgt i forrige århundredes senere halvdel af amtmand Vedel og lærer Jørgensen. Nationalmuseet fortsætter denne tradition; men kulturbilledet, disse grave giver, er ensidigt. Selve dagliglivet fortæller de kun lidt om, skønt livets behov efter nødvendighedsgenstande blev udstrakt til at gælde døden. Først ved udgravningen af hustomter, helst — hvor hjerteløst det end lyder — af brandtomter, får vi nærmere indblik i oldtidsfolkets tilværelse. Ved branden har beboerne gerne forladt boligen hovedkuls, derfor er det ved forsigtig

fremgravning muligt at fastholde et øjeblik af den daglige tilværelse, det sidste før huset flammede op.

På eftersøgning efter tomter valgte som første mål Sorte Muld, en af trækulstøv farvet ager et par kilometer vest for Svaneke. Vedel og Jørgensen havde ganske vist forsøgt sig her uden at opdage sikre spor, men tidligere er der fundet guldmonter, guldgubber (små pressede billeder af mennesker) og spredt over ageren spydspidser (af hvilke de to arkæologer optog flere). Et sagn går om et slag mellem fremmede, kurere, der havde gjort landgang på øen ved Listed, og bornholmere på Sorte Muld. I middelalderen kaldtes stedet for guldageren. Efter i 1948 at være stødt på spredte oldsager over hele ageren fandt vi spor efter to hustomter, der lå i samme dybde i midten af nordsiden. Den egentlige undersøgelse blev derfor udskudt til 1949. Sammen med Danmarks internationale studenterkomité, der tilkaldte arbejdskraft i form af udenlandske studenter, og ved særlig statsstøtte lykkedes det at grave Sorte Muld ud i 1949. Samtidigt undersøgtes tilflugtsborgen „Gamleborg“ i Paradisbakkerne ikke langt derfra. Næste år fortsattes med udenlandske studenter på tilflugtsborgen på Rispebjerg i Sydbornholm, „Ringborgen“, medens arkæologer alene udgravede hustomter på Dalshøj lige i nærheden af Sorte Muld. Der er endnu nogle tilflugtsborge at undersøge og flere hustomter, men de vundne resultater giver dog mulighed for at drage slutninger, som vil kunne underbygges yderligere ved kommende kampaner. Nationalmuseet er ejerne af de undersøgte steder megen tak skyldig for imødekommenhed og interesse. Uden at ønske vederlag har de givet tilladelse til udgravninger ikke blot på tilflugtsborgene, der ligger urørt hen, men også på de frugtbare agre Dalshøj og Sorte Muld, hvor man har undladt at dyrke de af os udpegede områder, så længe undersøgelserne fandt sted — mindst et par år — et smukt vidnesbyrd om pietet over for fortidslevnene.

Undersøgelsen af hustomterne viste en særpræget bornholmsk byggeskik, kendetegnet ved vægge af stolper, vidjer og ler i modsætning til de stenbyggede jernalderhuse på Øland og Gotland. Meget betydelige mængder af det hårdtbrændte vægmateriale røbede væggenes opbygning. Leret var klasket på vidjefletværk, der bestod af lodrette slanke stokke i en vis afstand, hvorimellem der var flettet vandrette vidjer. Disse vægge har været temmelig tynde og slet ikke bærekraftige. Det er derfor ikke mærkeligt at enkelte svære kliningsstykker viser aftryk af en tyk stolpe. De bedste eksempler kendes fra Sorte Muld (4.—5. årh. e. Chr.), medens den tidlige tomt på Dalshøje (fra 1. årh. e. Chr.) giver de sikreste vidnesbyrd om stolpernes placering langs væggen (fig. 2). I indersiden ses med mellemrum en ret svær stolpe, således at ca. halvdelen af den omfattes af vægleret, medens det øvrige er frit. At dømme efter aftryk i lerklining og i gulvet er det mest runde, glatte stammer, der har været anvendt. Konstruktionen minder om bindingsværk, men den kan ikke uden videre jävnføres med dette. I bindingsværket indtager de lodrette og vandrette bjælker en dominerende rolle, medens fletværket med lerklining blot er en udfyldning.

Væggene på jernalderhusene har, som det ses på planen fig. 2, været lige, hvad der stærkt tyder på, at der har ligget længdebjælker over dem, båret af de i væggene delvis indfattede stolper. Herover lå saddeltaget, der dog væsentlig hvilede

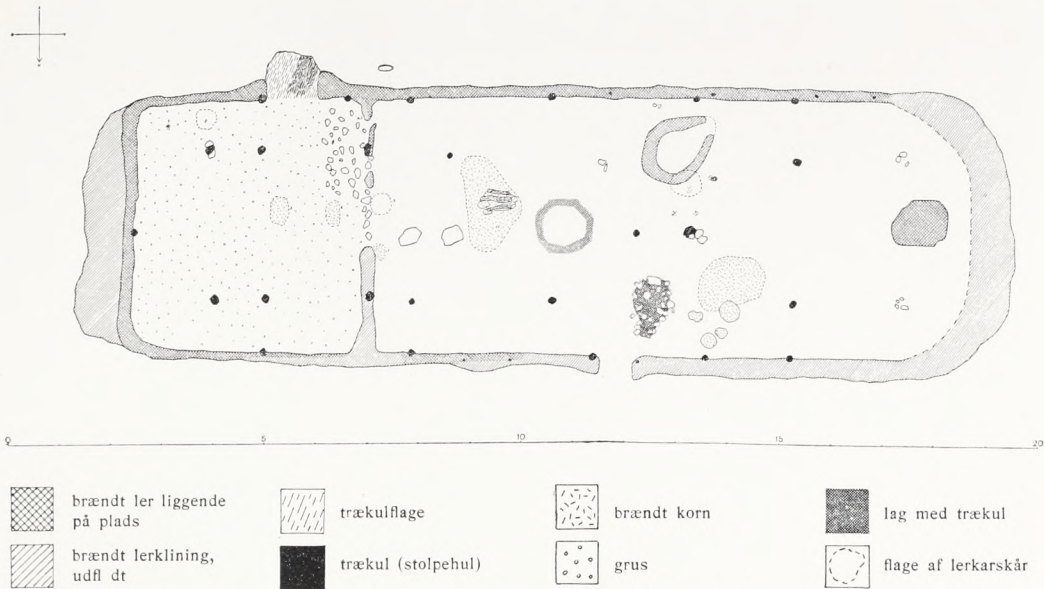

Fig. 2. Plan over hustomten fra 1. årh. e. Chr. på Dalshøj ved Svaneke.

på to parallelle stolperækker inde i huset. Også de to indre stolperækker danner lige linjer, hvad der utvivlsomt er ensbetydende med, at de har båret sideåse, hvorpå tagets tømmer støttede. Træet til de svære konstruktioner var eg, et træ der må have forekommet rigeligere i jernalderen end nu.

Konstruktionen med svære vægstolper kendes ikke i de mange jyske hustomter fra jernalderen, men har derimod paralleler på Fyn, på Ålandsøerne og vist i et enkelt tilfælde på Gotland. Det er altså en østlig foreteelse.

Medens boligen fra 1. årh. e. Chr. blot er et langhus, delt ved en tværvæg i et stort rum for mennesker og et mindre, stalden, hver med sin indgang (Dalshøj, fig. 2), er den senere jernalders bolig en gård på to huse, et med vinkelformet grundplan (Sorte Muld, fig. 6). Der er øjensynligt sket en udvikling mod større forhold. Blandt de andre ændringer fra tidlig romersk til germansk jernalder iagttages, at skubbekværnen afløses af drejekværnen, og de karakteristiske ældre slagsten forsvinder i den yngre tid, formentlig helt afløst af jernhamre. Det er, ser vi, en befolkning, som spænstigt følger med i tidernes nyvindinger. De vekslende moder i smykker, der er fundet i ikke ringe tal (mod sædvane i hustomter), taler et tydeligt sprog. Forudsætninger for vinkelhuset i Bornholms nærmere omgivelser kender vi ikke, men da hustomter fra yngre jernalder kun yderst sjældent er konstateret, behøver vi ikke at tillægge dette sporadiske materiale nogen vægt. Tilløb til formen ses i øvrigt på Gotland, hvor man nogle gange har fundet to huse, der stødte op mod hinanden i en ret vinkel, men uden indbyrdes forbindelse. Sorte Muld-husets sidelænge er noget smallere end hovedrummet og har i modsætning til det, der har to rækker stolper i midten, kun een række. Denne støttede formentlig direkte en midtås.

Inventaret i husene undergår ellers ingen afgørende ændringer i dette tidsrum. Medens staldenden, som i Dalshøj-huset har gruset gulv, er næsten uden fund, lig-

Fig. 3. Arnen i Dalshøj-hustomten fig. 2.

ger der rigeligt med oldsager i beboelsesrummet. Her er desuden samlingsstedet, arnen, der undertiden er formet af ler og hævet over gulvet (fig. 3). Ilden har været tændt på en lille krans af sten. Lige ved, stadig på arnen, stod nogle små lerkar og i nærheden, på gulvet, nogle større. En jernkniv er blevet efterladt her ved siden af en tenvægt af ben. Spinding er jo en vigtig del af tøjfremstillingen. At få holdtes både for uldens og for kødets skyld ses af de mange knogler i fundet; og da tenvægte har været brugt indtil vore dage, ved vi, hvorledes spindingen gik til. Ulden blev svøbt om en stok holdt i den ene hånd. Lidt af ulden gjordes fast til tenens øverste ende. Med sin ene hånd lod kvinden derpå tenen rotere, idet den stabiliseredes af den runde vægt, og fingrene formede nu snildt tråden, der ligesom gled ud af ulden. Efterhånden som den nydannede tråd øgede afstanden mellem de to hænder, blev den vundet om tenens ene ende.

Væven kendes bedst fra Sorte Muld-gården. Her stod den i den lille vinkel-længe. Ikke langt fra dette kvindernes tilholdssted lå i øvrigt en nydelig lang kam (fig. 4 og 5). Resterne efter væven er de bedst bevarede, der i det hele taget er fundet i en hustomt (fig. 4). Lænet op mod hinanden lå i en lang række de karakteristiske runde vænevægte af brændt ler (fig. 5). De er kun faldet nogle få centimeter og ligger ganske, som de i sin tid hang. Ilden har med eet tilintetgjort tøj og væv, men vænevægtene blev blot rødbrændte. Ved husets sammensynkning aflejreredes et konserverende lag omkring vægtene, af hvilke blot få trillede ud af rækken. Lidt uden for vægtene var der på hver side et stolpehul. Heri har de to skrå sidestolper stået.

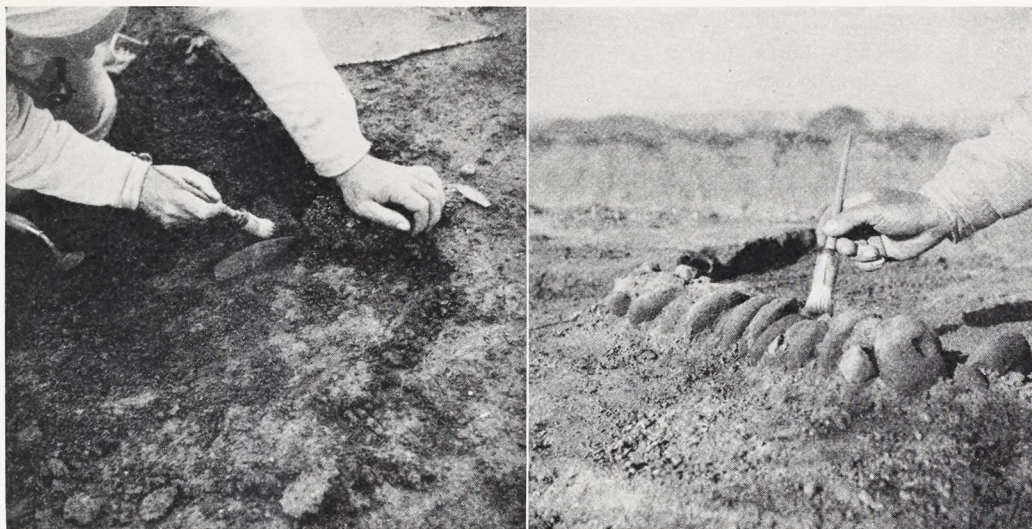

Fig. 4. Udgravning af en kam (til venstre), og rækken af vænevægtene (til højre) i Sorte Muld-gårdens vinkelhus.

Af lignende væve, der har været i brug indtil ca. 1800, ser man typens indretning og funktion. Øverst på de to stolpers forgrening ligger vandret en rund stok. Den er drejelig, og fra den hænger de lodrette snore, rendingen, ned, forneden tyngt af vænevægtene og skilt i to sæt. Det ene sæt lader sig føre frem og tilbage ved en forskydelig træstok, og mellem disse skiftende snoresæt stikkes islætten ind. I al sin enkelhed er det en effektiv væv, hvad dens årtusindårige uændrede form klart vidner om.

En vigtig del af indboet var ovnen, som konstateredes i det ene af Sorte Muld-gårdens huse og i det ældre Dalshøj-hus (fig. 2). I Dalshøj-tomten ses den karakteristiske hestekoformede grundplan af ovnen ikke langt fra arnen. Medens denne ikke var blevet benyttet i husets sidste fase, var ovnen på Sorte Muld fuldstændigere. Dens kuppelformede overdel lå sammenfaldet over siden, som endnu var bevaret i nogle centimeters højde. Bageovnene var opført af samme materiale som væggene, ler på vidjefletværk. Selve bagningen er vel sket på traditionel vis. Man ophedede ovnen, til den blev klar, ragede gløderne ud og stak brødene ind. Så tætnedes indgangshullet og efter ca. et kvarters forløb kunne det friskbagte brød tages ud.

Bagningen forudsætter korndyrkning, men vidnesbyrd herom er netop meget rigelige i hustomterne. Over den ældre Dalshøj-boligs midtparti lå mængder af brændt korn (fig. 2). Formentlig var det for størstedelens vedkommende gemt hen på hylder under taget, til det fængede og faldt ned ved branden. Det meste holdt sig derfor forkullet, medens det naturligvis ellers ingen chance ville have for at være bevaret i så lang tid. Kornfundet i dette hus er i øvrigt langt det største som er gjort i nogen forhistorisk hustomt. Det består — så meget kan allerede nu siges — hovedsagelig af byg, men bl. a. forekommer, i modsætning til i de vstdanske fund, hvede. Herved fremhæves igen Bornholms østlige forbindelser, idet man ved nylige kornfund på Gotland har iagttaget primitive hvedesorter ret rigeligt her. I Dalshøj-fundet, men især i det senere kornfund fra Sorte Muld-gårdens vinkelhus, fin-

des en del ukrudtsfrø, hvis arter er af stor betydning for forståelsen af vegetationen. Kornene, både sæden og ukrudtets, er i øvrigt meget store og veludviklede. Det var frugtbare agre, jernalderbonden kunne glæde sig over.

Op ad væggen har man tilsyneladende hængt sit tøj. Ved Dalshøj-husets sydlige væg blev ganske nær hinanden fundet tre bronzebrocher (fibulaer) til kjolens skulderparti og forside. Også i Sorte Muld fandtes flere af disse karakteristiske småsmykker, der er gode tidsbestemmere for kulturfaserne.

Midt i Dalshøj-boligen lå skårene af et ostekar, et kegleformet lerkar uden bund og med talrige huller i siden. Dets brug er bestemt ud fra lignende kar benyttet på Bornholm indtil i forrige århundrede. Bunden udgjordes af en træplade, og indvendigt i karret var lagt linned. Den skilte mælk hældtes i, så vallen flød ud gennem sidehullerne. Derefter lagdes en vægt ovenpå, og den pressede den sidste væde ud af ostemassen. Mælken til denne ost fik man fra køer, der holdtes sammen med heste, får og grise. Endvidere havde man tamt fjerkræ, høns og gæs. Mængder af spaltede husdyrknogler fortæller, at dyrene blev spist og ikke blot var i yndest for den varme, de leverede medbeboerne af husene.

Fund gjordes ikke blot i selve husene. De var meget rigelige udenfor. Speciel interesse knytter sig til to anlæg i Sorte Muld-gårdens umiddelbare nærhed. Det ene er en jernudsmeltningsovn, det andet et koge- og stegested. Selvforsyning var øjensynlig en given sag. Smelteovnen var en ca. 1,6 m lang grube opfyldt af grus, trækulstøv, sten og slagger. Nederst lå, tydeligt parallelt, en del træbjælker. Herover, mellem sten, var forbrændingen foregået. Slaggerne var, som metalundersøgelsen viste, affaldsprodukter af myremalmsmelting. Smelteovntypen er tidligere kendt i Jylland, hvor det påvistes, at de parallelle træstykker i ovnens bund i virkeligheden dannede sider til trækkanaler, hvorved temperaturen under livlig lufttilførsel øgedes. Gruset i ovnen er utvivlsomt rester efter ildsprængte sten.

Den anden grube var anderledes formet. Den repræsenterede en hel række benyttelsesstadier, hvert skilt ved et lerlag. På leret lå et trækullag med ildskørnede sten, nogle knogler og potteskår af husholdningskrukker, noget ildpåvirkede, samt andre oldsager. Sådanne gruber er ikke ukendte i andre nordiske jernaldertomter. På Gotland og Øland ses nær ildstedet en grube med ildskørnede sten og trækul. Lignende anlæg i islandske tomter har man tilmed kunnet tolke ud fra sagalitteraturen. Gruben er utvivlsomt identisk med stegegruben „seyðir“. Med de ophedede sten har man stegt kød — vel indpakket i grønne blade etc. En lignende brug tør man formode også om det bornholmske anlæg, men desuden kan kogekar have været nedsat mellem de hede sten (jfr. de fundne eksempler).

Et lille indblik i vinterens glæder giver en skøjte af ben, veltildannet omend ikke fuldstændig, fundet på Sorte Muld (fig. 5). Det er det tidligste eksemplar, som er konstateret i Danmark. Skøjten er udskåret af en slank knogle, gennemboret på tværs i hver ende. For at få snorene til at sidde sikkert har man gjort indsnit til hullet fra hver side. Gennem hullerne er snorene ført over fodtøjet og knyttet sammen over vrysten, så skøjten sad urokelig. Indtil for et halvt århundrede siden brugtes sådanne skøjter endnu på Bornholm. Man løb ikke som på moderne skøjter, men holdt skøjterne parallelle, lænede sig forover, bøjede knæene let og stødte en

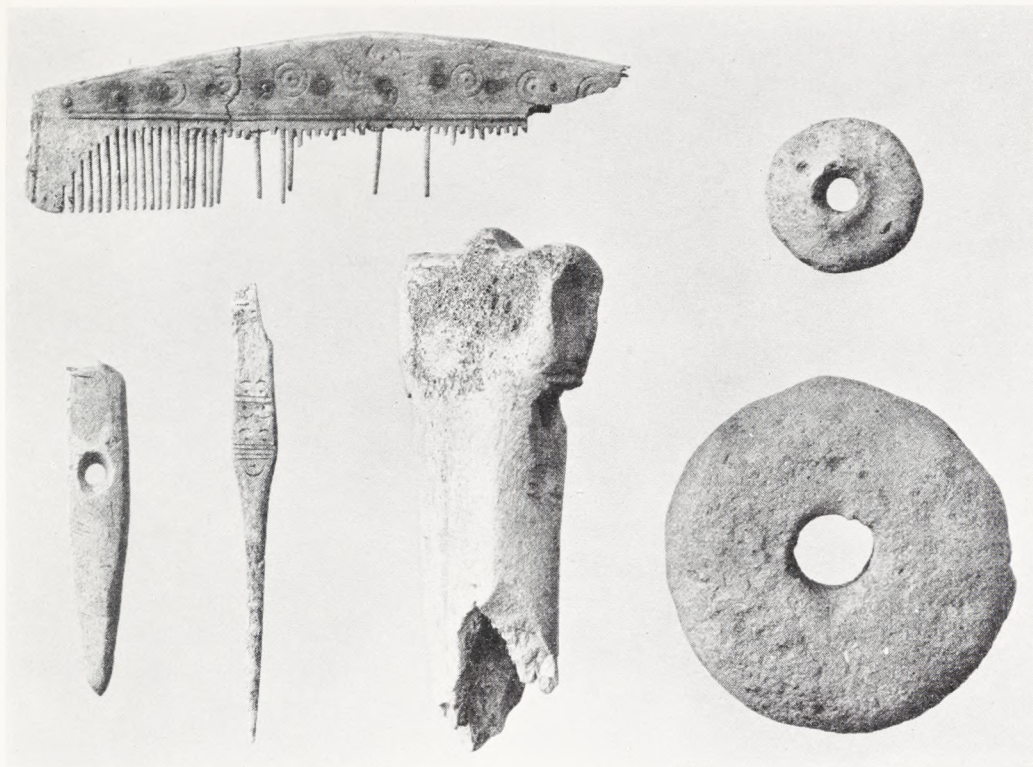

Fig. 5. Genstande fra Sorte Muld-gården. Øverst t. v. en kam (se fig. 4 t. v.), derunder en svær nål, en pren og skøjten, alt af ben. Til højre øverst en tenvægt, nederst en vævævægt af brændt ler. Ca. 1:2.

pigstav mod isen mellem benene. På den måde opnåede man en imponerende fart, og der har været nok småsøer i nærheden for sports- og fiskeglade folk.

Sætter vi således, stykke for stykke, udgravningsresultaterne sammen skimtes et samfund levende af et ganske fremskredet landbrug. Man boede i spredte gårde, hvadenten de bestod af en lang længe eller af et par huse. Så tidligt som i denne periode iagttager vi Bornholms karakteristiske bebyggelsesform. Ingen landsbyer er hidtil konstateret. Bornholmerens trang til at være sin egen herre giver sig allerede til kende for et par tusind år siden.

På grundlag af udgravningerne byggedes i 1950 i Bornholms Museum en model af Sorte Muld-gården (fig. 6). Det er en uvurderlig chance for udgravere at se iagttagelser og tolkninger prøvet i virkeligheden, selv om det ikke sker i fuldt format.

Der er nogle fund i Sorte Muld og Dalshøj, som ikke nærmere er berørt, fordi de illustrerer en anden side af tilværelsen. På gulvet i Dalshøj-huset fra 1. årh. e. Chr. lå foruden de nævnte redskaber og smykker en spydspids, hvad der imidlertid blot svarer til gravenes udstyr på denne tid. At huset ligesom de øvrige tomter er brændt ned behøver vel ikke at være tegn på krig; men vi får alligevel styrket anelsen om, at livet ikke blot formede sig fredeligt i disse samfund.

Dette fik en klar bekræftelse i fundet af 17 guldmonter i nærheden af det yngre, ligeledes nedbrændte hus på Dalshøj (fra 5. årh. e. Chr., dateret ved en bronze-

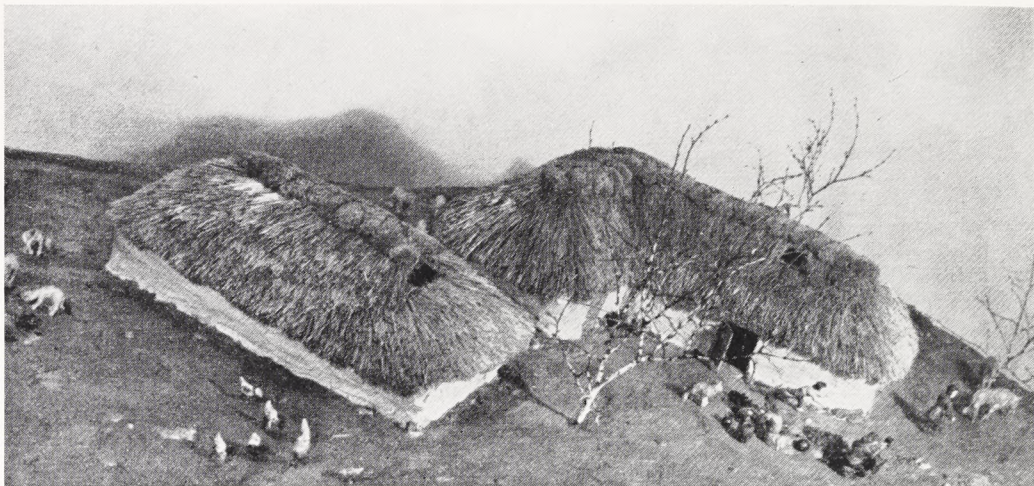

Fig. 6. Model af gården på Sorte Muld ved Svaneke, udført i Bornholms Museum i størrelsen 1:20 af Oluf Olsen. Kaare Rasmussen fot.

fibula etc.). I niveau, der ville svare til lidt under denne tomt, lå mønterne, hovedsagelig fra 5. årh. e. Chr., de fleste og ældste fra Theodosius II (408—50), den yngste fra Anastasius (491—518). (Se iøvrigt p. 24). Mønterne var spredt lidt af ploven, men omtrent i midten lå to stykker under plovdybde i urørt lag. Dette var af stor betydning for at bestemme tilhørsforholdet. Mønterne er åbenbart stukket ned lige under en græstørv af husets beboere, som brat har forladt hjemmet, der blev bytte for flammerne. Men ejerne har ikke taget guldet igen. Hvorfor?

Fra samme tid, 5. årh. e. Chr., stammer en række andre fund på Bornholm af sådanne guldmønter, solidi, adskillige gjort netop i denne egn. Øland, med samtidige guldmøntskatte, og Gotland med lidt senere rækkende møntfund bekræfter det almindelige indtryk af krig i Østersøen, som fik øboerne til at gemme værdigenstande under fare, naturligvis for at tage dem igen, når faren var ovre. Det må have været tragiske begivenheder, som forhindrede ejerne af guldet i at finde det frem igen.

Beviset for fremmed indfald på Bornholm giver imidlertid tilflugtsborgene. Gamleborg i Paradisbakkernes sydvestlige udkant viste sig (ved fund af lerkarskår) at være samtidig med Sorte Muld-gården. Den samme tidsplacering fremkom ved undersøgelsen af Ringborgen, og billedet afrundes nu. Som følge af plyndringstogter på Bornholm har man måttet skabe retrætesteder for befolkning og kvæg i det barske bagland. Ret lang tid opholdt man sig ikke på tilflugtsborgene; der-til er bebyggelsessporene for få: ildsteder og rester efter en let bygning eller et telt.

Imponerende ligger Gamleborg med ryggen mod de kløftede og ubeboelige Paradisbakker og med vidt udsyn over sydøstlandet. (fig. 1). Lige syd for hæver „Slamrebjerg“ sin buede profil. Dens skråninger er frodige marker, hvor Vedel og Jørgensen har undersøgt grave med lerkar fra samme tid som Gamleborg. Man kan ikke tænke sig noget mere velegnet tilflugtssted for egnens befolkning end Gamleborg, denne isolerede 26 m høje klippeknode, hvis borgplateau måler ca. 200 × 80 m. Fra to sider, v. og n., er der anlagt en vej og en sti op til plateauet. Den stejle

skrænt lader sig dog forcere andre steder; men øverst kranses klippekuden af en jord- og stenbygget vold (fig. 7). Den åbner sig for vejen og stien, men er helt afbrudt i syd over en brat klippevæg.

Volden, som er styrket ved endnu en vold i nord og gjort dobbelt ved hovedindgangen i vest, er opført af svære udhuggede granitblokke. De fleste af disse må være slæbt op nedefra, en imponerende indsats som forudsætter en enig befolkning. Lige bag volden ligger ammunitionen, glatte strandsten, i bunker. Med en stenregn har man søgt at slå angriberen tilbage, før man brugte sine kostbare jernvåben.

Til en langvarig belejring var borgen ikke beregnet, men en stor fordybning på plateauet er kun i den allerhedeste tid tom for regnvand og kunne nok forsyne en besætning med vand adskillige dage. Det har dog næppe været meningen at holde stedet som en fæstning. Det gjaldt snarere om at bringe de bevægelige ejendele, kvæg, heste og sig selv i sikkerhed. Kun de kampøvede mænd har vel været ude på egentlige forsvarsopgaver.

Forsvarsberedskabet er imidlertid ikke indskrænket til tilflugtsborgen. Rispebjerg med Ringborgen fortæller bedst om de videre foranstaltninger. Ringborgen er i virkeligheden kun en udbøjet del af Rispebjerg mod den meget stejle og dybe åbrink, afsnøret ved en 2 m høj vold og yderligere sikret ved en foranliggende grav. Her bag volden og uden at behøve beskyttelse mod åsiden er tilflugtsstedet. Fra volden udgår en lavere sikringsvold skråt ned til åen. Noget længere mod øst ligger for sig en svær dækvold, ligeledes et par meter høj, hvoraf dog kun et stykke er bevaret endnu. Der behøvedes øjensynligt på det jævne terræn yderligere sikring mod en herfra kommende fjende. Da der ikke i denne dækvold — så lidt som på Ringborgens og Gamleborgs vold — er spor efter palisader, har man muligvis plantet tjørn op på voldene som hindring. En tæt tornet bevoksning ses i al fald i dag på Ringborgens dækvold („Bukkediget“), og den er effektiv.

Rester af lignende volde kan følges på sydlandet, og de er nu også konstateret på østlandet af Bornholm. I de små lunde træffer man dem et stykke fra kysten, gerne parallelt med den. Egentlige fæstningsværker har de dog næppe været, snarere forhindringer, f. eks. mod bortførelse af kvæg. Men nogen sikker løsning kan endnu ikke gives. Der behøves flere undersøgelser. De er på programmet, som forhåbentlig kan blive slutført.

Fig. 7. Det afdækkede parti af Gamleborgs vold set fra nord. Dam Johansen fot.

EN BORNHOLMSK GULDSKAT

Af NIELS BREITENSTEIN

PAA Dalshøj i Ibsker Sogn paa Bornholm blev som nævnt i den foregaaende Afhandling ved Nationalmuseets Udgravninger i Sommeren 1950 under Brandtomten af et Hus gjort et Fund af 17 Guldmonter fra 5.—Begyndelsen af 6. Aarh. e. Chr. Monterne var delvis lidt spredt ved Pløjning, men omtrent i Midten laa to Monter urørt under Plovdybde. Monterne synes i Hast gemt hen af Husets Beboere, der har maattet forlade det, hvorefter det er nedbrændt.

De 17 Guldmonter, saakaldte Solidi, bærer paa Forsiderne følgende romerske og byzantinske Kejseres Navne: Valentinian III (425—455), Majorianus (457—461) og Anthemius (467—471), som regerede over Romerrigets vestlige Del samt Theodosius II (408—450), Leo I (457—474), Zeno (474—491) og Anastasius (491—518), alle østromerske Kejsere.

Af Monterne med de vestromerske Kejsers Navne er den ældste (Fig. 1) en original Prægning fra Valentinian III og viser hans sædvanlige Mønttyper, paa Forsiden hans Brystbillede med Diadem, paa Bagsiden Kejseren staaende med højre Fod paa en Slange med Menneskehoved (Symbol paa Hedenskabet); i højre Haand holder han et langt Kors, paa den fremstrakte venstre Haand Sejrgudinden Victoria med en Krans og staaende paa en Globe. I Bagsidens Felt ses Bogstaverne R V, en Forkortelse af Møntstedet Ravenna. Den anden Mønt (Fig. 2), som bærer Valentinians Navn, har samme Typer, men paa Bagsiden læses i Stedet for R V de meningsløse Bogstaver R N, der kendetegner Mønten som en Efterligning af de originale Solidi. Efterligninger af denne Art er paa Grundlag af mange Fund henført til Vestgoterkongerne i det sydlige Gallien, og nærværende Mønt er da præget under Theoderik I, hvis Kongetid falder fra 419 til 451. — Kun een Solidus bærer Kejser Majorianus' Navn (Fig. 3); den har samme Typer som Monterne fra Valentinian, men bærer paa Bagsiden Møntstedsbetegnelsen M D = Mediolanum (Milano). — Ligeledes kun een Solidus (Fig. 4) er fra Anthemius. Den viser paa Forsiden Kejserens Brystbillede en face med Hjelm, Lanse og Skjold, paa Bagsiden Anthemius og hans østromerske Medkejser Leo I staaende, hver holdende en Lanse og imellem sig en Globe med et Kors. Mønten er som den foregaaende en rigsromersk Prægning fra Mediolanum.

Af de tretten Solidi, som bærer østromerske Kejsers Navne, er ikke mindre end syv efter Kejsernavnet at henhøre til Theodosius II, men de er, som det vil ses,

ikke alle originale Rigmønter. Tre ensartede Solidi (Fig. 5—7) har paa Forsiden Kejseren en face, paa Bagsiden en siddende Kvinde med Hjelm (Roma) ; med højre Haand holder hun en Globe med et Kors, med venstre Haand en Lanse ; ved hendes Fødder staar et Skjold. Bagsidens Omskrift betegner Kejseren som Imperator for 42. Gang og Konsul for 17. Gang. Denne overordentlig almindelige Solidustype er en original Mønt, præget i Konstantinopel. Det samme gælder en Solidus (Fig. 8) med samme Forside, men paa Bagsiden en Victoria (eller Engel) staaende med et langt Kors i højre Haand. Bagsidens Omskrift VOT XX MVLT XXX hentyder til de gode Ønsker, som i Kejserens tyvende Regeringsaar fremsattes for det næste Decennium. Een Mønt (Fig. 9) med samme Typer som Fig. 5—7 har Bagsideomskriften VOT XXX MVLT XXXX og er altsaa i Lighed med den foregaaende en Slags Jubilæumsmønt for Kejserens tredivte Regeringsaar. De to sidstnævnte Mønter bærer i Tilføjelse til Bagsideomskriften et græsk Bogstav, der angiver Møntværkstedets Nummer, og dette er for alle Rigsprægninger af disse Typer et karakteristisk Træk. Naar et saadant Bogstav derfor mangler paa en Mønt (Fig. 10), er det hermed uden Tvivl givet, at Mønten er en Efterligning. Som saadan karakteriseres dog i langt højere Grad den følgende Mønt (Fig. 11). Forsiden har som sædvanlig Kejserbilledet en face, men Omskriften med Kejserens Navn har i Stedet for THEODOSIVS det forvanskede THEDDDSIVS. Bagsiden med Victoria, der holder et langt Kors, og dertil Omskriften VICTORIA AVGGG, d. v. s. Kejsernes Sejr, er aldeles ukendt blandt Theodosius II's normale Prægninger, og Møntbilledets Stil er da ogsaa stærkt barbariseret. Spørgsmaalet om Hjemstedet for disse Efterligninger af Theodosius II's Solidi lader sig ud fra det foreliggende Materiale ikke besvare tilfredsstillende, men der kan dog peges paa et Par interessante Kendsgerninger i Forbindelse hermed. De talrige kendte Efterligninger af Solidi fra andre vest- og østromerske Kejsere i 5. Aarh. lader sig i det store og hele dele i to Grupper, hvoraf den ene er østgotisk og hører hjemme i Italien, medens den anden er vestgotisk og har sit Hjemsted som ovenfor nævnt i det sydlige Gallien. Medens denne sidstnævnte Gruppe omfatter Efterligninger saavel af vestromerske som østromerske Solidi og strækker sig helt fra Rigets Deling i 395 til ned i 6. Aarh., tager den østgotiske først sin Begyndelse i anden Halvdel af 5. Aarh., og der er ikke hidtil henført nogen Efterligning med Theodosius' Navn til denne Gruppe. Kun blandt Vandalerkongernes Prægninger findes Mønter med Theodosius II's Navn, men det er altid Bronzemønter. Imidlertid har Vandalerkongen Geiserik, hvis Regeringstid falder fra 428—477 e. Chr., ogsaa ladet præge Guldmønter efter romerske Solidi, og tør man formode, at Theodosius-Efterligningerne kan være præget af Vandalerne, maa de uden Tvivl henføres til Geiseriks Tid og være slaaet i Karthago, hvor man synes at have præget Mønt fra ca. 440. Man har intet sikkert Spor af, at Vandalerne under deres Ophold i Spanien og Gallien har slaaet Mønt. Nu er der den besynderlige Kendsgerning, at de eneste bekendte Efterligninger af Solidi med Theodosius II's Typer er tre Guldmønter, der ligesom de to i nærværende Fund hidrører fra Bornholm, alle fra Guldfund af samme Karakter som Dalshøj-Fundet. Den ene (Fig. 18) er fra en Guldskat, bestaaende af 29 Solidi, der fandtes 1882 i en Stenaldersdyse paa Gaarden Saltholms Jord i Ibsker Sogn, den anden (Fig. 19) fandtes 1839 ved Gravning ved Kaasbygaard i Rutsker Sogn og hører til

en Skat, bestaaende af 14 Solidi og andre Guldsager. Den tredje (Fig. 20) fandtes 1889 sammen med fem andre Solidi i Almindingen. Det kunde heraf se ud — man kan naturligvis intet sige med Sikkerhed — som om der har været en nogenlunde direkte Forbindelse mellem Bornholm og det Sted, hvor Theodosius-Efterligningerne er præget.

Fra Kejser Leo I indeholder Dalshøjfundet kun een Solidus (Fig. 12) med det traditionelle Kejserbillede og paa Bagsiden den vingede Kvinde med Korset. Det er en original Mønt præget i Konstantinopel.

Mere kompliceret er Forholdet med de fire Solidi, der bærer Leo's Efterfølger Zeno's Navn (Fig. 13—16). Alle disse har samme Typer som Mønten fra Leo, men kun den første kan med Sikkerhed siges at være rigsromersk. Den bærer paa Forsiden Omskriften D(ominus) N(oster) ZENO PERP(etuus) F(elix) AVG(ustus), d. v. s. vor Hersker, Zeno, evigt lykkelig og ophøjet. Paa de tre andre mangler i Forsidens Omskrift Bogstavet F, og Mønter som disse er henført til Herulerkongen Odovakar (476—493) i Ravenna.

Dalshøj-Fundets yngste Mønt er en original Solidus fra Anastasius med samme Typer som de foregaaende, præget i Konstantinopel.

Denne Møntskat slutter sig efter sin Sammensætning nøje til de andre fra Danmarks Jord kendte Skattefund fra samme Tid, d. v. s. Fund, som indeholder Guldmonter fra Tiden efter Romerrigets Deling i 395. Af disse Fund, som af romerske Møntfund ogsaa fra ældre Tid, hidrører Størstedelen fra Bornholm. Der kendes fra Bornholm tre større Skattefund af Solidi, det største paa 36 Solidi fra Soldatergaard i Aaker Sogn, fremkommet 1850, samt de to ovennævnte Fund fra Saltholm og Kaasbygaard paa henholdsvis 29 og 14 Solidi. Deres Sammensætning stemmer i det store og hele overens, idet Kejserne Theodosius II, Leo og Zeno er fyldigst repræsenteret, kun i mindre Grad de ældre og yngre Kejsere. Fra Majorianus kendes saaledes foruden den her omtalte Solidus kun een til fra danske Fund, fra Elsehoved paa Fyen. Ogsaa er østromerske Kejsere langt talrigere repræsenteret end vestromerske. Foruden de tre nævnte Skattefund kendes fra samme Periode fra Bornholm syv Solidus-Fund, der omfatter fra 2 til 9 Mønter samt 16 enkelt fundne Solidi. Almindeligst er i Skattefundene som i Skatten fra Dalshøj de ældste Mønter henholdsvis fra Valentinian III og Theodosius II, de yngste fra Anastasius. Fra det øvrige Danmark kendes kun to Solidusskatte af tilsvarende Karakter, begge fra det guldrige Gudme Herred paa Fyen; det ene, fra Rynkebygaard i Ringe Sogn, omfatter 5 Solidi, det andet, der er fra Elsehoved i Oure Sogn, 8 Solidi, men her har vel oprindeligt været flere. Desuden kendes en lille Række enkelt fundne Solidi spredt fra hele Landet. Man ser, at Bornholm her som en Rest af det gamle Østdanmark indtager en Særstilling, og den slutter sig da ogsaa nærmest, hvad disse Fund angaar, til Øerne i Østersøen, Gotland og Øland samt til Sydsverige. De bornholmske Fund har ogsaa Sammensætning tilfælles med tyske Fund fra Pommerns og Mecklenburgs Kyst, idet disse sidste dog har en senere Karakter, og da Mønternes Strømninger sagtens skyldes den intergermanske Handel, kan det meget vel antages, at Bornholm er primært Omraade i Forhold til Østersøens Sydkyst, hvortil Mønterne via Bornholm kan være kommet fra Øland, Gotland og det øvrige Skandinavien.

De romerske Guldmonter fra Dalshøj.

Findestedet paa Dalshøj slutter sig ogsaa paa det bedste til vor Viden om de ældre bornholmske Solidus-Fund. De fleste kendte Solidi er fra det østlige og sydlige Bornholm og om gamle Fund, som er gaaet tabt ved Indsmeltning eller paa anden Maade, siger Traditionen, at de hidrørte fra Egnen umiddelbart ved Dalshøj, hvor to Lokalteter, Sylten og Sorte Muld i tidlig Tid var berømte for deres Guld-fund. Det sidstnævnte Findested nævnes allerede i Erich Pontoppidans „Den danske Atlas“ fra 1767 og da Christian Jürgensen Thomsen i 1827 skulde berette om Solidus-Fund paa Bornholm, skriver han: „De fleste af denne Slags Guldmynter ere fremkomne ved Gravning og Pløjning i en stor Eng i Nærheden af Nexø, Engen selv har Navnet Sylten“. Det er for længst erkendt, at mange Møntfund fra en Egn skyldes, at Krige og Ufred har hærget paa Fundenes Nedlæggelsestid. Efter den yngste Fundgruppe fra Bornholm at dømme, hvortil Dalshøj-Skatten hører, har man ment, at en svær Krigsperiode har hærget Øen i Tiden mellem 475 og 525. Det er i alle Tilfælde den tidligste Periode, hvortil disse Funds Nedlæggelse kan henføres, men der kan naturligvis godt være forløbet endnu nogen Tid, selv om Møntstrømmen af en eller anden Grund er ebbet ud ved 6. Aarhundredes Begyndelse.

At Egnen ved Dalshøj ogsaa har været beboet tidligere viser en enkelt funden Sølv mønt, en Denar, præget Aar 170 e. Chr. af Kejser Marcus Aurelius, fra en anden af de af Nationalmuseet undersøgte Hustomter. Den hører til den store Gruppe af Denarfund fra Bornholm fra 1. og 2. Aarhundrede e. Chr., men alle disse Sølv mønter maa forlængst være kommet i Jorden, inden Guldstrømmen i 5. Aarhundrede satte ind, idet man aldrig har fundet Denarer og Solidi sammen i den bornholmske Jord.

Efterligninger af Solidi fra Theodosius II.

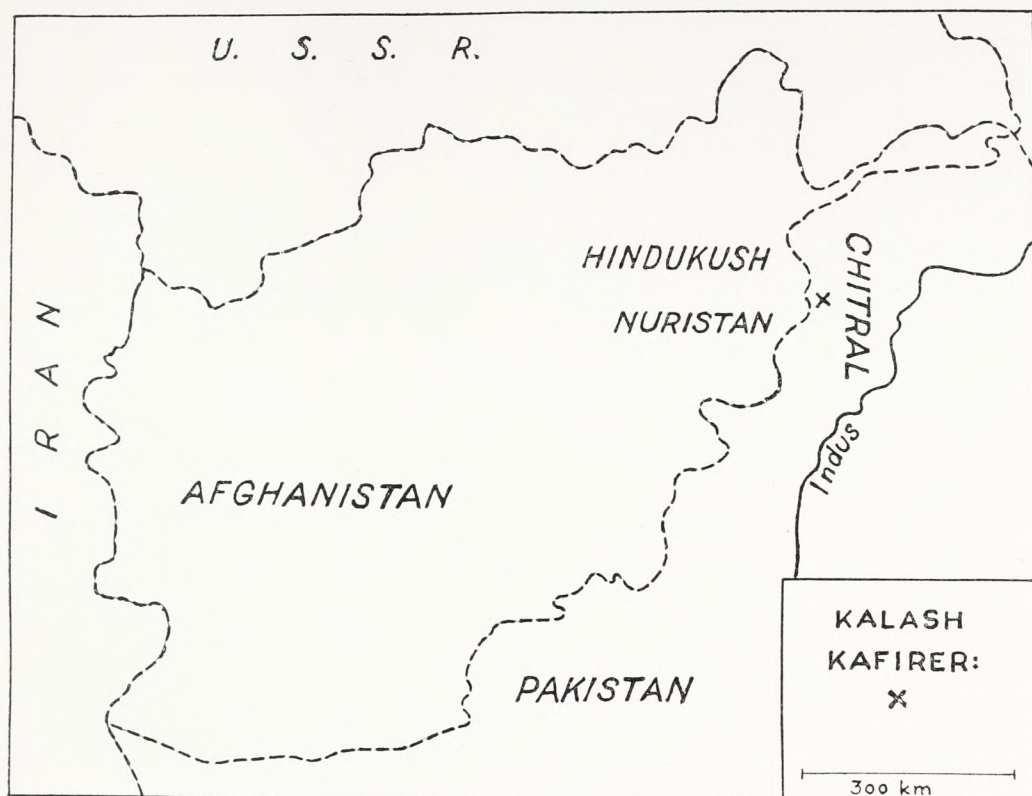

Fig. 1. Kortskitse med kalash-kafirernes område.

STATUER AF TRÆ HOS KALASH-KAFIRERNE I CHITRAL

MATERIALE FRA DEN 3. DANSKE
CENTRALASIATISKE EKSPEDITION

Af HALFDAN SIIGER

„... Han var af den opfattelse, at når Kafiristan ville blive grundigt kendt, var den tid kommet, hvor Det geografiske Selskab kunne lukke sine døre, for dets arbejde ville da være så temmeligt bragt til sin afslutning ...“ Således refereres de ord, hvormed den berømte geograf Sir Henry Yule d. 11. april 1881 i Det kongelige geografiske Selskab i London indledede en diskussion om Kafiristan. At dette udsagn gav genklang i det fornemme selskab er ikke underligt, og et par år senere kom da også selskabets daværende præsident lord Aberdare tilbage til det, idet han tilskrev Yule's synspunkt den hemmelighedsfuldhed, som omgav Kafiristan.

Det var nemlig først ved begyndelsen af forrige århundrede, at Kafiristan for alvor havde tiltrukket sig forskningens opmærksomhed. At det skete så sent, var

dog meget naturligt på baggrund af landets isolerede beliggenhed i grænseområdet mellem Afghanistan og Britisk Indien, Hindukush-bjergenes utilgængelighed og befolkningens karakter. En særlig ansporing for europæisk forskning lå der i den gamle — ganske vist ubeviste — tradition om, at kafirerne skulle nedstamme fra soldater, der havde hørt til Alexander den Store's armeer. Men noget virkeligt kendskab til forholdene havde man ikke, og de få oplysninger, der i århundredets løb kom til forskningens kundskab om dette mærkelige land, tillod ikke mange slutninger.

Det var først da Robertson i 1896 udgav sine epokegørende erfaringer fra en rejse gennem visse dele af Kafiristan, at det grundlæggende pioner-arbejde var gjort, og problemerne begyndte at tage videnskabelig form. Hermed var landet dog langt fra åbnet for fortsatte undersøgelser. Politiske og religiøse vanskeligheder lagde sig imellem, rent bortset fra selve naturforholdene. Men når lejlighed og mulighed gaves, foretog forskere af forskellige videnskabelige discipliner ekspeditioner ind i kafirernes land.

Geografisk er dette placeret således, at den vestlige del politisk falder under Afghanistan, den østlige del under det nuværende Pakistan, tidligere Britisk Indien (fig. 1). Navnet kafirer siger i sig selv ikke meget, da ordet blot er muhamedanernes betegnelse for alle vantro, og Kafiristan betyder: De vantro's Land. Så langt man kan følge kafirerne tilbage, synes de at have været opdelt i flere grupper, indbyrdes ret forskellige både i sprog og skikke. I slutningen af forrige århundrede gik de kafirer, som lever i det østlige Afghanistan, over til Islam, og deres land fik derfor hædersnavnet Nuristan: Lysets Land. Derimod holdt kafirerne i Chitral, i den nordlige del af det nuværende Pakistan, fast ved deres gamle religion.

Disse kafirer, som kalder sig selv kalash, blev i 1929 besøgt af prof. G. Morgenstierne, som ved sine undersøgelser har godtgjort, at de taler et indisk sprog. Men desuden viste det sig ved de iagttagelser, som blev gjort af Morgenstierne og senere i 1935 af den engelske oberst Schomberg, at her fandtes et lille primitivt folk, hvis ejendommelige etnografiske forhold var af en så særegen art, at det ville være betydningsfuldt at få dem nøjere undersøgt. Da jeg selv i 1948 som deltager i den 3. danske centralasiatiske ekspedition fik lejlighed til at besøge kalash-kafirerne, viste det sig, at de stadig lever som en selvstændig folkegruppe, helt med deres eget sprog, egen kultur og egen religion. Da i vore dage de primitive kulturer med rivende hast går deres opløsning i møde, var det et stort held for vor ekspedition, at min kollega cand. mag. Lennart Edelberg kunne få mulighed for at forske blandt de afghanske kafirer i Nuristan, samtidigt med at jeg selv kunne arbejde blandt kalash-kafirerne i Chitral. Det var under dette arbejde, at jeg kom til ved selvsyn at undersøge kalash-kafirernes træstatuer, som jeg i det følgende skal omtale.

Det var en tidlig morgen i foråret 1948. Chitrals vestlige bjerge på grænsen til Afghanistan havde netop modtaget gryets lette berøring, der fik de de isklædte toppe til at skinne i svagt rosa. Det varede dog kun nogle få øjeblikke, så slog det over i strålende hvidt, hvis reflekser ramte øjet i hårde glimt. Jeg gik frem og tilbage udenfor mit telt, som var rejst på det flade tag af et hus, der tilhørte en kalash i landsbyen Batet. Jeg skuttede mig lidt og trak min skindfrakke tættere om mig. Morge-

Fig. 2. Unge piger med de karakteristiske hovedtøjer.

nerne kunne godt være kølige her i 2 km's højde. Det havde regnet de foregående dage, men nu var luften ren og himlen høj, og atmosfæren havde denne vidunderlige friske kølighed, man kun træffer i bjergegne. Op til mig lød bruset fra elven, der fossede gennem den snævre Rumbur-dal, svulmende af kraft efter de mange dages regn. Jeg lod blikket glide over mod den anden side af dalen, hen til en lund af gamle træer. Et tæt filter af buskadets dækkede deres stammer og fik det hele til at ligne et lille stykke jungle. Inde i buskadset kunne hist og her øjnes nogle underlige gullige, langagtige pletter, der stod skarpt mod de grønne vækster. På afstand lignede de afbarkede stammer, men det var mandshøje træstatuer, der var rejst for landsbyens afdøde stormænd.

Der var noget, der bevægede sig derovre. Det så ud som nogle skikkelser, der gik hen til hegnet udenom gravlunden. Jeg studsede uvilkårligt. Ganske vist havde jeg kun været kort tid i kalash'ernes land, men så meget havde jeg da erfaret, at man ikke færdedes i gravlunden, medmindre man havde et uafviseligt ærinde. Jeg gik derfor ind i mit telt og hentede min kikkert. Og nu kunne jeg tydeligt se, hvad der foregik. Det var unge kvinder, der var kommet fra de omliggende landsbyer og forsigtigt nærmede sig gravlunden. I hånden havde de en lille kurv eller bakke. De listede sig hen mod gravlunden, standsede op et lille øjeblik i nogen afstand fra indhegningen og slyngede derpå noget ind over gærdet. Hastigt vendte de om igen og ilede ned ad bjerget tilbage til landsbyerne, hvorfra de var kommet. Dette gen-

tog sig flere gange. Medens jeg stod der, iagttog jeg tre, og der havde været flere, førend jeg fik kikkerten frem. Jeg kunne tydeligt se deres hovedtøjer med de mange små snegleskaller, der glimtede i solen (fig. 2).

Imidlertid havde kokken lavet te, min tolk var kommet op, og mens vi nød de varme, usyrede brød med marmelade, gav en kalash os en nærmere forklaring. Det viste sig, at de unge kvinder bar mad ud til de afdøde, som var bisat i gravlunden. Af angst for den dødens sfære, som omgiver gravlunden, turde de imidlertid ikke gå indenfor indhegningen, men foretrak at stå så langt væk som muligt og blot kaste maden ind. I den følgende tid aflagde vi ofte denne gravlund et besøg, og hvor jeg senere kom til at rejse i kalash'ernes land, var gravlundene altid blandt de steder, jeg besøgte. Jeg ville altid gerne have en kalash til at ledsage mig for at få oplysninger. Dette var dog ikke let. Kalash'erne nærer en indgroet rædsel for alt, hvad der har med dødens sfære at gøre. Men efterhånden affandt de sig med mine mærkelige tilbøjeligheder til altid at ville kikke på træstatuer af de afdøde, grave, kister, ligklæder, ligsmykker og lignende. Det er dog ikke blot således, at man er ængstelig for, at ens eget liv skal blive inficeret af dødens sfære. Det gælder også andre områder. Jeg erindrer således tydeligt en dag, hvor vi havde aflagt en gravlund et besøg. Da vi forlod den, ytrede jeg ønske om at komme til at bese et helligsted. Da blev vor kalash fører nervøs og urolig, og langt om længe fik vi ud af ham, at det ikke kunne lade sig gøre. Havde man besøgt gravlunden, kunne man ikke bagefter samme dag besøge et helligsted. Det måtte i hvert fald opsættes til næste dag. Og jeg forstod, at dødens og hellighedens sfærer var for store modsætninger.

Hos kalash-kafirerne har hver landsby eller hvert landsbykompleks sin egen gravlund, såvel som sine egne helligsteder. Allerede på afstand vidner dens dystre udseende om stedets karakter, og i dens nærhed vil ofte store fugle holde til i træerne. De venter på den mad, som hver dag kastes ud til de afdøde. I almindelighed er gravlunden omgivet af en lav sten- eller jordhegning, en tydelig demarkationslinie overfor hverdagens sfære. Når man er kommet over denne stente, slår stedets døde karakter en i møde. Gamle og unge træer har fået lov at vokse i virvar imellem hinanden. Et sted må man vade over halvt rådne, trøskede stammer, et andet sted må man have knive frem for at bane sig vej gennem et filter af grene. Trægrupper med tæt bladhang, der lukker lyset ude, afløses af små åbninger, hvor solen spiller. Det kraftige buskads må gang på gang presses til side, mens kviste og blade svipper en på hænderne og i ansigtet. Spindelvæv er udspændt overalt og klirrer sig til huden, når man sprænger det fine net. I de gravlunde, hvor man henlægger de afdøde i kister, som stilles ovenpå jorden, hænger ofte liglugten i luften, mens fluer og andre insekter svirrer om en, alt som man baner sig vej. Det hele er et typisk opløsningsens sted, hvor livets sidste nedbrydningsprocesser foregår.

Hos kalash-kafirerne findes to bisættelsesformer. Alle steder lægger man de afdøde i en kiste af rått tilhugne planker, men i nogle egne graves kisten ned i jorden, i andre hensættes den blot ovenpå jorden. Undertiden vil man også finde en seng hensat ved kisten eller over det sted, hvor den er nedgravet. Denne seng er af den almindelige type med fire træfodder og et rektangulært bærestativ af træ, hvorover er udspændt en række snore, der udgør sengens egentlige hvileflade. Men det ka-

rakteristiske for gravlundene hos kalash-kafirerne er de mange mandshøje, stive statuer, skåret ud af een træstamme. De står enkeltvis eller samlet i grupper inde under trækroneerne, lænet op ad stammerne. Man kan godt finde en halv snes stykker omkring et stort træ. Det er da en hel familie, som her ligger begravet, tre til fire generationer med sønner og sønnesønner. De ældste statuer er furede, halvt rådne, ædt af vejr og vind, de yngste er nye og friske med glat overflade. Enkelte steder træffer man en statue, der forestiller en mand til hest. Rytter og hest vil da være lavet ud af et stykke. Har den afdøde været en særlig stor mand, eller har han og hans familie givet overdådige gaver og fester til landsbyens øvrige beboere, vil man udstyre hans hest med to hoveder. Men det er sjældne undtagelser.

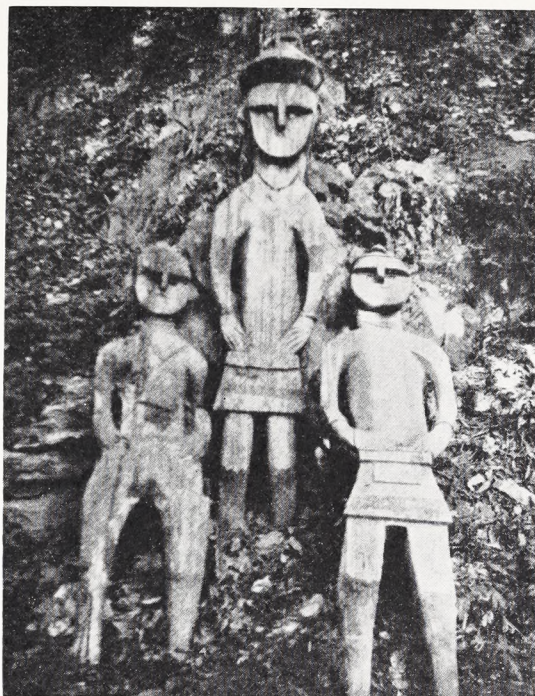

Fig. 3. Statuer på gravplads.

Statuerne er høje, slanke, stive og frontale (fig. 4). De er beregnet til at ses forfra. De har et meget ensartet præg, kun med mindre nuancer i visse detaljer. Hovedet er stort med få, men grove træk, nedtil indrammet af en stor, svungen kæbe-linie. Panden ligger i eet plan, den øvrige del af ansigtet i et andet, noget tilbage trukket i forhold til det første. Dette giver markante øjenbrynsbuer. Næsen er udskåret som et langt lige fremspring i plan med panden. Næseryggen kan være flad eller let rundet. Øjenhulerne ligger tæt ind til næsen, undertiden så tæt at ansigtet kan få et skelende udtryk. Øjenhulerne kan være udfyldt med en hvid sten eller en kauri, en lille hvid snegleskal. Munden er som regel angivet ved en udskåret tandrække eller blot en horisontal fordybning. Ørerne er fremspring på hver side af hovedet, sjældent nøjere udformet. På enkelte statuer kan kind- og hageskæg være angivet ved en påmalet sort farve. Ansigterne har ligeså lidt som den øvrige del af legemet noget individuelt præg. Fælles for dem er et stift stirrende, ofte vagtsomt udseende. Men de er ikke blottet for en vis værdighed.

Halsen kan være kort eller lang, tynd eller tyk. Undertiden kan den ligefrem have samme bredde som brystkassen. Armene holdes svagt buet ned langs kroppen således, at hænderne hviler på eller over bæltet. Kroppen har i udpræget grad bevaret træstammens langagtige karakter. Hænderne er simple flader med rått udskårne riller til angivelse af fingrene. Benene virker som stolper, kortere eller længere, undertiden svagt frembuede ved knæene. Fødder findes ikke, højest en mindre fortykkelse som antydning. Gennemgående er underkroppen ret kort i forhold til overkroppen. For den, der vandrer rundt i gravlundene, ses dette dog ikke så meget, da statuerne vil være anbragt skråt lænet ind mod en træstamme, undertiden mod en klippeside.

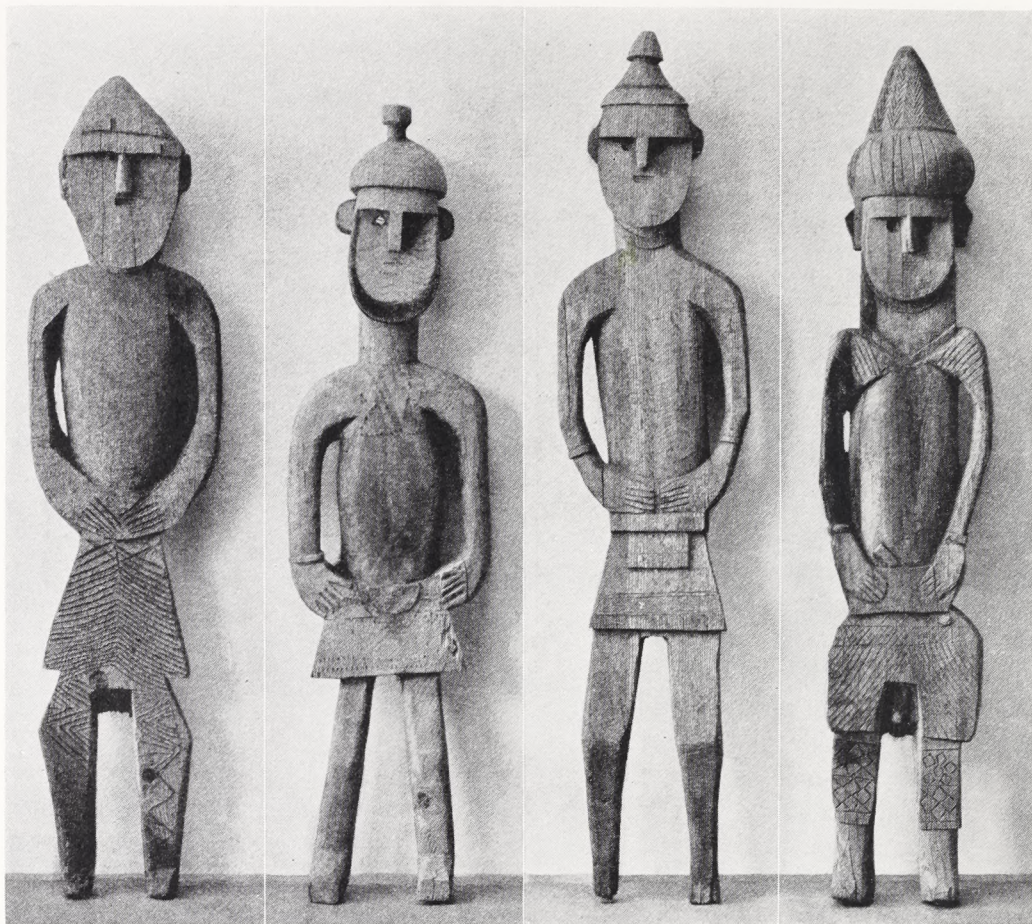

Fig. 4. Mandshøje statuer af træ.

Statuernes individualisering ligger i hovedtøjet, klædedragten eller andet udstyr. De fire her gengivne statuer har således alle forskellige hovedtøjer. De udskæringer, man på mange statuer kan se om hals og arme, skal forestille ringe. De linier og prikker, som undertiden kan ses på skuldre og bryst, forestiller tøjstykker eller smykker. En særlig ejendommelighed knytter sig til de udskæringer, der findes omkring statuernes underkrop. På illustrationerne vil det ses, at de nærmest leder tanken hen på et lændeklæde eller et par korte bukser. Imidlertid forekommer den slags klædningsstykker kun sjældent og bæres i hvert fald ikke af mænd af stand og midler. Derimod er det bælte eller skærf, som kan ses på to af statuerne, meget almindeligt. I dette kan være anbragt en dolk, undertiden krutpung og fyrtøj. Om benene har to af statuerne viklers, hvilket ofte bæres af kalash-kafirerne ved vandringer i bjergene og ved festlige lejligheder. Det blev fortalt mig, at statuerne skal fremstille mændene i den påklædning og med det udstyr, de bærer ved forårsfesten, samfundets største årlige fest (fig. 7). Den kalash-kafir, der virkede som min fører og medhjælper, var særdeles godt inde i, hvem de forskellige statuer forestillede. I gravlunden, der hørte til hans egen landsby, talte jeg 39 statuer. Han vidste nav-

Fig. 5. Statuetter af træ fra Kafirerne. Figuren med det todelte hovedtøj forestiller en kvinde. Erhvervet af Nationalmuseet i 1930'erne. 1:10.

nene på de fleste af dem, og hvilken stamme de tilhørte. Ofte kunne han også i gravlunde, der hørte til fjernere liggende landsbyer, give gode oplysninger. I reglen kendte han statuerne på ejendommeligheder i klædedragten, hovedtøj, udstyr eller lignende. Sådanne individuelle ejendommeligheder vil tit blive bevaret længe i den mundtlige overlevering.

Kalash-kafirerne kalder en sådan statue, der rejses i gravlunden, for en „gandau“. Den kan rejses indtil to år efter at dødsfaldet har fundet sted. Efter dette tidspunkt er det for sent. Det er kun ganske bestemte mænd, som kan lave den. Dengang jeg opholdt mig i Batet, var der for denne og de tilstødende landsbyer kun to mænd, nemlig landsbyernes sociale leder og en nevø af den religiøse festleder. Når statuen er færdig, rejses den ude på gravpladsen ved en særlig ceremoni. Til denne vil man indbyde slægt og venner, også fra andre kalash-dale. Gæsterne vil blive godt beværtet, så længe festlighederne står på, og man vil give dem gaver, som regel i form af klædningsstykker. Særlige gaver tilfalder dem, der under festen synger den afdødes pris. Dersom familien har bekostet en af de almindelige stående

Fig. 6. Rytterstatuette af træ. 1 : 10.

statuer, vil man danse i een dag, har man spenderet en rytterstatue, vil dansen gå gennem tre dage. Udgifterne for fremstillingen af statuen og udgifterne til forplejning og gaver til gæsterne kan godt belaste en kalash familie.

Og dog lader ikke alle familier det blive ved en „gandau“. Dersom de ønsker at hædre den afdøde i særlig grad, vil de desuden rejse en „kundorik“ for ham (fig. 5—6). En „kundorik“ er en statuette af den afdøde. Den opstilles på et åbent sted i selve landsbyen eller nærved denne. Omkostningerne ved rejsningen af en „kundorik“ er betydeligt mindre end ved en „gandau“. Man skal blot give en gave til den, der laver den, og beværte hele landsbyen ved en fest. Medens der til en „gandau“ er knyttet en religiøs betydning, synes dette ikke at være tilfældet ved en „kundorik“. Den demonstrerer blot den afdødes betydning og familiens velstand. Kunstnerisk set virker de — fra vort synspunkt — ofte bedre end de mandshøje statuer. Det er, som om det mindre format i sig selv giver større harmoni i proportionerne og mere kunstnerisk koncentration over helheden.

I en lille, afsides dal træffer man også en sjælden gang en anden og mindre form for gravskulpturer. Denne består i en tyk træpæl, hvis øverste del er udskåret som et hoved. Typen er den samme som ved de store statuer. Midt på pælen findes en gennemboring. Et stykke reb føres her igennem, og pælen fastbindes til sengen eller kisten, som i denne dal ofte anbringes ovenpå jorden.

Den lige nævnte religiøse betydning, der knytter sig til en „gandau“, er af en ejendommelig art. Herom fortalte den religiøse festleder mig følgende: når et menneske er død, vil hans sjæl opholde sig i luften gennem det første år, hvorefter dens evige skæbne vil blive afgjort. Dersom den afdøde havde været god og gavmild, vil sjælen gå til paradis, men havde han været ond, vil den gå til helvede. Dette gælder for alle sjæle. Men hertil kom, at det var muligt i paradiset at opnå den særlige begunstigelse at få en stol reserveret. Denne begunstigelse var dog betinget af, at den afdødes familie lod lave en „gandau“ og afholdt en stor fest for slægt, venner og øvrige beboere.

Øjensynligt har træstatuer været noget ejendommeligt for kafir-kulturen ikke alene i Chitral, men også i Afghanistan, hvilket bl. a. kan ses af den ældre rejse-literatur og i museerne i Kabul og Peshawar. Men blandt de afghanske kafirer forsvandt statuerne ved overgangen til Islam omtrent ved århundredskiftet. Og dette skete så grundigt, at der i dag næppe er en eneste tilbage. I hvert fald stødte Edelberg ikke på nogen under sine rejser i Nuristan. Således ser det ud til, at kalash-kafirerne er de eneste, hos hvem man i dag kan finde de gamle statuer som et levende led i folkets kultur. Kalash-kafirerne ynder at betone deres religiøse originalitet og uafhængighed af Islam. Imidlertid kunne det dog se ud, som om de ved

Fig. 7. Dans ved forårsfesten.

den særlige religiøse betydning, de tillægger statuerne, har optaget træk fra den muhammedanske teologi. Og da der på andre områder er træk, som synes optaget fra Islam, undrer det ikke, om det også skulle være tilfældet her. Selve delingen af den kommende verden i en himmel og et helvede kunne tyde på islamisk indflydelse. Derimod synes tanken om rejsningen af en „gandau“ som betingelse for at opnå en stol i himlen at være et kafir-træk. De omboende folk anvender nemlig ikke stole og fremhæver stole som noget særligt for kafirerne. Måske kunne her foreligge en forening af kafirske kulturtræk med muhammedanske forestillinger om de salige som hvilende på hynder.

Til statuernes udsmykning knytter der sig også visse ejendommeligheder. Det vil ses, at de afdøde er fremstillet som halvnøgne. De kalash-kafirer, jeg traf på, havde deres legeme tildækket indtil knæene af lange kaftaner og ofte indtil anklerne ved hjælp af lange benklæder. Og lændeklæde eller „skørt“, som man ser på statuerne, traf jeg kun meget sjældent og i hvert fald ikke blandt de befolkningslag, for hvem der rejses statuer. Som tidligere nævnt fik jeg den oplysning, at statuerne skulle fremstille de afdøde i den påklædning, de bar ved forårsfesten. Men det mærkelige var, at jeg ikke så dem bære en sådan festdragt. At de særlig store personligheder får rejst en rytterstatue, er også mærkeligt, eftersom der i dag slet ikke synes at findes heste i deres eget land.¹⁾ Derimod vides det fra deres historie,

¹⁾ Visse af deres altre er også udstyret med hestehoveder, udskåret i træ.

Fig. 8. Statuer af træ og rester af landsbyport.

at kalash-kafirerne i sin tid har hersket i store dele af Chitral, hvor hesten jo spiller stor rolle.

Disse to træskulpturer, statuernes påklædning og hestemotivet, synes således at stride mod den umiddelbare kulturelle baggrund. Nu er det jo imidlertid et alment kendt fænomen, at både kunst og religion er meget konservative og i deres former kan bevare træk fra gammel tid, til trods for at disse er forsvundet fra den praktiske kultur. Muligvis kunne måske derfor statuernes klædedragt betragtes som en gammeldags, nu forsvunden festdragt, og hestemotivet kunne referere sig til de tider, hvor hesten spillede rolle i deres kultur, enten man så vil se folkets tidligere hjemsted i det centrale eller vestlige Asien eller mod syd.

Om statuernes betydning i den levende samfunds-funktion i dag kan der ikke råde nogen tvivl. Som hos så mange andre primitive folk skaber man sit ry ved at give. Ved visse helligsteder finder man da også rejst en slags mindeplanker over dem, der har bekostet store fester for folket. Dette falder godt i tråd med folkets veneration for store personligheder. Man holder dem højt i hævd ved at synge om deres bedrifter ved forårsfesten, ved at berette om dem i legender og ved at lovprise dem ved deres bisættelse. Det mest storslåede udtryk får denne hyldest i de æresporte af træ, omgivet af statuer, som man i tidligere tid kunne støde på i Kafirstan, og hvoraf jeg endnu fandt et enkelt eksemplar i Chitral. Nu var den gammel og forfalden, men endnu vidner den om et lille folk, der sejt har holdt stand og værnet sin egenart (fig. 8).

Fig. 1. De forgyldte sølvbægre der blev indleveret til Nationalmuseet i 1829. Ca. 1 : 2.

JÆRNALDERGRAVPLADSEN VED HIMLINGØJE

Af HANS NORLING-CHRISTENSEN

GRAVPLADSEN ved Landsbyen Himlingøje, der ligger en halv Snes Kilometer syd for Køge, har været kendt lige siden 1829, hvor Frederik d. 6's Dronning skænkede Nationalmuseet en Række smukke Fund herfra. De var fremkommet Tid efter anden ved Grusgravning, og et mærkeligt Held har bevaret flere af de skrøbelige Genstande paa det nærmeste ubeskadiget. Saaledes undrer man sig over, at en meget høj Glaspokal (Fig. 2), den største i vor Samling, og prydet med paa-lagte kulørte Traade, har undgaaet at blive knust, men den naaede altsaa hel herind sammen med bl. a. to smukke Sølvbægre (Fig. 1) og flere meget interessante romerske Bronzekar. Det ene af disse Bronzekar har en indgraveret Dyrefrise, der viser Løver paa Jagt efter Hjorte og Heste, alt udført i let og elegant Streg. Men der blev sikkert paa dette tidlige Tidspunkt fundet adskilligt mere, som blot aldrig naaede Museet; saaledes ved vi, at et svært Guldarmbaand blev solgt til en omvandrende Guldsmed for 100 Rigsdaler og senere i København naaede en Pris af 300 Rigsdaler, men da Politiet fandt den sidste Køber, havde han allerede smeltet Guldet om. Pengegridskhed og Dumhed berøvede altsaa her atter Nationen et værdifuldt Oldtidsminde, og det kun godt 25 Aar efter det store Guldhornstyveri.

I Aarene lige efter 1829 kom der fra samme Plads efterhaanden forskellige nye Fund frem, som ogsaa fandt Vej til Nationalmuseet; blandt disse er der særlig

Fig. 2. Stor Glasvase indleveret til Nationalmuseet i 1829. Ca. 1:2.

kede ham i Møde i Skikkelse af en stor Guldfingerring, en Sølvhaarnaal og farverige Glasperler. Dette skete i Aaret 1878. Stedet blev derefter besigtiget af Professor Engelhardt fra Nationalmuseet, og han fik en Række Oplysninger, der godtgjorde, at de fundne Sager stammede fra én og samme Grav, og det er den første videnskabeligt begrundede Oplysning, vi har fra Himlingøje-gravpladsens Skatkammer. Engelhardt lod derpaa de nærmeste Omgivelser kulegrave, og dette var første Gang en systematisk Gravning blev iværksat paa Himlingøje-gravpladsen — dog uden Resultat. Ved de Undersøgelser

Grund til at fæstne sig ved en Broche, eller Fibula, af sølvbeklædt Bronze, og det, som gør denne særlig værdifuld, er en Runeindskrift indridset paa Bagsiden. Der staar kun eet Ord: HARISO, maaske Navnet paa den Kvinde, der har baaret Smykket, maaske Navnet paa den Mand, der gav hende det. En ejendommelig Følelse er det i Dag at staa paa Himlingøje-gravpladsen og kende dette Navn og ligesom høre det blive hvisket og raabt, som det blev det dengang her for 1700 Aar siden.

Efter dette Fund gik der nu en lang Række Aar, hvor de Folk, der gravede Grus paa dette Sted ikke synes at være stødt paa Oldsager, men saa indtraf en Begivenhed baade for Egnen og for Gravpladsen, — Arbejdet med Anlæggelsen af den østsjællandske Jærnbane blev paabegyndt. Ingen tænkte vel mere paa de snart 50 Aar gamle Fund og tog derfor ikke Notiits af, at Bortgravningen af den vestlige og hidtil uberørte Del af Gravpladsen, et Arbejde der maatte foretages, fordi Skinnerne skulde ligge her, nu gik for sig med fuld Fart. Mindst af alle tænkte vel den svenske Jærnbaneanarbejder Ola Jansson paa Fortiden, før han med eet stod med den paa Spaden — en skrøbelig Fortid i Form af et tyndt Glasdrikkehorn (Fig. 3), som Guderne og Jansson maa vide, hvordan bar sig ad med at holde sig helt, — og en pragtelskende Fortid, der blinkede

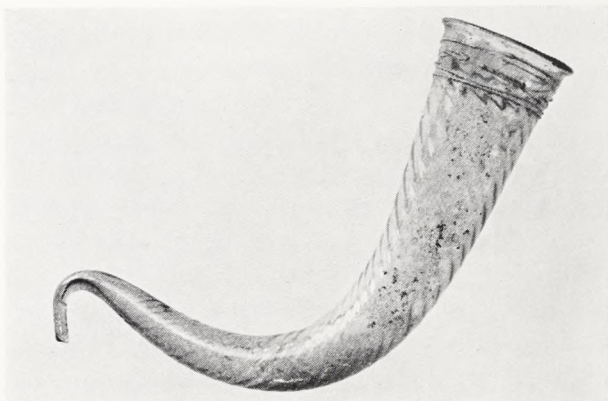

Fig. 3. Romersk Glasdrikkehorn fundet ved Jærnbaneanarbejde i 1878. Ca. 1:4.

Nationalmuseet senere foretog i Himlingøje, fandtes Sporene efter Engelhardts Gravning, og det kunde ses, at han har været meget nær den rige Kvindegrav, som opdagedes 1949, og som nu har fundet sin fremtidige Plads i Nationalmuseet som en af dettes største Skatte.

Efter Engelhardts Besøg sænkede Freden sig atter over Stedet, og Jorden blev pløjet, uden at nye Oldtidsspor afslørede. Under Muldlaget var imidlertid Grus, som Ejeren Ole Olsen en Dag i Aaret 1894 fik Brug for, og under Arbejdet hermed stødte han paa store Sten, som

Fig. 4. Malet Glasbæger udgravet af Nationalmuseet i 1894. Ca. 5 : 7.

han begyndte at fjærne. Pludselig fik han da Øje paa Randen af et Glaskar (Fig. 4) og var saa straks klar over, at Stenene maatte omslutte en Grav. Han gjorde derefter det meget fortjenstfulde, at han dækkede Fundet til og gav Nationalmuseet Besked, og nu udgravedes for første Gang en af Himlingøjegravpladsens Grave efter alle Kunstens Regler. Dens Indhold gjorde ikke Gravningens store Omhu til Skamme, det var en virkelig fin Grav. Den Døde, der var en Mand, laa udstrakt paa Ryggen og havde om højre Arms Haandled et svært Guldarmbaand og paa Fingeren en stor Guldring. Lige under Underkæben laa nok et Stykke Guld, der

Fig. 5. Slebet Glasbæger fundet ved Grusgravning i 1948. Ca. 1 : 2.

vel oprindelig har været lagt i Munden paa den Døde, for at han hermed skulde kunne betale for sin Overfart til de Dødes Rige. Blandt det rige Gravgoods fortjener ogsaa at nævnes de mange romerske Bronzekar, men Fundets fornemste Stykke er dog det Glaskar, som Finderen lige naaede at se før han standsede sin Stenoptagning. Det blev ved Museets Udgravning optaget helt og viste sig at være prydet med paamalede, farverige, i Glasset indbrændte Dyrefigurer som Panter, Hjort og Løve. Disse malede Glas er uhyre sjældne, og kun enkelte Skaar af lignende fandtes tidligere udenfor Danmark; først i de seneste Aar har man paa to hinanden saa fjærntliggende Steder som Nordtyskland og Afghanistan fundet et Par Stykker. Danmark har dog stadig Verdensrekord med sine 9 mere eller min-

Fig. 6. Tre slebne Glaskar fundet i nedskreden Grus i 1949. Ca. 1 : 3.

dre hele malede Glas, og vi kunde nok, hvis et Arbejde blev sat ind herpaa, redde flere.

Den Grusgravning, der bragte den rige Mandsgrav for Dagen, blev kun af kort Varighed og naaede ikke noget stort Omfang, og en anden rig Grav, der kun laa 15 m fra den, fik derfor Lov til at hvile i Ro i endnu et halvt Hundrede Aar, men saa blev Gravfreden ogsaa for Alvor brudt. Egnen er fattig paa Grus, og da Behovet herfor er stort, er der derfor ikke noget at sige til, at Stedets nuværende Ejer har iværksat en extensiv Udnyttelse af det Grus, som Gravbakken rummer. Under det hastigt fremskridende Arbejde fandt man i 1948 et tykvægget smukt slebet grønt Glas (Fig. 5) uden dog at forstaa dets Betydning, og da Grusgravningen fortsattes med stor Fart i 1949, kom man snart de 15 m forbi det Sted, hvor den rige Mandsgrav laa for 50 Aar siden, og saa en Dag gav Grusgravens Væg efter, og flere fine Bronzekar skred ned sammen med Gruset og kom til Syne. De blev reddet saa godt som muligt af Ejeren Parcellist Graulund, og Besked om Fundet blev givet Nationalmuseet af Landbetjent Rasmussen i Haarlev. For Museet var der ikke andet at gøre end at skrabe den nedskredne Jord omhyggeligt igennem og derefter at lade den gaa gennem et Sold. Ved Gennemskrabningen afdækkedes tre fint slebne gennemsigtige Glaskar (Fig. 6), og ved et utroligt Held var de to ganske hele. Sinningen af Jorden gav som Resultat en Guldfigerring, men meget er utvivlsomt gaaet tabt, før man blev klar over Gravens Eksistens, det kan nemt have skjult sig i de store Skovlfulde Grus, der fandt Vej op i de ventende Lastbiler for snart efter at køres langt væk.

Det stod indlysende klart, at dette burde være den sidste Grav, i al Fald paa Himlingøjegravpladsen, som fik saa ilde en Medfart, og man gik derfor straks i Gang med en systematisk Undersøgelse af det Areal, som vilde blive ramt af den fortsatte Grusgravning.

Undersøgelsen blev lagt til Rette paa den Maade, at der hen over Arealet blev gravet en Række parallelle Grøfter, hver en halv Meter brede og med en indbyrdes Afstand af halvanden Meter. Dybden af disse Grøfter var en to, tre, fire Spade-stik, alt efter hvor langt Undergrunden laa nede, thi Maalet var over en større Stræk-

ning at naa ned til normal Undergrunds Dybde. Opgaven blev derefter nøje at iagttage Grøfternes Bund i hele deres Udstrækning for at se, om den urørte Undergrund paa eet eller flere Steder var forsvundet, og en muldblandet Grusart var traadt i Stedet; indtraf dette, kunde man nemlig vide, at paa dette Sted maatte der engang være foretaget en Nedgravning, som havde brudt Gruslagets naturlige i Istiden dannede Struktur, og denne Nedgravning kunde da skyldes Anlægget af en Grav i Oldtiden. Fra de tidligere Fund paa Pladsen vidste vi, at Gravene her var anlagt, som de plejer at være paa denne Tid, i Retningen N.—S., derfor blev Søgegrøfterne lagt i Retningen Ø.—V., hvorved Muligheden for at snitte en Oldtidsgrav vilde blive størst, ja i Virkeligheden vil en Grav, der ikke er mindre end Grøfternes Afstand, een og en halv Meter, ikke kunne passeres uden at blive opdaget. I dette og lignende Tilfælde, hvor det gælder om ikke at sinke et igangværende Grusgravningsarbejde, kan denne Undersøgelsesmetode vel forsvares, thi der gives ikke

Fig. 7. Glasbæger med paalagte farvede Glas-
traade fra Graven Fig. 9. Ca. 2 : 3.

Udgraveren anden Mulighed, hvis ikke han skal sprænge Museets meget beskedne Udgravningskonto. Det nytter imidlertid ikke at nægte, at der er store Svagheder forbundet hermed, saaledes kan der jo udmærket i de halvanden Meter brede ikke gennemgravede Mellemrum mellem Grøfterne skjule sig smaa Brandgrave, og Sporene efter en Dødekult, der kan tænkes at have fundet Sted i Gravenes Nærhed, kan ogsaa meget let forblive uopdaget. Vi fandt da heller ingen af de omtalte muligt forekommende mindre Anlæg, men i Bunden af en af Grøfterne og lige ved dens Afslutning — det var meget nær, at Fundet var undgaaet os i denne Omgang — havde Jorden dette noget spættede og uklare Udseende, som giver Arkæologen det samme højtidsstemte Sind, som Lystfiskeren faar, naar Proppen begynder at vippe. Et større Felt blev nu afdækket omkring dette lovende Sted, og indenfor Grænserne heraf gravede vi os nu langsomt nedad, idet vi hele Tiden holdt samme Dybde over hele Arealet. Da vi paa denne Maade var kommet godt en Meter ned, viste nogle store Sten sig, og det varede ikke længe, før man kunde se, at de laa regelmæssigt anbragt som en Ramme om et endnu ukendt noget. At dette noget maatte være en Grav, kunde der fornuftigvis slet ikke tvivles om mere. Interessen samlede sig nu ganske om Rummet inden for Stenene, og Udgravningens grove Værktøj som Skovl og Spade fik en fortjent Hvilepause. De finere Graveredskaber kom frem, og Tidspunktet var inde for den i Tilskuerreferater af arkæologiske Markarbejder meget omtalte Gravning med Teske. I Sandhedens Interesse maa siges, at vi havde

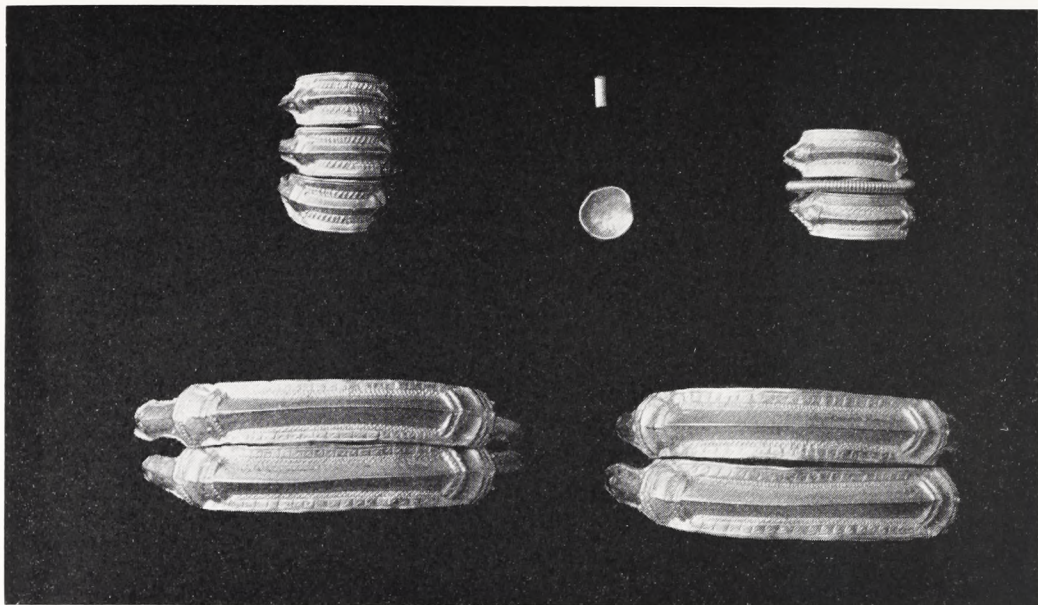

Fig. 8. Guldsager fra Graven Fig. 9. To Fingerringe, to Armringe, en Guldperle og et Stykke afklippet Guldtraad. Ca. 5 : 7.

ingen Teske til Hjælp i Himlingøje, og jeg mindes heller ikke at have set dette Redskab i Funktion ved andre Udgravninger, men som Udtryk for den Størrelsesorden de Redskaber har, som skal bruges ved den forsigtige Fremskrabning af Oldsager, da er Ordet Teske meget malende. Vi har endog Redskaber mindre endnu og af en Form, som for at blive i Spiseredskabernes Sammenligningsverden minder mest af alt om kinesiske Spisepinde. Med disse Redskaber og med Børster og Pensler arbejdedes saa en Tid lang, hvorefter et Menneskeskelet begyndte at vise sig, ligesom enkelte Glasperler glimtede frem. Vi havde nu faaet Vished for, at Himlingøje-gravpladsen rummede endnu en Grav, og da det tilmed viste sig, at den laa forsænket 2 Meter under Markoverfladen, hvad der er dybt for en Oldtidsgrav og ofte Udtryk for Ønsket om at sikre et kostbart Gravudstyr, saa er det forstaaeligt, at der trods Rusk og Regn herskede en sollys Stemning i Bunden af det dybe Hul, hvor vi stod. Og saa kom pludselig det første Guld: en Guldfigerring og et svært Guldarmbaand (Fig. 8) siddende paa Plads om Finger og Haandled, og nede i Fodenden af Graven dukkede omtrent samtidigt et stort Mad- og Drikkeudstyr op. Foruden en Række kønne Lerkar af hjemligt Arbejde fandtes her adskillige romerske Bronzekar, og i det ene af disse laa, ubeskadiget, to romerske Glasbægre, hvoraf det ene særlig prægtigt, prydet som det var med paalagte hvide og blaa Glastraade (Fig. 7).

Allerede paa dette Stadium af Udgravningen havde Graven givet saa meget, at den fuldt stod paa Højde med de rigeste, vi kender af samme Slags, men saa afsløredes pludselig, at ogsaa den anden Haand og Arm var forsynet med en Guldfigerring og et Guldarmbaand, og da der videre viste sig et Guldstykke i Skelettets Mund, og paa Haarets Plads en Guldperle og en svær, smukt ornamenteret Sølvhaarnaal, saa rykkede Fundet op i en Særklasse. Det staar her foreløbig ubesejret og kan med

Rette kaldes for vor Jernalders rigeste Gravfund. Yderligere gjorde Fundet sig fortjent til dette Prædikat, da det senere viste sig, at der i Graven ogsaa laa følgende Ting: en ornamenteret Sølvamulettaase som Afslutning paa en svær Kæde af Glas-, Rav- og Sølvperler, en romersk Sølvmønt, der i Følge Magister Breitensteins Bestemmelse er slaaet under Kejser Titus Aar 80 i Rom, samt endelig, foruden tre ret beskedne Sølvbrocher, ogsaa en stor Rosetbroche af Sølv eller Rosetfibula, som det mere arkæologiske Navn lyder (Fig. 10). Vi var enige om, da vi saa denne Pragtfibula, at det ikke var for stort et Krav at stille til den — naar den laa i de Omgivelser som den gjorde — at den paa sin Naaleskede skulde have en Runeindskrift, der kunde fortælle os, hvad dens Ejerinde hed. Og Graven syntes indstillet paa at indfri alle Forventninger, for der stod virkelig en Runeindskrift paa Fibulaen; den kom tydelig frem ved Rensningen paa Museets Konserveringsanstalt og blev af Runologen Magister Erik Moltke læst som Mandsnavnet: WIDUHUDAR (se Side 48) — det blev ganske vist ikke Kvindens Navn, vi fik Oplysning om, men til Gengæld ved vi maaske nu, hvad den Mand hed, der gav hende Smykket, og det er jo ikke mindre interessant.

Med hele eller dog næsten hele dette rige Gravudstyr for Øje maatte det føles som en Forpligtelse at forsøge at tage hele Graven ind med Tingene liggende nøjagtigt, som de blev fundet. En Grav udstillet paa den Maade taler langt mere direkte og forstaaeligt til Publikum, end den Grav, hvis Oldsager staar udstillet paa Hylde i Skabe, og den virker som en umiddelbart forklarende Tekst, der stort set vil gælde alle de andre i Skabene udstillede Gravfund fra samme Tid.

De tekniske Vanskeligheder ved Optagningen løstes, i den Rækkefølge de meldte sig, af Konservator Brorson Christensen og Køge Museums Kustode Henry Hansen, ligesom Falcks Redningskorps i Køge med beslutsom Nænsomhed fik Graven løftet op og transporteret til København.

Lad os kort se paa, hvad der skete i Udgravningens sidste Akt. De store Rammesten blev

Fig. 9. Den rige Kvindegrav fundet ved Udgravningen 1949.

fjærnet, og Gravens Overside dækket med vaadt Silkepapir, der nænsomt blev trykket ind mod og imellem saavel Knogler som Oldsager; herefter blev der ovenpaa det vaade Papir hældt en Gipsvælling, og saa snart denne var stivnet, laa Oldsagerne fastlaast og blidt trykket mod deres Underlag uden Mulighed for at rokkes. Der blev derefter gravet ned uden om Graven, saa den kom til at staa frit paa en lav Sokkel, og en solid Trækasse uden Laag men med en meget kraftig Bund blev bygget uden om Graven. Saavel Kasse som Indhold blev derpaa skaaret igennem, da den ikke kunde løftes paa een Gang, og saa blev den emballerede Grav hejst op i to Dele og derpaa kørt til København.

Paa Nationalmuseet har Graven og dens Indhold været under Konservatorbehandling i næsten et Aar, men nu er den færdig og udstillet i Samlingerne (Fig. 9).

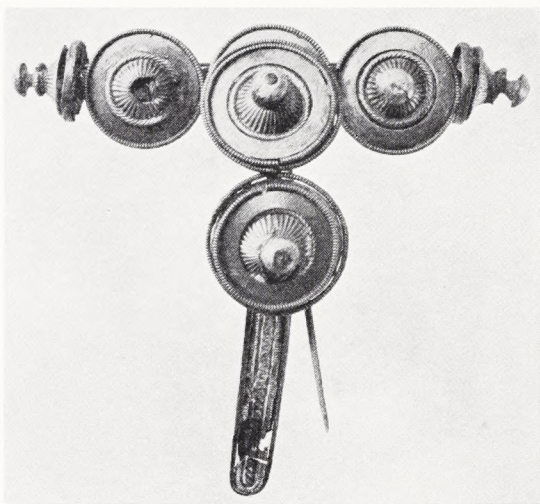

Fig. 10. Rosetfibula fra Graven Fig. 9.

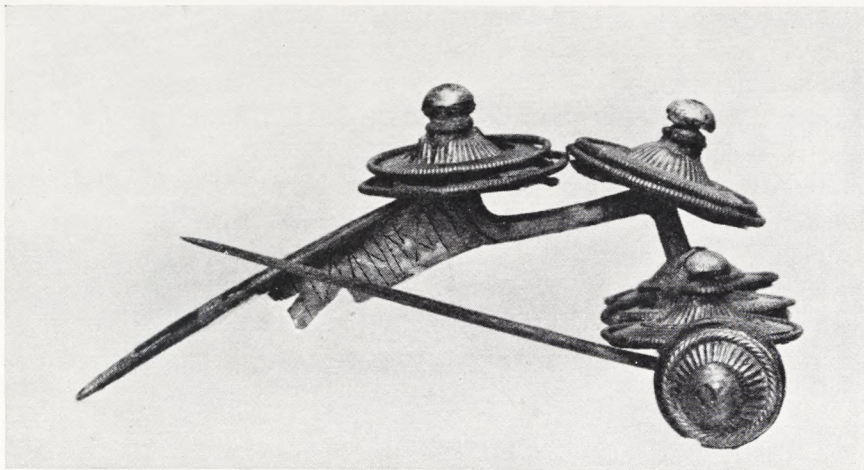

Fig. 1. Himlingøje rosetfibula. 1 : 1.

ER RUNESKRIFTEN OPSTÅET I DANMARK?

Af ERIK MOLTKE

SIDEN „Danmarks Runeindskrifter“ udkom i 1942, er der gjort ikke færre end 11 runefund, een runesten og 10 løsfund¹). Mest opmærksomhed vakte runestenen, der blev fremdraget i den ældgamle Asmild kirkes murværk (se p. 62), især fordi der ikke i de sidste 30 år er fremkommet nogen runesten i Danmark — i modsætning til Sverige, hvor man finder en næsten hveranden dag. Gørlevstenen er vor næstsist fundne runesten; den blev opdaget 1921. Asmildstenen kan dog ikke i interesse måle sig med den simple indskrift på det ligeså simple penaltus fra Stenmagle: *hagiradaz tawide*, *Hagråd gjorde* (nemlig æsken); denne lille, urnordiske mesterformel gør nemlig ende på en del tvistigheder inden for runologien. For det første viser den, at guldhornsindskriften kun kan tolkes: *Jeg Lægæst gjorde hornet* (*horna tawido*), og al snak om „reparerede“ eller „udsmykkede“ må forstumme. Dernæst godtgør Stenmagleindskriften, at „de fra guderne stammende“ runer kunne bruges til ganske almindelige, dagligdags meddelelser, og hermed har den kreds af runologer, der vil gøre runeskriften til en hellig skrift, som udelukkende fandt brug i magiens tjeneste, fået lidt at tænke på, siden de ikke har forstået eller anerkender, at hele runealfabetets system peger bort fra magi og i retning af et ganske fornuftspræget lydsystem, der kan bruges til at udtrykke ord og sætninger af enhver art, magiske som umagiske.

En ganske særlig betydning må man tillægge fundene af ikke mindre end tre runebeskrevne rosetfibulaer, fordi denne barbarisk prængende type ifølge arkæologerne ligger nagelfast i 3. årh. e. Chr. Museumsinspektør Hans Norling-Christensen har vist mig den velvilje at føje et arkæologisk responsum om disse fibulaer til nærværende afhandling (p. 56), og jeg nævner dem i den af ham opstillede kronologiske rækkefølge: Himlingøje (o. 200), Værløse (første halvdel af 200-årene)

og Næsbjerg (sidste halvdel af 200-årene). Den sidste, der stammer fra et af de senere store, jyske brakteatcentre, blev opdaget af Norling-Christensen 1949 i en af museets montrer.

Først et par ord om de enkelte indskrifter, der alle findes på fibulaernes brede nåleskede, ristet i det tynde, bløde sølvovertræk.

Værløse rosetfibula. Fibulatypen er ifølge Vebæk fundet såvel i kvinde- som i mandsgrave; den er en specifik dansk, særlig sjællandsk foreteelse²⁾, og dens fundmilieu er yngre romersk jernalder, der ifølge Norling-Christensen begynder i slutningen af 100-årene e. Chr. Runeindskriften (fig. 2), der er ristet med et andet instrument end de omgivende trambulerede³⁾ linier og hagekorset, er tilføjet efter disse og formodentlig af en anden mester, da runemesteren, hvis han også havde ristet hagekorset, formentlig ville have anbragt det længere til højre. Den lyder:

alugod

hvilket af Bæksted (da fibulaen fandtes i en kvindegrav) tolkes som et kvinde-navn: *Alugodo* i nominativ med endelsen -o udeladt på grund af pladsmangel⁴⁾.

Himlingøje rosetfibula. Den fragmentariske nåleskede (fig. 3) er uden ornamentik, og runerne er ridset ind med et skarpt eller spidst instrument som på Værløse fibulaen. Nåleskeden har oprindeligt været 3,5 cm lang fra bærestang til nål (det sidste skrå stykke med selve skeden ikke medregnet); på det bevarede 3 cm lange stykke står 9 runer:

..... widuhudaz, mandsnavnet *Widuhundaz*

en sammensætning af *widu-* skov og ifølge en almindelig runeregel, der udelader n foran d (sml. kudimudiu = *Gudimundiu*), *hu(n)daz*, hund. Morsomt nok er en urnordisk runesten med *widu-* for nylig fundet i Norge (Sunde-stenen) med mandsnavnet *Widugastiz*; navnet *Wipulfr* kendes fra en upplandsk vikingetidssten, hvorimod sammensætninger med -hund ikke er kendt fra det urnordiske navneforråd, men vel fra vestgermansk.

Det tabte stykke af skeden har haft plads til 7—8 runer, og man gætter naturligvis straks på de to fra indskriftsforrådet velkendte verber: *tawide* gjorde, hvorved *Vedhund* bliver navnet på selve guldsmeden, eller på *faihide*, malede, skrev, der da fortæller, ikke, at det var *Vedhund*, der ristede runer på fibulaen, men at det var den runekyndige (nemlig *Vedhund*), der komponerede indskriften som *forskrift* for den ikke runekyndige guldsmed⁵⁾ (hvis navn vi i så tilfælde ikke får at vide). Der er selvfølgelig mange andre muligheder, f. eks. et navn i dativ til betegnelse for den (kvinde?) *Vedhund* evt. skænkede smykket; af flere grunde må udfyldningen: *ek erilaz*, jeg erilen, d. v. s. magikeren, kaldes mindre sandsynlig.

Næsbjerg rosetfibula. Mens indskriften på de to nævnte fibulaer ikke frembød læsevanskeligheder af nogen art, er den stærkt medtagne indskrift på Næsbjerg fibulaen (fig. 4) ikke så ligetil, og den kan kun læses — og er læst — gennem et mikroskop. Runerne er vanskeligere, fordi den bløde sølvbeklædning dels er forvitret, dels ligefrem smuldret bort. Indskriften, der er med venderuner og altså skal læses fra højre mod venstre, er ikke som de andre to indskrifter graveret, men trambuleret. Runerne står på en ligeledes trambuleret rammelinie, der er ristet før ru-

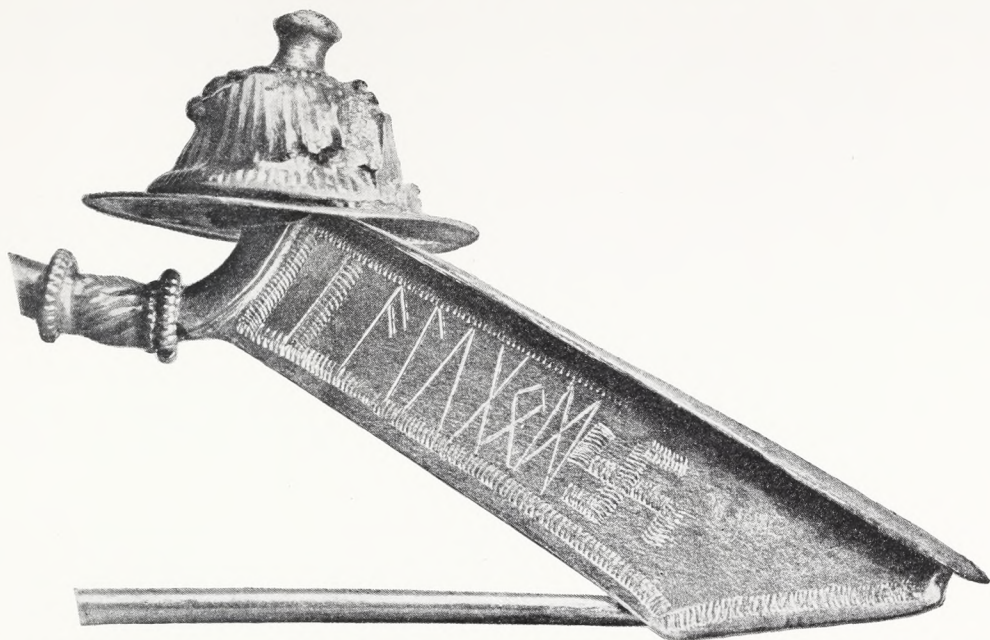

Fig. 2. Værlose rosetfibula. Nåleskeden med runerne. Fra Aarbøger f. nord. Oldkynd. 1945. Forstørret ca. $2\frac{1}{2}$ gang.

nerne, idet nogle af hovedstavene skærer ned over den; liniens trambulering er også af en noget grovere art end runernes, og da den passerer forbi såvel den første som den sidste rune, godtgør den hermed, at disse ikke kan opfattes som ramme-streger, men må være runer. Imellem de trambulerede runer er der graveret eller ridset en del linier, tilsyneladende uden noget system, dels enkelte, dels dobbelte med mellemskravering. De er ristet senere end runerne, eftersom de nogle steder overskærer disses stave, og synes dikteret af tidens kendte horror vacui.

Rune 1 (nærmest fibulaens skaft) er $\mathfrak{w}$, anbragt imellem to dobbeltlinier, der løber fra hinanden opad; skønt runens bælg næsten er bortforvitret ligesom det øverste af hovedstaven, viser et par tværgående trambulerstik dog, at runen har været w , idet $\mathfrak{f}$ (den eneste alternative mulighed) ville få alt for korte bistave.

Rune 2 $\mathfrak{a}$. — Rune 3 $\mathfrak{r}$. — Rune 4 $\mathfrak{a}$. Rune 5 $\mathfrak{f}$; kun en del af nederste bistav bevaret. Rune 6, der står i relativ stor afstand fra det foregående $\mathfrak{f}$, synes ved første øjekast, trods den højtsiddende bistav, at være $\mathfrak{n}$, men bistaven går ikke igennem; der er derfor kun mulighed for $\mathfrak{a}$, idet man på grund af sølvets karakter og bevaringstilstand ikke kan vente at finde rester af den øverste bistav; men denne rune er da retvendt i forhold til de andre. Selv om der kan nævnes nogle få eksempler på, at en enkelt rune optræder som venderune i forhold til de øvrige tegn — se f.eks. det ene u på fig. 3, bør man sikkert søge grunden til vor mod højre vendte a -rune i den omstændighed, at den er en del af en binderune, og da den følgende runestav (nr. 7) er lodret så højt op, som den er bevaret, må binderunen være au , med et u , der først runder næsten ved toppen. — Rune 8 er $\mathfrak{z}$, sikkert med to vinkler mod højre og to mod venstre, og af rune 9, den sidste rune, er kun de nederste to trediedele af hovedstaven (uden bistave) bevaret; dens forløb er

bestemt af de begrænsede pladsforhold og nålens retning. Da runen må repræsentere en vokal, er kun mulighederne *l* i og *ʀ* a til stede, og af disse må man af sproglige grunde vælge den sidste. Den fuldstændige læsning bliver altså:

waraf(*au*)s(a), mandsnavn?

Havde det været bevaret i gammeldansk, ville det have haft formen *Warføsi*; forleddet *war-* er et overordentlig almindeligt navneled, hvad enten *a*'et er kort eller langt, mens endelsen — *fausa* > *føsi* ikke er sikkert belagt, hvorimod selve ordstammen er velkendt, f. eks. fra norsk *føysa*, drive af sted, svulme, der må gå tilbage til et germansk **fausian*.

Som det vil ses, bidrager indskriften på den ene fibula ikke til at oplyse indskrifterne på de andre, idet *Værløse* indeholder et (kvinde)navn i vokativ, *Næsbjerg* vistnok et mandsnavn i nominativ og *Himlingøje* et mandsnavn i nominativ, men i uvis syntaktisk forbindelse.

Naturligvis er det interessant, at vor viden er blevet beriget med tre hidtil ukendte navneformer fra så gammel tid, men den kulturhistoriske værdi, man efter forfatterens mening bør tillægge disse tre runefibulaer, er uendelig meget større. De bidrager i høj grad til at sandsynliggøre den hypotese, at runerne er opstået ikke et sted på det europæiske fastland, men her i Danmark, nærmere bestemt Sønderjylland eller øerne Fyn-Sjælland. Det er en teori, som før er fremsat (se nedenfor), men en teori som det først nu synes muligt at underbygge. På den anden side må man ikke være blind for, at det ældre runemateriale er så lille, at blot et par kontinentale fund fra 2. årh. vil kunne omstøde den. Det er dog min tro, at disse fund aldrig vil blive gjort, så meget mere som så gamle fund ikke kendes fra fastlandet.

Til orientering skal der først kortelig gøres rede for de fire hovedteorier, der har spillet en rolle i diskussionen ⁶⁾.

Wimmers teori (fremsat 1874, udvidet 1887), underbygget (1923) af *Holger Pedersen*, lader runerne være opstået af det latinske alfabet tidligst i 2. eller 3. årh. e. Chr. hos en af de sydligste germanske stammer, hvorfra de har bredt sig til nabo-stammerne.

v. Friesen hidledte, med støtte i *Bernh. Salins* påvisning af en gotisk kulturstrøm i 3. årh. e. Chr. fra Sortehavet til Norden, runerne fra den græske kursivskrift, for fire runers vedkommende (*f*, *u*, *r*, *h*) dog fra latin. Runerne var efter hans mening dannet i 3. årh. — *Sophus Bugges* mening faldt på mange måder sammen med *v. Friesens*.

Marstrander-Hammarström udledte (1928—29) runerne af latiniserede norditalienske alfabeter og påviser den store lighed (i form) mellem runerne og de såkaldte *Lugano-* og *Sondrio-*alfabeter i egnen om *Lago Maggiore* og *Lago di Como*. Mens *Marstrander* mener, at runerne er opstået hos *Markomannerne* (således allerede *Shetelig* 1915) i det første årh. f. Chr., hævder *Hammarström*, at runerne ligeså vel kan være dannet i Danmark, og at tidspunktet godt kan ligge endnu tidligere.

Fritz Askeberg ⁷⁾ hævder (1944), at runerne er opstået efter latinsk forbillede i 2. årh. e. Chr. blandt goterne i egnen om *Vistula*.

Fig. 3. Himlingøje rosetfibula. Nåleskeden med runeindskriften. Forstørret $2\frac{1}{2}$ gang.

Hvad v. Friesens, Marstrandens og Hammerströms teorier angår, da har disse forfattere indbyrdes så grundigt påvist svaghederne hos hinanden, at man må give v. Friesen ret, når han et sted siger, at det er let nok at kritisere og finde de dårligt underbyggede steder hos modparten, hvorimod vanskelighederne tårner sig op, når det kommer til at fremsætte positive forslag. Iøvrigt har de runefund, der går tilbage til 2. årh., givet v. Friesens teori dødsstødet, idet der, om man skulle holde sig til denne, måtte have eksisteret runer i Norden, før de var opfundet af goterne; desuden er også det arkæologiske grundlag, som v. Friesen støttede sig på, rokket. Marstrandens teori faldt faktisk til jorden, da det viste sig, at den indskrift, over hvilken han byggede hele sit sindrige system, var et moderne falsum: desuden er der, som nævnt, rejst så vægtige indvendinger mod den nordalpinske teori, især af v. Friesen og Holger Pedersen, og sidst af Askeberg, at den må anses for at være en saga blott, Hammarströms teori så meget mere som den alfa-

bethistorisk (og kulturhistorisk) var den svagest underbyggede af dem alle; havde denne sidste ikke tidligere fået tilstrækkelig kritik, vil man hos Askeberg kunne finde en helt dræbende kritik, der samtidigt påpeger det mærkværdige i, at Germanerne skulle have fået deres største kulturgevinst hos primitive alpefolk, der vel vides at have været modtagende, men aldrig påvirkende i kulturel henseende.

Askeberg bygger sin teori på „kulturhistoriska, filologiska, alfabethistoriska och typologiska fakta“, og den er også overordentlig velfunderet, bortset fra de kulturhistoriska „fakta“; Norling-Christensen⁸⁾ viser nemlig, at hans manglende arkæologiske fagkundskab et par steder har spillet ham et puds, ligesom han har taget mere til indtægt af Sture Bolins møntstudier end forsvarligt. Efter Norling-Christensens mening, er Østeuropa ikke et sandsynligt udgangspunkt for de kulturstrømninger, der i sig bar incitamentet til opfindelsen af runerne, hvorimod et sådant udgangspunkt efter fundene at dømme snarest må være at finde i Rhinegnene, — eller hvis man tænker sig runerne dannet tidligt i 1. årh., da måske snarest i Markomannernes eller Kvadernes rige. Hvad stedet for runealfabetets vugge angår, da er altså intet bevist, og intet kan naturligvis under de forhåndenværende omstændigheder bevises; men det gælder om at finde det mest sandsynlige sted.

Inden vi imidlertid kommer til det spørgsmål, der er titlen på nærværende artikel, er der et par andre spørgsmål, som trænger til en besvarelse. Det ene: Er det virkelig rigtigt at betragte runefutharken som en efterligning af det latinske alfabet?, thi om andre forbilleder synes der næppe at kunne være tale. Det andet: Hvor er det naturligst at tænke sig runealfabetet opstået, umiddelbart ved romerrigets grænser eller fjernt fra disse?

Den ældst kendte (normaliserede) nordgermanske runefuthark har flgd. udseende:

ƿ ƚ ƿ ƿ ƿ ƿ ƿ ƿ : ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ : ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ ƚ
f u þ a r k g w h n i j p e z s t b e m l i n g o d

Af disse tegn kan der næppe være tvivl om, at ƿ ƚ ƚ ƚ og ƚ er direkte overtaget fra det latinske alfabet, ligesom ƚ og ƚ sikkert må opfattes som de tilsvarende latinske bogstaver U og L, blot vendt på hovedet; tre andre tegn korresponderer formelt med latinske bogstavformer X, P og M; men de har *en ganske anden lyd-værdi*, og ingen af resten viser, som man vil se, nogen påfaldende formel lighed med latinerbogstaverne.

Det synes mig derfor overordentlig betænkeligt fortsat at ville hævde, at runefutharken er en *efterligning* af det latinske alfabet. Hvis runernes opfinder virkelig har lagt vind på at overføre de latinske bogstaver til et germansk alfabet, tilpasset hans egen germanske dialekt, så er hans resultat som efterligning betragtet blevet ganske overordentlig slet for ikke at tale om, at han er løbet fuldstændig sur i bogstavfølgen. Bort fra latinen peger også runernes mærkelige navne, som jeg ikke finder nogen grund til at antage for sekundære og senere end selve futharkens dannelse.

Resultatet af disse betragtninger synes ikke at kunne blive andet, end at runefutharken hverken er en efterligning eller, som Askeberg udtrykker det, „en fämligen fri omarbetning av förebilden“. Den må betragtes som *en selvstændig alfabet-*

Fig. 4. Næsberg rosetfibula. Nåleskeden med den trambulerede runeindskrift. Ca. 3 : 1.

dannelse, der delvis er inspireret af det latinske alfabet. Kun på den måde kan man nemlig forklare, at så få runer ligner latinske bogstaver, at runeordenen er en hel anden end den latinske bogstavfølge, og at runerne har særlige navne.

Det har også altid stået for mig som en gåde, at man ikke har villet tillægge runernes opfinder så megen intelligens, at han var i stand til selv at komponere tegn som $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{c}$, $\mathfrak{l}$ og $\mathfrak{x}$ i et alfabet, der kun må operere med lodrette og skrå streger. Man træffer jo ikke eet alfabet i verden, uden det har individuelt skabte tegn, som mangler hos forbilledet. Tager vi selv et elendigt falsarium som den amerikanske runesten fra Kensington, ser vi også der individuelt komponerede tegn, som ikke har eksisteret i nogen kendt indskrift.

På dette punkt betyder Askebergs synspunkter et velgørende fremskridt i forhold til tidligere forskere, der med djævelens vold og magt ville lede hver eneste rune tilbage til et eller andet forbillede, og man finder derfor i diskussionen om runernes oprindelse de lærdeste mænds lærdeste og sindrigeste forsøg på at forklare det umulige, som f. eks. hvordan $\mathfrak{t}$ går tilbage på latinsk N, og hvorfor $\mathfrak{p}$ betyder w, ikke P og $\mathfrak{x}$ g og ikke X, og derfor er det, de forskellige forskere har haft så let spillerum i deres kritik over for hinanden. Men selv om Askeberg går stærkt imod den gamle opfattelse, der vil finde forbillede for hvert tegn, og netop kalder runefutharken for „en individuel skapelse“, formår han dog ikke at rive sig helt løs fra forbilled-hypotesen, og p. 84 taler han om, „att runmästaren avsiktligt eller omedvetet har förvanskat, ombildat eller missförstått sin förebild“. Da han endelig stiller sit resultat op, bliver det, at f, u, r, h „och väl även k måste ha lat. ursprung“, mens $\mathfrak{f}\mathfrak{x}\mathfrak{p}\mathfrak{t}\mathfrak{h}\mathfrak{c}\mathfrak{l}\mathfrak{y}\mathfrak{s}\mathfrak{t}\mathfrak{b}\mathfrak{m}\mathfrak{m}\mathfrak{r}\mathfrak{x}$ „kunna härledas ur lat. förebilder“. Kun $\mathfrak{t}$, $\mathfrak{o}$ og $\mathfrak{w}$ betragter han som rene nydannelser.

I det næste spørgsmål, om runerne må tænkes opstået nær eller fjernt fra romerriget, er jeg ganske enig med Askeberg (p. 79 f.), når han hævder, at runerne ikke kan tænkes opstået umiddelbart ved limes Romanus (Romergrænsen), da romaniseringsprocessen her var altfor direkte og gennemgribende, mens der netop kræves en vis afstand fra romerne, for at runerne kunne opstå og beholde deres egenart. Og efter min mening er runefutharkens selvstændige udformning en stærk bekræftelse af dette forhold. Derfor har Askeberg utvivlsomt også af den grund ret, når han hævder, at det er usandsynligt, at runeskriften er opstået hos Markomannerne. Selv mener han, som ovenfor nævnt, at Gotherne i Weichelområdet er runeskriftens skabere, og finder støtte i de to runebeskrevne spydspidser fra Rozwadow i Wolynien og Kowel i Østgalizien. Men den norske spydspids fra Øvre Stabu, det hidtil ældste runefund, turde være svær at passe ind i hele den gotiske vandringsteori, og Askeberg har, som nævnt, dels misforstået Stabu-spyddets kreds, dels med hensyn til kulturstrømningerne i Østeuropa trukket for store veksler på Sture Bolins møntstudier. Lad mig citere, hvad Norling-Christensen i sin ovenfor nævnte meget velafvejede og mådeholdne afhandling om Torsbjerg-dupskoen siger om de ældste nordiske runefund: „de ... optræder ... i Slutn. af 2. Aarh. e. Kr., og det formentlig ældste, Stabufundet, hører til i et ældre romersk Jernalders Milieu, hvor den nordiske Kultur er under stærk Paa-virkning af den romerske Kultur i Rhinegnene, en Paa-virkning, hvis Intensitet snarere øges end svækkes i yngre romersk Jernalders ældre Del (hovedsagelig 3. Aarh. e. Kr.).“

Alle er sikkert nu enige om, at spørgsmålet om runernes oprindelse og spørgsmålet om kulturstrømme, det vil i dette tilfælde sige arkæologien, hører meget nøje sammen, ja, er uløseligt forbundne. Hvad der kræves, for at runerne kan opstå i et germansk landområde, er en intim kontakt med romerriget, en kontakt så inderlig, at den ikke blot strækker sig til materiel, men også til åndelig påvirkning, desuden et behov for skrivekunsten, dvs. et vist kulturniveau, hos det modtagende germanske folk. Antager vi, med henblik på de hidtil ældste runefund, der stammer fra tiden før og efter år 200 e. Chr., at runerne er opstået nogle få generationer før, vil vi finde, at dette tidsrum for Danmarks vedkommende benævnes: romersk jernalder. Denne betegnelse siger vist tilstrækkeligt om kulturforbindelsen mellem romerriget og Norden. Kontakten var i orden, og også kravet om tilbørlig afstand fra limes Romanus er for Nordens, respektive Danmarks, vedkommende opfyldt. Hvad angår det kulturelle stade, der må kræves af et folk, for at det skal have behov for skrift, da synes et land, der som Danmark i ældre romersk jernalder kunne tillade sig at indføre store mængder „overklassevarer“, luksusartikler og kostbarheder⁹⁾ nok at kunne betegnes som skriftmodent.

På baggrund af dette tør vi slå fast, at Danmark fuldtud opfylder de krav, der må stilles til det land, der skal kunne betegnes som runefutharkens hjemland, både hvad angår distance fra limes Romanus, kulturforbindelser med romerriget og det hjemlige kulturniveau.

Ad hvilke veje kulturforbindelsen er sluttet, turde vel endnu ikke være helt afgjort; sandsynligvis har der været flere handelsveje til vort havomflydte land, alle til søs, idet der vistnok endnu ikke har været tale om en handels-landvej op

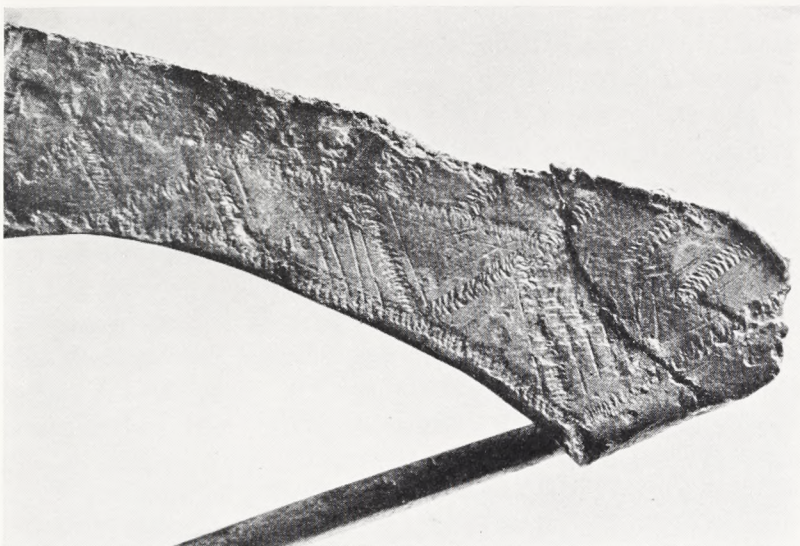

Fig. 5. Næsberg fibula. Nåleskedens bagside.

gennem Sønderjylland. Det er i den forbindelse og i tilknytning til Norling-Christensens ord om Rhinvejen værd at citere, hvad Brøndsted siger om den; efter først at have gjort opmærksom på, at Rhinegnene i løbet af 2. årh. fik væsentlig handelsmæssig betydning for Norden, og omtalt, at produkter fra romerske Rhin-fabrikker ikke blot har fundet afsætning her i landet, men endog så langt østpå som egnene ved Weichsels munding, udtaler Brøndsted: „Det er i det hele taget ejendommeligt at se, at Handelsforbindelsen med Rhinlandet ikke afspejler sig i nogen overvejende vestlig eller sydvestlig Fordeling af de danske Fund. Tværtimod er der uomtvistelig Overvægt for Øerne. Dette kan kun forklares ved, at Handelen er foregaaet til Søs fra Rhinmundingen nordefter, ovenom Jylland og ned gennem Bælterne til Østersøen.“

Men hvad siger selve runefundene?

Af kronologiske grunde vedkommer alle de vestgermanske fund med runeindskrifter ikke spørgsmålet om runernes oprindelse, da runerne hos de vestgermanske folk er en sekundær foreteelse, et lån fra Norden, som det ofte nok er påvist og atter gentaget og understreget af Askeberg. De lades derfor ude af betragtning. Kaster vi så et blik på fastlandet, ja, da finder vi siger og skriver 4 — fire — østgermanske — gotiske runeindskrifter de to ovennævnte Rozwadow (Wolynien) og Kowel (Østgalizien) samt Dahmsdorf-spydbladet (Brandenburg) og Pietroassa-guldringen (Valakiet). Af disse synes Pietroassa-ringen at skrive sig fra 300-tallet, mens de tre spydspidser vistnok tilhører 200-årene. Bortset fra Stabu-spyddet har disse tre indskrifter indtil nu hævdet sig som de ældste. Derfor lagde man naturligvis den største vægt på dem, og man forsøgte at forflygtige Stabu-spyddets faste datering og milieu. Derfor lå linien for runernes vandring fra Østeuropa og til Norden tilsyneladende fast i goterstrømmen så meget mere som Gotland også kan opvise et runebeskrevet spydblad fra 2. halvdel af 200-årene (Mos). Anderledes nu.

Med fundet af de tre ovenfor behandlede fibulaindskrifter fra 200-tallet (yngre

romersk jernalder) flyttes tyngdepunktet til Skandinavien. Hertil kommer nu Norling-Christensens nydatering af Torsbjerg-dupskoen til 2. halvdel af 100-årene (tidligt i yngre romersk jernalder) og alle de gammelkendte indskrifter, hvis datering knap ligger så fast, men som dog alle er fra 200-årene: Vimose-høvlen (ca. 100—300), Vimose-kam (ca. 200—300), Vimose-dupsko (ca. 250—300), Vimose-spænde (ca. 200—300). Og hvor gammel er Stenmagleæsken? i alt fald romersk jernalder. Det bliver en ganske anselig række indskrifter inden for et landområde, der er beskedent i forhold til det store fastland, en samling som må veje tungt, når stedet for runernes oprindelse skal diskuteres¹⁴. Og antager man, at runefutharken er komponeret i Danmark — Sønderjylland eller Fyn-Sjælland engang i 1. eller måske snarest 2. årh. e. Chr. — passer Stabu-fundet, det hidtil ældste, som hånd i handske til denne hypotese: den yderste nordlige udløber af den kulturstrøm, der i dette sidste århundrede gik ad Rhinen nord- (og øst-) på, over Danmark og herfra til det øvrige Skandinavien og — goterne.

Hermed er det ikke bevist, at runerne er opstået i Danmark; det kan nemlig under de nuværende forhold ikke bevises. Men mens Askebergs teori om Weichsel-området, siden fremkomsten af hans fortræffelige bog 1944, har stået som den absolut bedst underbyggede, træder Danmark nu frem på arenaen med sin rige, ja, betydelig rigere fundskat, samtidig med at det opfylder de betingelser, man med føje kan stille til det land, der skal være runeskriftens vugge. Vi har nu kun at vente på fremtidige fund for at se, om Danmark atter skal træde i baggrunden til fordel for kontinentet, eller om det kan holde sig i diskussionens brændpunkt, indtil en til vished grænsende sandsynlighed opnås. Bliver dette tilfældet, da har Danmark fostret to store stifindere på skriftens område, den nordgermaner, der engang ca. 100 år e. Chr. skabte runeskriften, og dernæst den dansker der engang omkr. 800 bragte en ende på den forvirring, som efterhånden havde skæmmet den gamle 24-tegns futhark, og konstruerede den for stenmestrene ideelle 16-tegns futhark. Men det er en anden og også meget indviklet historie.

ARKÆOLOGISK PLACERING AF DE TRE ROSETFIBULAER MED RUNESKRIFT

AF HANS NORLING-CHRISTENSEN

Næsbjerg.

Paa en Jernaldergravplads i Næsbjerg, Næsbjerg Sogn, Skads Herred, Ribe Amt, hvor der i Aarene 1898 og 1901 ved systematiske Udgravninger var fremdraget af Nationalmuseet en Række Grave fra Yngre Romersk Jernalder, fandtes ved Grusgravning i 1909 nogle Grave, der blev optaget af Arbejderne.

Inspektør Carl Neergaard besøgtede Pladsen og paa Grundlag af hans Beretning maa Runefibulaen C 14204, der har Indskriften anbragt paa Naaleskedens ene Side, antages at høre til Grav Ah, der omfatter følgende Museumsnumre C 14199—212 samt Danefænumrene 30—32a /09, hvilke Ting alle er optaget af Ar-

bejderne. Runeindskriften er iagttaget for kun et Par Aar siden, hvorfor Meddelelsen herom først fremkommer nu.

Der findes desværre ikke tilstrækkelig Garanti for at det, der benævnes Grav Ah, er en Fundenhed; tværtimod taler forskelligt for, at de Sager, der angives at tilhøre Grav Ah, i Virkeligheden stammer fra mindst to Grave. Saaledes er der ca. 7 Fibulaer til Stede, mens 3—4 Fibulaer i een Grav er det sædvanlige. Denne Usikkerhed er uheldig for den nøjere Datering af Runefibulaen, dog kan saa meget siges, at efter Ledsagefundene at dømme hører Grav Ah (hvad enten det nu er een eller flere Grave) til i det Afsnit af Jernalderen, der benævnes: Yngre Romersk Jernalders ældre Del, og hvis Kærneafsnit falder i 3. Aarh. e. Chr. Hvad selve Runefibulaen angaar, kunde maaske dens Type og Udviklingsgrad være til Hjælp for en nøjere Tidsbestemmelse. Runefibulaen hører til Rosetfibulaernes Type, der, saavidt Materialet tillader at dømme, hører hjemme i Yngre Romersk Jernalders ældre Del¹⁰). Visse Enkeltheder ved Runefibulaen taler for, at den tilhører Slutningen af den omtalte Periode, og dette bestyrkes af, at der i samme Grav som Runefibulaen kan ses at have været en anden Fibula prydet med indlagt blaåt Glas, idet Indfatningen med Rester af dette Glas er fastoxyderet til Bagsiden af Runefibulaen¹¹); thi Glasindlægning paa Fibulaer begynder i Slutningen af Yngre Romersk Jernalders ældre Del og fortsætter i den følgende Tid fremover, hvad forskellige Fund antyder¹²). Sagt med Aarstal vil det sige, at Næsbjerg Runefibula maa dateres til kort før Aar 300 e. Chr.

Himlingøje.

Paa den kendte Himlingøjegravplads, Himlingøje Sogn, Bjeverskov Herred, Præstø Amt, hvor der allerede 1835 var blevet fundet en Fibula med Runeindskrift, fremdroges i Foraaret 1949 en rigt udstyret Kvindegrav, der optoges i sin Helhed og indgipset blev bragt til Nationalmuseet, hvor den nu er udstillet med Sagerne liggende paa de Pladser i Graven, de havde, da Fundet blev gjort. Fundet vil senere blive publiceret (se dog foreløbig Meddelelse Side 42).

Runefibulaen, der har Indskriften anbragt paa Naaleskedens ene Side, hører til Rosetfibulaernes Type, hvilken Type, som nævnt under Omtalen af forrige Fibula, tilhører Yngre Romersk Jernalders ældre Del. Denne Tidsbestemmelse bekræftes fuldt ud af Gravens øvrige Udstyr. At denne Himlingøjegrav ligger tidligt i Perioden antydes af de smaa Sølvfibulaers Form og bekræftes ved Arten af de i Graven forekommende importerede romerske Bronze- og Glaskar. Den nærmere Dokumentation paa Prent maa vente til Fundets endelige Publicering.

For Gravens absolutte Datering er de nævnte romerske Bronze- og Glassager af afgørende Betydning, og særlig paa Glassenes Vidnesbyrd skulde det være tilfældigt at datere Graven til Tiden omkring Aar 200 e. Chr.

Aldersforholdet mellem de tre Rosetfibulaer med Runer.

Foruden de to her nævnte Rosetfibulaer har endnu en Rosetfibula, Værløsebulaen, en Runeindskrift. Denne Fibula hører til et Gravfund, der efter en lille heri forekommende Sølvfibula¹³) at dømme maa være yngre end Himlingøje-

graven, ligesom Værløse fibulaen efter Arten af de øvrige i Graven værende Sager maa antages at være ældre end Rosetfibulaen fra Næsbjerg.

Herefter skulde følgende Opfattelse af Runeindskrifternes Datering kunne gøres gældende: Ældst er Himlingøje, der kan henføres til Tiden ca. 200 e. Chr., herefter følger Værløse, der kan antages at tilhøre første Halvdel af 3. Aarh. og yngst Næsbjerg, der maa antages at ligge i sidste Halvdel af 3. Aarh.

NOTER

¹⁾ *Urnordisk tid*: 1. Stenmaglæsken (A. Bæksted, i *Acta archaeologica* XVIII. 1947. p. 202—10). — 2. En brakteat fra Hesselager, Fyn svarende til „Danmarks Runeindskrifter“ br. 33. — 3. En brakteat fra Rinsgaard, Ribe Amt, variant af DR. br. 10. — 4. Værløse rosetfibula (Leif Vebæk og A. Bæksted, i *Aarbøger f. nord. Oldkynd.* 1945. p. 74—91). — 5. Himlingøje rosetfibula og 6. Næsbjerg rosetfibula (behandlet her). — *Vikingetid*: 7. Asmildstenen jfr. C. G. Schultz her p. 62 og E. Moltke, i *Historiske Aarbøger f. Viborg Amt* (under trykning). — 8. En tilsnittet asketræspind, fundet i en mose ved Hemdrup, Viborg amt, bærende en lang og en kort indskrift, som professor Peter Skautrup, Aarhus, arbejder med. — *Middelalder*: 9. Runekniv fra Lübeck (Johs. Brøndum-Nielsen, i *Acta phil. Scand.* 1950. p. 49—52). — 10. Lille amuletxe u. no., i *Nationalmus.* (med stærkt medtaget indskrift, som A. Bæksted arbejder med.) 11. Vester Tørslev kalkristning (i den romanske kirkes korbue, meningsløs). — En tensten med runerne alu indleveredes 1949 til Nationalmuseet, men returneredes til ejeren som falsk. — Desuden er der ved Vebæks udgravninger på Grønland fremkommet flere løsgenstande med runer, bl. a. en nydelig tilskåret, lille træske med runerne spon.

²⁾ Dette synspunkt bekræftes gennem et nyt fund af en (indskriftsløs) rosetfibula fra Valsømagle, Haraldsted sogn, Ringsted herred, Sorø amt. *Journ.* nr. 934/48.

³⁾ Kunsten at *trambulere* (af fransk: *trembler*) er anvendt den dag idag især i bronze. Ifølge gravør Thorup bruges dette ord dog mest af ældre gravører, mens den nuværende generation helst siger *sviselere*. Instrumentet, hvormed der trambuleres eller sviseleres, kaldes en riffelstikkel og har form som en lille mejsel, der vrikkes (skælves) siksakagtigt fremad.

⁴⁾ Det turde være metodisk forkert at regne med udeladt endelse p. gr. af pladsmangel. Nok var de gamle ristere ikke altid lige nøjagtige med deres pladsberegning, men det er dog at gøre Værløseristeren lidt for skodesløs, når man frakender ham evnen til at beregne plads til 7 runer; hertil kommer iøvrigt, at der er god plads til en rune efter hagekorset. Tolkningen bør eo ipso baseres på, at indskriften er fuldstændig, og der er da kun to tolkningsmuligheder: 1. Et egennavn i tiltaleform (vokativ). 2. Et verbum i 3. person singularis eller 2. person pluralis af et on-verbum (kallon). Den sidste mulighed kan vi imidlertid se bort fra af indholdsmæssige og sproglige grunde. Tilbage bliver derfor kun egennavnet, der da kan være mands- eller kvindenavn. Har det været navnet på gravens indehaver, og det er vel det rimeligste, er det et kvindenavn. Vokativformen, der her synes sikker, støtter tolkningen af alawin på Skodborgbrakteaten som vokativ.

⁵⁾ Når Bæksted i sin afhandling om Stenmaglæsken (se note 1) udtaler, at der næppe er nogen grund til med Moltke at slutte, at Lægæst, guldhornets forfærdiger, ikke var rune kyndig, og at han ristede sine runer efter en forskrift, er dertil at sige, at jeg har givet mange gode grunde for denne opfattelse, mens Bæksted skylder os sine grunde for den antagelse, at jernalderens håndværkere var skriftkyndige.

⁶⁾ Litteraturhenvisninger findes i „Danmarks Runeindskrifter“ under runernes oprindelse.

⁷⁾ Norden och kontinenten i gammal tid. Uppsala 1944.

⁸⁾ *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*. 1945. p. 187—94.

⁹⁾ Jævnfør Brøndsted: *Danmarks Oldtid* III, 159 ff.

¹⁰⁾ Se Leif Vebæk, i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed*. 1945. p. 79.

¹¹⁾ Påvisning af, at nævnte indfatning må hidrøre fra en anden fibula end rune fibulaen, skyldes konservator, cand. mag. Knud Thorvildsen.

¹²⁾ Se Mogens Mackeprang: *Kulturbeziehungen im Nordischen Raum*, gravlistens nr. 442, 388 og 420.

¹³⁾ Leif Vebæk: 1. c. fig. 3.

¹⁴⁾ [Korrekturnote]: Ifølge velvillig meddelelse fra Ivar Lindquist, Lund, er der fornylig fundet en fibula fra yngre romersk jernalder af type som den i note 13 nævnte med runer, som Lindquist læser ek unwodr, sml. *Sydsv. Dagbl.* 11. marts 1951. Altså endnu et skandinavisk runefund fra 3. årh.

Fig. 1. Udsigten fra Asmild kirkebakke til Viborg domkirke.

KIRKEN OG RUNESTENEN I ASMILD

SAMT LIDT OM THORGUNNESLÆGTEN OG DRONNING BODIL

Af C. G. SCHULTZ

ASMILD ligger højt, ved østbrinken af Viborg sø. Nedenfor er der gammel, parkagtig løvskov helt frem til stranden, bagud stænger bakkekammen. Nogenlunde frit udsyn er der kun over vandet, hvor man tværs over for ser stiftsbyen, domineret af sit hellige bjerg. Solidt plantet herpå rager domkirken op i blæsten, den synes større, og dens klokker høres magelig over den smalle indsø.

Indtil reformationen ejedes jorderne i Asmild af Viborg-bisperne. Senmiddelalderlige aktstykker vidner om, at de var betænkt på at værne om godset og den birkeret, som de påstod var givet dem af Knud den Hellige. Af den indtagende, lille skildring af biskop Gunners levned, som er tilsluttet Øm klostres krønike, får man det indtryk, at „Asmiald“ var i hvert fald Gunners yndlingsopholdssted og hovedresidens. Her fejrede han kirkeårets store højtider, især Mariæ himmelfart og, naturligtvis, julen. Til den første indbødes stormændene og deres fruer, men til julefesten alle fire provster, flere af de højere stående klerke samt munke, priorer og præster. Desuden blev alle Viborgs borgere mindst een eller to gange om året beværtet ærefuldt med spise og drikke. Bisp Gunner døde på Asmild i det herrens år 1251, men da havde godset sikkert længe været bispestolens ejendom. 1170 stadfæstede en pavebulle blandt andet, at biskop Niels overfor sit domkapitel havde givet afkald på S. Margrethes kirke (i Asmild). Bullen bekræftede et større forlig og gjorde ende på en længere tovtækning mellem bisp og hans kapitel, som vilde være, og blev, frit og uafhængigt. Indtægter, i hvilke begge parter havde lovhjemlet eller

hævdvunden andel, måtte deles og sikres; kannikerne afstod for deres part gods til bispestolen „for fredens godes skyld“. Hvad kirken angår, kan man tænke sig, at bispens har kunnet gøre gældende, at den var bygget på hans grund, kannikerne, at det nylig oprettede augustiner-nonnekloster, der benyttede kirken og vel også nødens indtægter, var underlagt dem, og at de besørgede gudstjenesten der.

Eskil, den anden viborg-bisp i rækken, blev dræbt „i kirken“ to år før slaget ved Fotevig. Drabet må da have fundet sted 1132, og da S. Kjelds levned præciserer: „i den hellige Margrethes kirke“, må skuepladsen have været Asmild. Længere tilbage er det ikke muligt at dokumentere forbindelsen mellem Asmild og viborg-bisperne, men det er vel tænkeligt, at Asmild meget tidligt kan være kommet i kirkenes besiddelse. Bispesædet i Viborg blev først oprettet omkring 1060, efter at Nørrejylland længe havde udgjort eet, kolossalt stift, under ledelse af biskoppen i Ribe. Forholdet er mærkeligt; i Viborg afholdtes dog landsdelens fornemste ting, hvor nyvalgte konger hyldedes, og byen havde lige siden Knud den Stores dage været Nørrejyllands hovedmønsted. Måske har man ret til i den sene oprettelse af bispesædet at spore en efterklang af missionstiden. Da kristendom og hedenskab endnu brødes med hinanden, må kirken forsigtigt have holdt sig tilbage fra landsdelenes ældgamle, centrale kult- og mødepladser. Dér flyttede man først ind, når tiden var moden, men i mellemtiden kunde det være belejligt at sikre sig en fremskudt position ikke for langt borte. På den konto kan den jyske biskop tidligt have erhvervet Asmild, eller fået det som gave. Vale, der 1043 indviedes til biskop af Ribe, var 1049 til kirkemøde i Mainz og underskrev sig ved den lejlighed som biskop af Viborg, vel kun på forventet efterbevilling. — Denne fremrykning i etapper følges dog sikrere i Sverige, hvor mere afsides og forholdsvis ubetydelige lokaliteter som Husaby i Västergötland, Tuna (Eskilstuna) i Södermanland og Sigtuna i Uppland en kort tid har været bispesæder, interimistiske og hurtigst muligt forladte, så snart det var rådeligt at flytte til landsdelenes gamle centre, de fordums ting- og blotpladser i Skara, Strängnäs og Uppsala.

På baggrund af disse teoretiske betragtninger, som man jo kan lade gælde for det lidet, de måtte være værd, er det velgørende at beskæftige sig med noget så håndgribeligt som kirkebygningen, der nu, efter nationalmuseets undersøgelser, viser sig at have været et ejendommelig kompliceret, efter nordiske forhold endog unikt arkitekturminde. Næsten alt det interessante og sjældne, der engang har udmærket kirken, ligger dog i vore dage skjult som murrester under jordsmonnet, og som kirken nu står, virker den, hvad det ydre angår, enkel og forretningsmæssig: en langstrakt, udelt længe med et smalt, utroligt lavt tårn i vest og et lille, i 1930 tilbygget våbenhus på nordsiden. Træder man inden for, må man dog studse over det uventet anselige kirkerum, i hvilket inventaret er indpasset så godt. Højt over sig har man et himmelmalet bjælkeloft, der nok engang har været køkkenblåt, men som tiden har mørknet og stemt ned til et pragtfuldt, optrækkende uvejr. Langvæggene er flikkede, den søndre, påfaldende tynde, er desuden afstivet med piller og tre falsede, store bueslag. Tyk kalkning dølger murværkets uensartethed og det blandede materiale, men formår dog ikke at udviske de spor i form af blændede eller helt tilmurede arkadebuer, som røber, at kirken oprindelig har haft sideskibe. Dette forhold har været kendt i nogen tid, ligeledes, at man efter en katastrofe har

genopbygget skibet i overensstemmelse med denne rigere plan. Nordmuren, der er tykkest, og i hvilken man med det blotte øje kan skelne fem rundbuede arkader og fire kvadratiske piller, er nemlig helt af munkesten. Over hver af de tilmurede arkader ser man her et lille, spidsbuet vindu med kløverbladslysninger, hvoraf man kan skønne, at denne del af skibet er blevet ombygget henimod år 1300, samtidig med at kirken fik sit nuværende, kvadratiske kor. Bevaret fra kirkens ældste tid er således blot skibets — det oprindelige midtskibs — søndre og vestre mur, der er opført af kløvet kamp, med bueslag og andre detaljer af veltildannede frådsten. Også her kan de gamle bueåbninger ud til det forlængst nedrevne sideskib spores, men de står så udvisket, at man ikke uden afbankninger vilde kunne afgøre, hvor mange der har været, og hvorledes bærepillerne har set ud. Som det sikreste, og mærkeligste, er blevet noteret, at der i skibets vestmur findes en ca. 5 meter bred, meget høj, oprindelig frådstensbue, gådefuld, ikke mindst fordi den står lukket med kampestensmurværk af meget gammel karakter. Man forestillede sig, at den havde ført ind til, eller havde været tænkt at skulle føre ind til et rum af midtskibets højde, en forhal, måske under et tårn, der eventuelt aldrig var blevet til noget, eller kanhænde blot havde været af træ.

Til den just givne, korte gennemgang, som refererer, hvorledes kirkebygningen blev vurderet i 1929, da Vilhelm Lorenzen publicerede den, føjer vi den ved samme lejlighed fremsatte datering, der gik ud på, at kirken måtte være tidlig-romansk, rejst i 12. århundredes første halvdel, om ikke før.

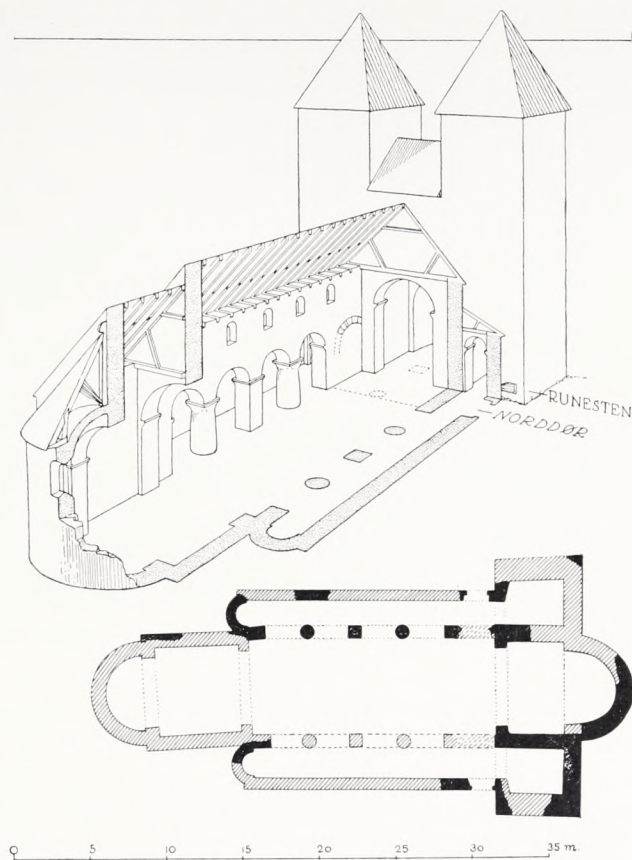
Dateringen må opretholdes, men ellers har de nyeste undersøgelser sprængt billedet; gravningerne har afsløret, at kirken er blevet anlagt med et imposant, tredelt vestparti, som utvivlsomt har været fuldt udbygget. Sideskibene har været afsluttet med hvert sit tårn, der har sprunget næsten en favn frem for kirkens flanker, og mellem tårnene har der været et med en halvrund apsis afsluttet rum, et vestkor, et fænomen der, så konsekvent gennemført, er nyt og hidtil ukendt i nordisk kirkearkitektur. Kirkens østparti har været mere enkelt, men også sideskibene har haft apsider, og koret, der må have haft omtrent de samme dimensioner som nu, har sandsynligvis ligeledes været halvrundt afsluttet mod øst. I skibets sydmur er der fremdraget frådstensbuer, stammende fra 4 arkadeåbninger, og sikre rester af de til dem hørende 3 fritstående piller, hvis planform skifter mellem rund og kvadratisk. De to yderste i rækken har været runde, mindende om tykke søjler med kluntede, i hjørnerne vistnok blødt affasede eller rundede, kapitælagtige dækled, mens den i midten har været firkantet. Vest for disse fire sikre arkader fandtes endnu et bueslag, der dog næppe kan stamme fra en bueåbning (fig. 2). Muligvis markerer bueslaget en af hvælvingerne i en vestkrypt af tysk karakter, men selv om dette skulde vise sig forkert, må man alligevel fastholde, at kirken er anlagt efter tysk forbillede. Midtskibspillerne er varierede og opmarcheret på nedersaksisk maner, og den ide at give en kirke et ekstra, vestvendt kor, et modkor („gegenchor“), er typisk tysk, undfanget i karolingisk tid, lejlighedsvis benyttet endnu omkring 1200. Hvilken tysk kirke med denne plan, Asmild efterligner, kan ikke afgøres med sikkerhed, men domkirken i Bremen, vor fremmede ærkebiskops sæde indtil kirkefrigørelsen 1104, har haft vestapsis og vestkrypt. Historikeren Adam af Bremen, der så den blive hvidtet indvendig og gjort klar til indvielse i 1066, da han kom til

byen, oplyser, at man oprindeligt som forbillede havde valgt domkirken i Köln, naturligvis ikke den nuværende, men dens forgænger, der var grundlagt af Hildebold, Karl den Stores kansler. Gravninger under kirken har fastslået, at Hildebolds domkirke besad såvel øst- som vestkor.

Asmilds mærkelige grundplan viser, at den ikke kan være rejst som nogen almindelig sognekirke, endsige som viborgbispens gårdkapel. I denne maleriske bygning, der var udformet som en katedral og havde større dimensioner end visse af de ældste, svenske dom- og hovedkirker, blev altså biskop Eskil dræbt, da han „sang de kanoniske tider“ under „matutina“ (kl. 3 om natten). Som ordene falder, er meningen vel ikke entydig, men så meget er sikkert, at vidste vi ikke, ugeringen var sket i Asmild, vilde ingen tænke sig andet, end at bispen blev dræbt i sin domkirke, da han holdt gudstjeneste sammen med sit kapitels kanniker. Måske var det alligevel det, der hændte, selv om mordet ikke fandt sted i Viborg. Lige siden Høyens dage har det været den almindelige anskuelse, at domkirken i Viborg sandsynligvis er blevet påbegyndt af Eskil, og det er da i høj grad muligt, at man i 1132 endnu ikke var nået så vidt, at der kunde holdes regelmæssig kortjeneste i nogen del af nybygningen. Viborg domkirke blev jo bygget af granitkvadre, man må derfor, da man bestemte sig for dette materiale, hvilket vil sige, inden man var begyndt, have været klar over, at opførelsestiden vilde blive lang. Asmild, der er rejst dels i den ældre, let overkommelige kampestensteknik, dels af den bløde frådsten, kan da være opført som midlertidig domkirke og være anvendt som sådan i et par årtier, indtil østpartiet af den ny katedral kunde indvies. Er dette rigtigt, så må Asmild være bygget ret kort efter år 1100, muligvis mens Svend, af Thor-gunneshæften, Eskils efterfølger, var kapitlets provst, og i hvert fald medens Svends broder, Asser, var Nordens ærkebiskop.

Som det sidste, helt uventede, resultat af Asmild-undersøgelserne må omtales, at der i september 1950 blev fremdraget en hidtil ukendt runesten. På dette stadium var kirkens vestparti allerede klarlagt i hovedtrækkene, tilbage stod blot at fastlægge i det mindste eet af tårnenes østhjørner, og der blev derfor gravet på kirkens nordside, i håb om at finde sammenstødet mellem nordtårnets østfacade og nordre sideskib. Det viste sig, at der her var bevaret frådstensmurværk i to skifters — ca. 50 cm's — højde, så at sammenstødet kunde følges fuldkommen sikkert, og i den frie del af tårnets østmur var desuden det meste af det tredje skifte bevaret, begyndende mod nord med tre tynde, kantstillede frådstensflager, mens resten af skiftet, helt frem til sideskibet, udgjordes af en enkelt flad kampesten, runestenen (fig. 3). Bedømt som bygningsmateriale er den mærkelig, fordi den er den eneste, virkelig store kampesten, der har kunnet iagttages i kirkens oprindelige murværk. Og selv om der er godt kløv i den, så at man let, om man har villet det, har kunnet spalte den ud og tugte den til mindre bygningssten, har man indskrænket sig til at give den en mere hensigtsmæssig form ved at borthugge fod og top. Dette har været vanskeligt, fordi man måtte arbejde på tværs af stenens lagdeling. Borthugningen af foden er lykkedes godt (fig. 4); man sporer her, hvorledes kanten er rettet af med en række mindre hug, men toppen ser ud som var den knækket af ved første slag. Bruddet falder midt i hovedstaven af den øverste (sidste) rune i den anden runelinje på forsiden. Således tildannet er runestenen blevet anbragt, lig-

Fig. 2. Nederst rekonstruktion af Asmild kirkes oprindelige grundplan i mål 1:500 (vest til højre). Udgravet eller bevaret murværk er angivet med sort, resten, hvoraf meget endnu kan afdækkes, med enkelt skravering. Det perspektiviske billede derover viser, hvorledes man må forestille sig kirken udformet i hovedtrækkene. Tårnernes eksistens fremgår af vestpartiets svære murtykkelser, deres højde er naturligvis usikker. Til højre for de fire sikre arkader i midtskibets sydvæg ses det mærkelige, i teksten omtalte buefragment. Det sidder lavere end de øvrige buer og må have været bredere end disse. Når man tænker sig buen kompletteret, vil dens vestre fod (den højre på fig.) komme til at falde hinsides den store tårnbue. Udvendig er murværket kompakt og synes oprindeligt. Det er da svært at se, hvorledes buesporer kan stamme fra en åbning, en femte arkade. Kompositionelt synes en sådan forøvrigt heller ikke påkrævet. Midtskibets „saksiske støtteveksel“, den rytme, som anslås af pillernes skiftevis runde og firkantede form, fordrer som regel, at hoved-delingspunkterne i grundridsets komposition markeres med firkantede piller. Er et kirkeskib f. eks. 3 gange så langt, som det er bredt, skal 2 af arkadepillerne på hver langside være firkantede: een i hvert tredelingspunkt. Mellem disse hovedpiller indordnes så almindeligvis een, sjældent flere end 2 rundpiller eller søjler. I Asmild, hvor skibet er lidt over 2 kvadrater langt, kræves derfor ifølge reglen kun 4 arkader med 3 frie piller, hvoraf den midterste skal være firkantet. En femte arkade længere mod vest vilde medføre, at kirkeskibets midtdeling stod umarkeret, idet man her vilde få en åbning i stedet for en pille. Skal delingen gå op, må man regne med, at midtskibets vestende, de ca. $2\frac{1}{2}$ meter nærmest den store vestbue, ikke egentlig har hørt med til midtskibet. Måske stammer buesporer fra en hvælving, tilhørende en krypt eller muret tribune i vestkoret, strækkende sig et fag ind i skibet. Hvis fremtiden skulde bekræfte eksistensen af en sådan vestkrypt eller tribune, vil det sikkert vise sig, at den bu- og pilleopdeling har svaret til langvæggenes, som antydtes på perspektivskitsen. De trange forhold kræver formodentlig også en toskibet løsning.

gende, hvilende på „venstre“ smalside. Man har ikke haft andet valg, fordi den „højre“ side ikke frembyder lejeflade nok, og desuden er stærkt skrånende og uregelmæssig. Runerne er derved kommet til at vende på hovedet, men har dog alligevel kunnet læses af de få skriftkyndige, og man må i hvert fald fastslå, at stenen er blevet placeret fuldt synligt, godt hævet over jordsmonnet og på et iøjnefaldende sted lige ved kvindedøren, kirkens nordre indgang (fig. 2). Meget tyder således på, at stenen kan være blevet betragtet med en vis veneration, da den anbragtes i kirkemuren.

Den nyfundne runesten hører ikke til vore største. Den glatte, svagt hvælvede forside er 65 cm bred og nu, efter at stenen er blevet stynet, 118 cm høj. Da stenen stod rejst og endnu var umolesteret, har den vel knap nået mandshøjde. Til trods

for dens uregelmæssige kontur har man bestræbt sig for at få en så vidt muligt symmetrisk komposition ud af forsideindskriftens tre linier. Rammestregerne, der tydelig nok er hugget først, afgrænser et femsidede felt, som dog, på grund af et forud eksisterende skår forneden til venstre, er blevet presset over mod stenens højre rand. Den øvre ende af det midterste runeband er derved kommet for tæt på toppens højre skråflade og har derfor ikke kunnet løbe ud med fuld bredde. Runestenens manglende top kan ikke have været sylespids, det drejer sig jo om en erratisk stenblok, der er blevet omtumlet og kantstødt af gletscherisen. Sandsynligvis mangler der blot ca. 20 cm af toppen, og af stenens nuværende konturer kan man skønne, at dens højeste punkt må have faldet noget til venstre. — Runestenen kan naturligvis have været fuldstændig blottet for ornamentik, men det midterste runeband på forsiden må dog have været afsluttet på een eller anden måde, muligvis med den lille streg-volut, som kendes fra andre jyske runestene, således som forsøgsvis er angivet på fig. 4.

Forsidens indskrift (fig. 4) er praktisk talt komplet; en mindre afskalning har vel forvasket et enkelt ord, midtliniens „tutir“, men alle ordets runer kan dog skelnes, og selv af den på langs flækkede slutrune i samme linie er der bevaret så meget, at man kan skønne, at der må have stået en yr-rune (R). Der kan ikke råde tvivl om læsningen, som må være:

purkuṭr : purkus :
 tutir : þkupulfs : sunar (:)
 sati : stin : þasi : iftir : busa

Da „tutir“, nominativ af datter, kun kan gå på „purkuṭr“, fordi dette er det eneste navn i nominativ, må purkuṭr i dette tilfælde være et kvindenavn. Ihu-kommende, at runeristerne ofte undlod n foran et t, må man udlæse kvindenavnet Thorgunndr, til hvilket der kendes sideformen Thorgunna, som senere i middelalderen bliver til Thrugun, Thrugund, Trunde. Stavet som på Asmildstenen optræder navnet forøvrigt i et par skånske runeindskrifter. Her har man hidtil læst mandsnavnet Thorgot, måske skal dette rettes i overensstemmelse med Asmild. Asmildstenens purkus må derimod afgjort være genitiv af mandsnavnet Thorgot. Og så er der en fejlristning i andet ord i anden linje: runen k, hvis bistav ikke er fuldendt, må være fejl for i. — Forsideindskriftens indhold er da:

„Thrugund, Thorgot Thjodulfsens datter, satte denne sten efter Bose“.

Fortsættelsen følger på stenens venstre sideflade, hvis runer næsten slet ikke er forvitrede, men hvor der ved afhugningen af stenens top er opstået en generende lakune i slutningen af første linie, hvor man kan skønne, at der mangler nogle få runer, højst en otte—ti stykker, alt efter hvor sammentrængt runerne kan have stået. Slutlinien er fuldt bevaret, men består til gengæld kun af et enkelt ord. Læsningen er klar, der står:

uirsin · tipita · man · muar · h (halv rune, lakune)
 : tutur :

hvilket, ikke alene på grund af lakunen, er gådefuldt. Den rigtige nøgle til en omtrentlig forståelse af slutningen er sikkert givet af E. Moltke (sml. s. 58, note 1), der

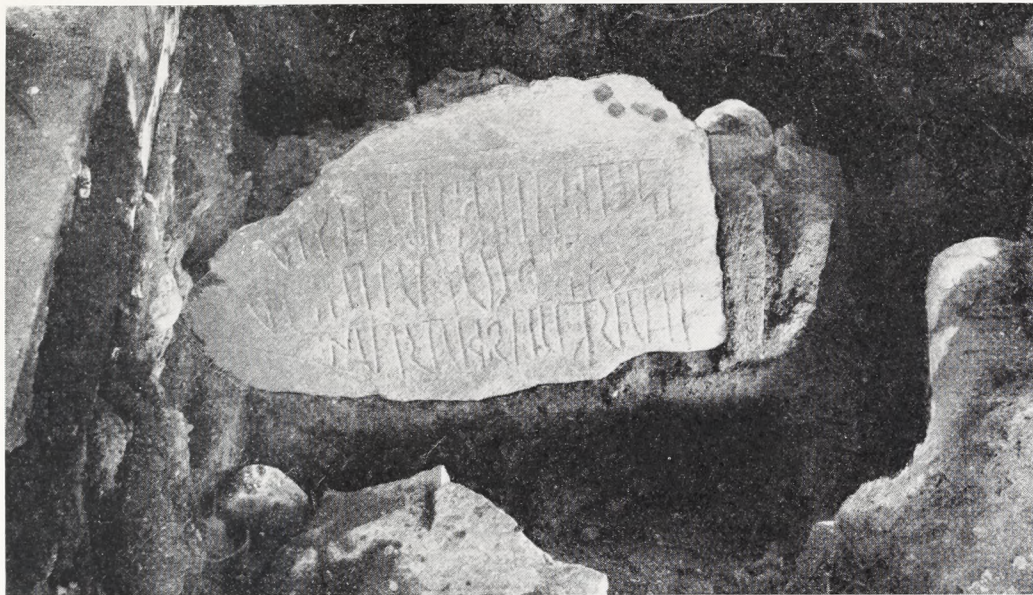

Fig. 3. Asmild-stenen fotograferet på fundstedet.

har læst „tipita · mǫn“ som „tidenders mand“ og forklarer dette udtryk, ikke som en ellers ukendt herold-titel, en tolkning, der har været fremme, men nok så indlysende, og komplikationsløst, som en rosende betegnelse for Bose, der jo, for alt hvad vi ved, meget godt kan have været en begivenhedernes mand, en mand, hvis færd ledsagedes af hændelser, som spurgtes videre. Karakteristisk for forsideindskriften er ellers den stærke selvfølelse, med hvilken Thorgund præsenterer sig selv, sin far og sin farfader. Den er lidt mere end tidstypisk. Bose, som vi af sideindskriftens „uir sin“ kan se har været Thorgunds afdøde ægtefælle, og til hvis amindelse stenen er sat, har lige netop fået sit navn klemmt ind med bitte små runer på den lille trekant i slutningen af forsidens tredje og sidste linie. Det skulde da være mærkeligt, om Thorgund havde undladt at sætte sin moders navn på stenen. Selv om kvindenavne, der i genitiv ender på -ar, kun sjældent træffes i runeindskrifterne, er det dog vel ikke utænkeligt, at der kunde findes, eller engang have eksisteret, et kvindenavn, hvis genitiv, mere eller mindre fuldkomment gengivet med datidens runer, kunde have formen muar. Kan dette accepteres, vilde det være fristende at knytte muar sammen med slutliniens tutur, i så fald „datter“ i genitiv, og udfylde den lille lakune med et tillægsord, ligeledes i genitiv. Det i vore runeindskrifter overleverede forråd af adjektiver er ikke stort, og mindre bliver det, når der som yderligere betingelse er stillet, at det skal begynde med h. Af det par stykker, der så bliver tilbage, kunde man f. eks. vælge „hæderværdig“ (i betydningen fornem), ikke alene fordi dets udsagn kan synes passende, men også fordi det er langt nok til alene at udfylde den plads, der kan skønnes at have stået til rådighed. Stavet „hipuarpu“ kræver ordet seks runer udover de halvanden bevarede, spatieret som sideindskriftens øvrige runer, der er regelmæssigt fordelte, forlanger det ikke mere plads end angivet ved rammestregs-suppleringen på fig. 4.

Fortsættelsen af hovedindskriftens meddelelse om, at Thorgund satte sten efter Bose, kan måske da gengives:

„sin ægtefælle, M ...'s h(æderværdige?) datters (o: Thorgunds) „tipita man“,

hvor vi lader Boses ros stå uoversat, som den kenning, den er. — Forslaget er vistnok enkelt, og i hvert fald teoretisk muligt. Hvad ordføjningens omstændelighed angår, kan man henvise til stenens

to første linier, i hvilke der findes en lige så styg ophobning af genitiver. Det skal dog villigt indrømmes, at der kan fremsættes adskillige lige så mulige og mere letløbende suppleringsforslag.

Hvergang der findes en runesten, hvilket desværre ikke hænder ret ofte, må man som regel sande N. M. Petersens bemærkning om, at her læses navnet på en mand, som ingen kender, og hvis eneste bedrift synes at være, at han afgik ved døden. N. M. Petersens pessimisme er vel begrundet, kun få af vore runemindesmærker omtaler historisk kendte personer, og med den stadig skærpede historiske kritik vil deres tal måske snarere formindskes. Der er da ingen skam i at give op overfor Asmild-stenen. Navnene Thorgot, Thjodulf og Bose siger os i hvert fald ingenting, men da navnet på stenrejser-

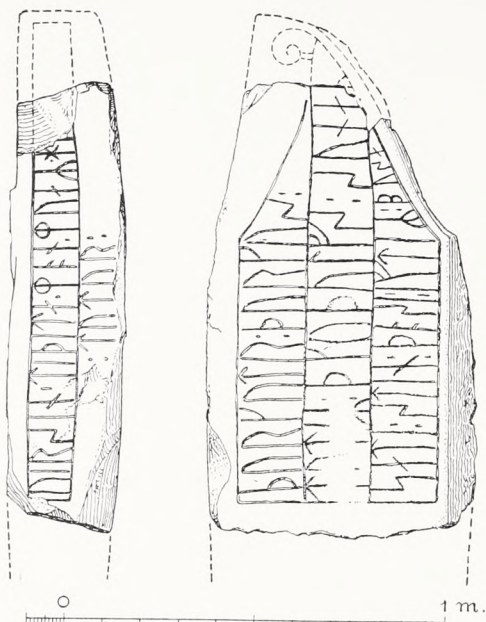

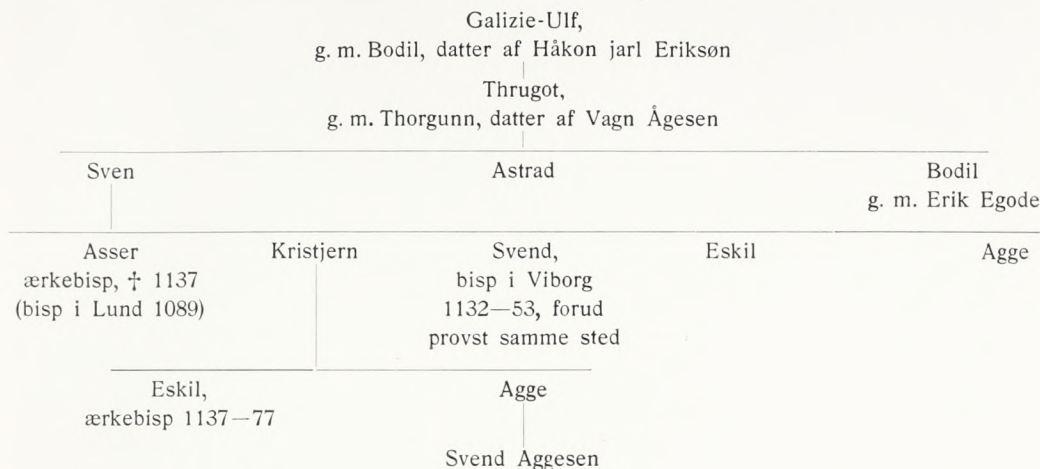
Fig. 4. Asmild-stenen. Skitseopmåling (1 : 20).

sken i 1000-tallet har været båret af en højættet kvinde, der blev stammom for en berømt stormandsslægt, har vi pligt til at undersøge, om det kunde være netop denne Thorgunna, som har ladet stenen sætte.

De fyldigste oplysninger om Thorgunneslægten findes i en islandsk saga, „Knytlingesaga“, der om brødreparret Svend og Astrad, Knud den Helliges tro mænd forklarer, at de var mægtige og af stor slægt, og „blev kaldt efter deres moder Thorgunnas sønner“. I dette tilfælde er sagaen pålidelig nok. Vel er Astrad usporlig i vore egne kilder, men hvad Svend angår, er det helt rigtigt, at han kaldtes efter sin moder. Afgørende er, at hans dødsdag findes i Lunde-nekrologiet, det middelalderlige Danmarks mest celebre dødebog, hvor han under 20. juni står optegnet som: Throkil (vel hans kristennavn), kaldet (til daglig) Svend „Thrugunnu sun“, den ærværdige ærkebiskop Assers fader.

På grundlag af Jomsvikinge- og Knytlingesagaen opstillede Langebek i 1772 en vidtløftig stamtavle over Thorgunneætten. Den er i sandhed imponerende: gennem fem generationer kan Thorgunnes aner følges tilbage til Toke på Fyn. Der er fuldt op af jomsvikinger, foruden Palnatoke også Vagn Ågesen, som skal have avlet Thorgunna med Ingeborg, Thorkel Leiras datter, adskilligt før år 1000, kort efter at han var undsluppet svigerfars mordlyst morgenen efter jomsvikingslaget. Alt dette er

sagnagtigt, kronologisk umuligt. Efter at C. Paludan-Müller i 1864 har taget denne ældre del af stamtavlen under behandling, betragtes den ikke længere som historie. De magre rester er vist sidste gang blevet opstillet af Jørgen Olrik og ser således ud:

Men også denne reviderede udgave af stamtavlen må beklippes. Dronning Bodil kan næppe have hørt til slægten. Man har her i første instans bygget på Sakse, der bemærker, at hendes fader var Thrugot, en søn af Galizie-Ulf, i anden, via Langebeks formodninger, på historieskriveren Svend Aggesen, der var af Thor-gunneætten, og hvis oplysninger vel så måtte stå til troende. Men selv om Svend Aggesen nu virkelig skulde have oplyst, at hans tipoldefader, Thorgunnes gemal, havde heddet Thrugot, vilde det vist være noget betænkeligt at identificere denne Thrugot med dronning Bodils fader. Der behøvede ikke at foreligge andet, end at to stormænd hed det samme. Det anførte burde have været grund nok til at udskyde i hvert fald Bodil og Galizie-Ulf af stamtavlen, men dertil kommer nu, at Svend Aggesens tipoldefader næppe kan have heddet Thorgot (Thrugot).

Dette har hidtil været anset for sikkert, men bygger dog alene på et enkelt sted i Svend Aggesens latinske version af vederloven. Denne har, som Svend selv anfører, først foreligget på dansk, i en nedskrift, som er blevet til på Absalons og Knud Valdemarsens bud. Svends latinske tekst er en udvidelse af den danske, og det er værd at lægge mærke til, at alle de oplysninger, der gives om Svends slægt, må have foreligget allerede i den danske udgave, hvad enten Svend har haft med dens affattelse at gøre eller ej. Vederlovens danske tekst er bevaret i middelalderlige håndskrifter, af hvilke eet er fra 1430, den latinske er derimod meget slet overleveret. Den er vel blevet trykt allerede 1642, men det håndskrift, Stephanus udgav efter, er brændt i 1728, og må nu, efter Gertz's indtrængende analyser, siges at have været en relativ sen, middelalderlig omarbejdning af Svend Aggesens latinske ur-tekst. En version, der ligger nærmere op ad denne, forefindes i et håndskrift, der sikkert skyldes Lyschander, og kan være nedskrevet kort efter 1570, da han som meget ungt menneske gik i skole i Herrevad kloster i Skåne. Afskriften vrimer af fejl, og selv om Gertz, erkendende originalens store værdi, har rettet, hvad der kunde rettes, må meget endnu være forvansket. Hvad enkelt-

heder angår er det stadig en slet kilde. Stephanius's udgave unddrager sig kritik, men man ved, at det var hans skik at normalisere efter forgodtbefindende.

Det tekststed, som her interesserer, ser således ud i de tre overleveringer:

dansk tekst (1430):
for thy at hans bröther twa ware
Biscopa, Asser Ærkebiscop oc
Swen Biscop af Wibergha, oc
andra bröthir hans twa, Eskil oc
Aggi, oc fathir therra *Swen
Thrundasson*, ware howith men
i Danmark,

Lyschander (1570):
... cum duo fratres sui ... ex-
stiterunt episcopi, primus videli-
cet Ascerus, primus sedis Lun-
densis archiepiscopus, et secun-
dus Sueno, Vibergensis episco-
pus, aliiue duo germani, Es-
chilus et Aggi, et reuerendus
eorum genitor, *Sueno, filius
Thrugut*,

Stephanius (1642):
... Ascerus uidelicet, primus
Lundensium archiepiscopus, et
Sueno, episcopus Vigbergensis,
aliiue duo germani eius, Es-
killus et Aggo, et reuerendus
eorum genitor, *Sueno, filius
Trugoti*,

Når man ser hen til, at den danske tekst foreligger bedst overleveret, må den alene af den grund gives fortrinet, og den kalder brødrenes fader *Swen Thrundasson*, hvilket svarer til Lunde-nekrologiets før 1145 nedskrevne *Suen Thrugunnu sun*. Begge steder står der Thorgunnesen, altså må vi antage, at Lyschanders filius Thrugut er en fejllæsning, enten begået af ham, eller forefundet i hans forlæg, og det samme må være tilfældet hos Stephanius, der, rettende grammatik, har normaliseret til Trugoti. Fejlen er forklarlig, når man antager, at der i ur-teksten har stået Thrugüt, med en meget almindelig forkortelse, der skal læses Thrugunt, men en sådan lille streg forsvinder let i afskrifter og afskrifters afskrifter.

Vi vender tilbage til vor runesten og fastslår, at hvis den var blevet fundet for bare et halvt århundrede siden, og hvis Olrik dengang havde opstillet Thorgunneslægtens stamtavle med den rettelse, vi just har foretaget, og som lader navnet på Svend Aggesens tipoldefader, stammoderens gemal, stå åbent, så vilde utvivlsomt såre mange have anset sagen for åbenbar. Man vilde have anset det for rimeligt, at stenen var rejst af Thorgunna, og være glad for, at de rigtige navne på hendes fader, farfader og ægtefælle dermed var blevet oplyst, og man vilde mene, at det nok var viborgprovsten Svend, der havde givet ordre til, at hans bedstefars mindesten skulde indsættes i kirkemuren.

Nuomstunder må man nøjes med tøvende at indrømme, at en svag mulighed i den retning vel kunde tænkes, men ivrigt lægge vægt på, at det vigtigste jo dog stadig savnes, nemlig det tvingende bevis. Uomtvisteligt er kun, at vor sikre viden om Thorgunneslægten og dronning Bodils afstamning er mindre, end vi hidtil troede.

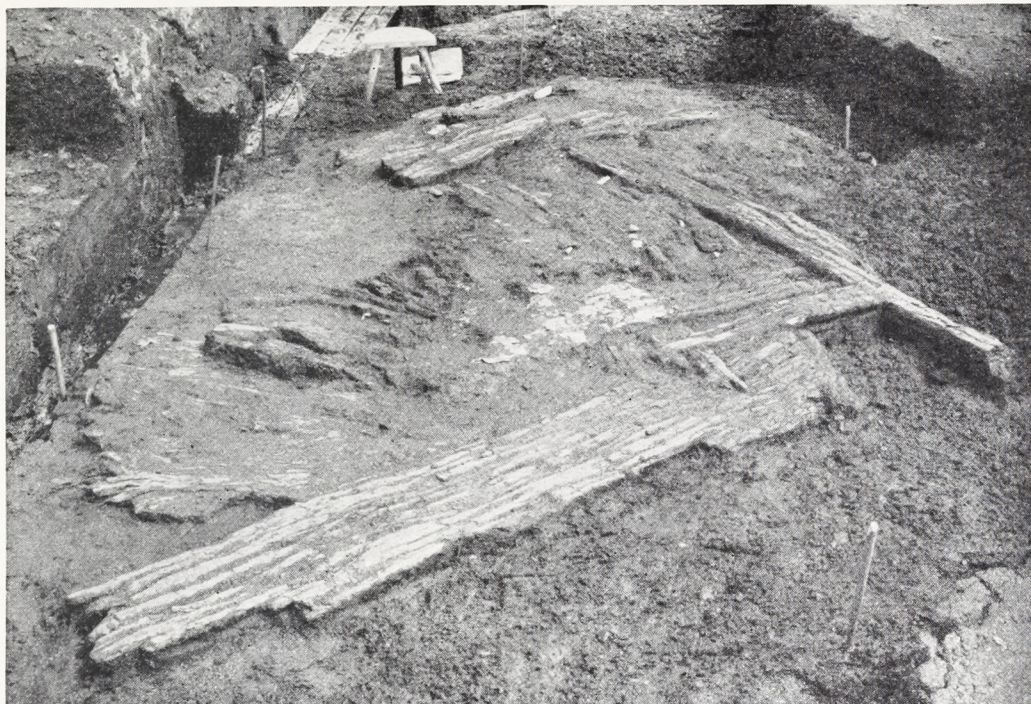

Fig. 1. Det bedst bevarede hjørne af hytte I. B. Brorson Christensen fot.

HYTTER FRA MAGLEMOSETID

DANMARKS ÆLDSTE BOLIGER

Af KNUD ANDERSEN

DER er tidligere fundet hyttetomter på Maglemose kulturens bopladser. Under krigen kom der en for dagen ved Holmegård (se Arbejdsmarken 1945), men på grund af det forcerede tørvearbejde var det ikke muligt at udgrave den så omhyggeligt, som det kunne ønskes. Den bestod af et gulv lagt af fyrre- og birkebark, og formen var nærmest rektangulær. Der blev fundet mange oldsager, men de fordelte sig i flere niveauer, og i skyndingen lod det sig ikke afgøre, hvilke oldsager der hørte til den fundne hytte. Det var således et ret ufuldstændigt billede, vi fik.

Et tilsvarende fund kendes fra Duvensee i Holsten. Her var der 3 forskellige pletter med bark og oldsager, og i den ene fandt man 5 gulvlag skilt fra hinanden ved tørvelag. Hverken form eller størrelse kendes med sikkerhed; det bedst bevarede gulv var dog nærmest rektangulært med afrundede hjørner; diameteren var ca. 5 meter, og der var et ildsted af sand uden sten. Disse gulvlag må være af samme slags som Holmegård hytten, men oldsagerne afviger en del fra dem, der findes på de sjællandske Maglemose bopladser.

Efter krigen har Åmosen givet en hel række af tilsvarende hyttetomter. De fleste

er kommet frem som resultat af smuldhavningen og er derfor totalt ødelagt, idet barken, der udgjorde gulvet, er hakket i småstumper, desuden er de fleste af benredskaberne gået til, så kun flinten er blevet tilbage. I sommeren 1947 fik vi en chance for at undersøge en urørt hytte. I bunden af en ny afvandingsgrøft kom der barkflager frem, og der blev igangsat en større udgravning, som kom til at strække sig over 4 somre. Fundet var righoldigt, museets moselaboratorium ønskede en grundig undersøgelse af de geologiske forhold på en Maglemose boplads (dette arbejde blev ledet af museumsinspektør Svend Jørgensen), og endelig skete der det, at der kun 25 meter fra hytten dukkede endnu en hyttetomt frem. Denne sidste var ikke så velbevaret som den første, og bedre blev den ikke af, at en udenforstående gravede halvdelen af arealet igennem med spade. Det er dog sikkert, at de to hytter er af samme type, og de to fund tjener i mange henseender til at supplere hinanden. Hytterne er fundet omtrent midt i Åmosens hovedbassin, et par hundrede meter sydøst for Ulkestrup Lyng og kaldes derfor Ulkestrup Øst I og II. Der er over en kilometer til fast land.

I fastlandstiden, den tørre og varme fyrreskovsperiode, var Åmosens tilgroning allerede vidt fremskredet. Store arealer var dækket af rørsump, og mange steder var sumptørven så fast, at elle- og birketræer havde taget den i besiddelse. På disse gyngende, men nogenlunde tørre flader var det, at Maglemose folkene søgte ud i sommertiden. De byggede deres hytte på randen af en af øerne, på et sted hvor der var en åbning i tagrørsbevoksningen, og hvorfra de kunne sejle ud til fiskepladserne.

Fig.1 viser hytte I midt under udgravningsarbejdet, mens det bedst bevarede hjørne lå frit. Til venstre ses grøften, der går tværs gennem hytten. Den glatte flade til højre for grøften er ildstedet, som er cirkelrundt med en diameter på godt $1\frac{1}{2}$ meter; det bestod af sand, lidt ler, aske og trækul. Grænsen for ildstedet var ikke skarp, sandet bredte sig ud over gulvlaget, og der var ikke brugt sten til det. Der må ikke have været brug for sten, for ude i udsmidtlaget lå der mange, også store sten, men i arnen var der, som sagt, ikke en eneste. I billedets forgrund ligger en 2 meter lang og 40—50 cm bred flage af fyrrebark, der er 2—3 cm tyk. Ved dens højre ende ligger der vinkelret på den en anden stor flage. Disse to danner grænse for gulvet; inden for dem er der fyldt op med mindre flager af fyr, birk og el, desuden er der mange stumper af birkegrene, men de er mer eller mindre opløst. Det er naturligt, at rammen er det bedst bevarede; den har ligget nær ved væggen, hvor der ikke blev gået så meget, og desuden lå den lidt lavere, hvorfor den heller ikke er ødelagt af den senere indtrufne udtørring af tørvelagene. Mellem grenene fandtes pletvis en mængde stængler af en bregneart (Kær Mangeløv), som formodentlig har været brugt til nattelejet. Over det hele lå der et ca. 5 cm tykt kulturlag fyldt med flint, trækul og hasselnødder. De øvrige dele af hytten er ikke helt så velbevarede, men der er fundet tilstrækkeligt til, at hyttens omrids kan fastslås. Den har været rektangulær og har målt 6—7 meter i længden og 4—5 meter i bredden. Den har ligget med den længste side i nordvest—sydøst, og ildstedets centrum er 2 meter fra sydøstenden. Ud for denne ende har der været en ganske smal stribe land og derefter åbent vand, i dette vand ligger udsmidtlaget. Lidt vest for hytten har der stået et stort elletræ, hvis rødder har ødelagt et stort stykke af gulvet. Det må være

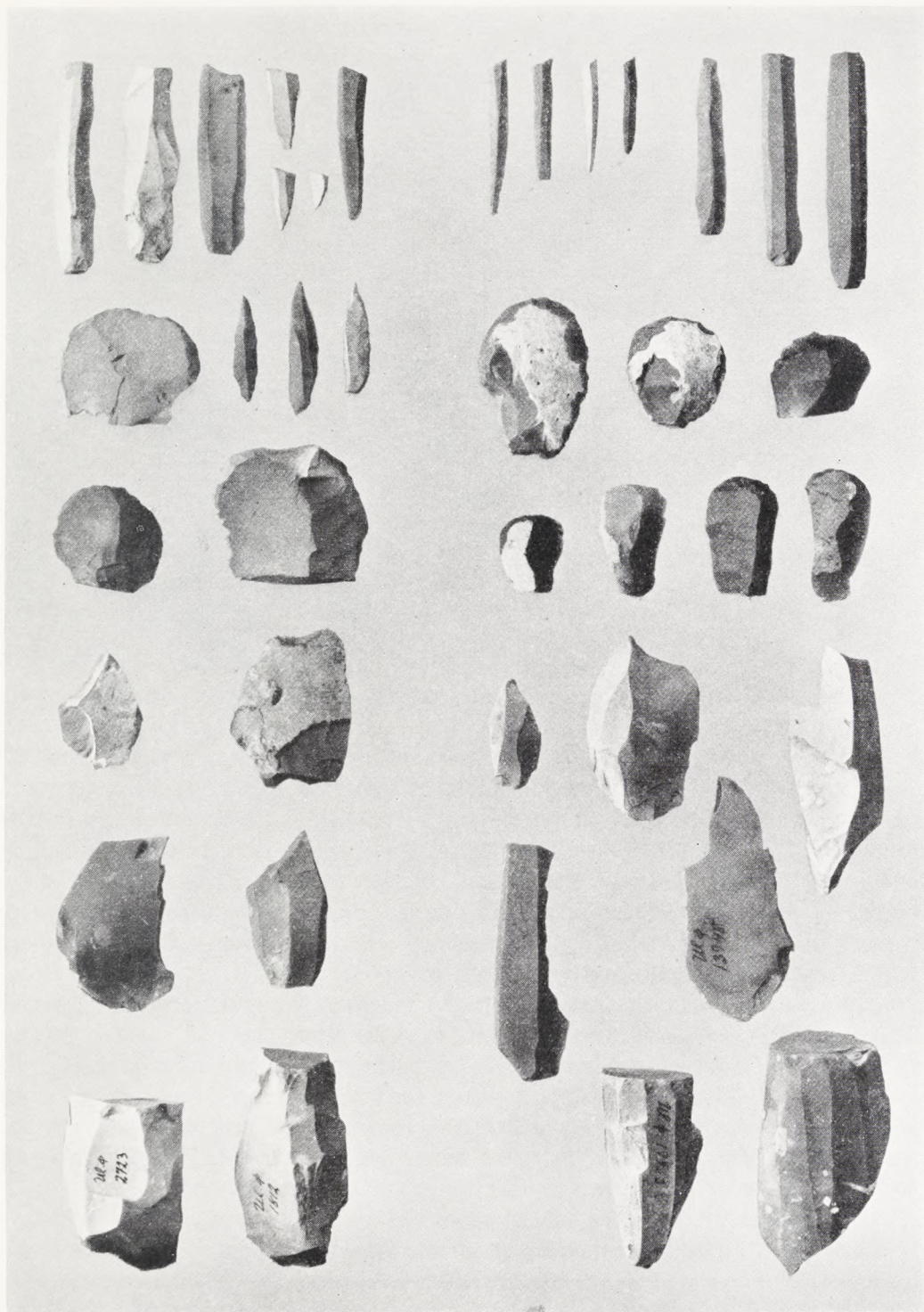

Fig. 2. Flintsager. Til venstre fra hytte I: flækker, trekantede og lancetformede mikrolitter, skrabere, stikler og blokke. Til højre fra hytte II: trekantede mikrolitter, flækker, skrabere, stikler og blokke.

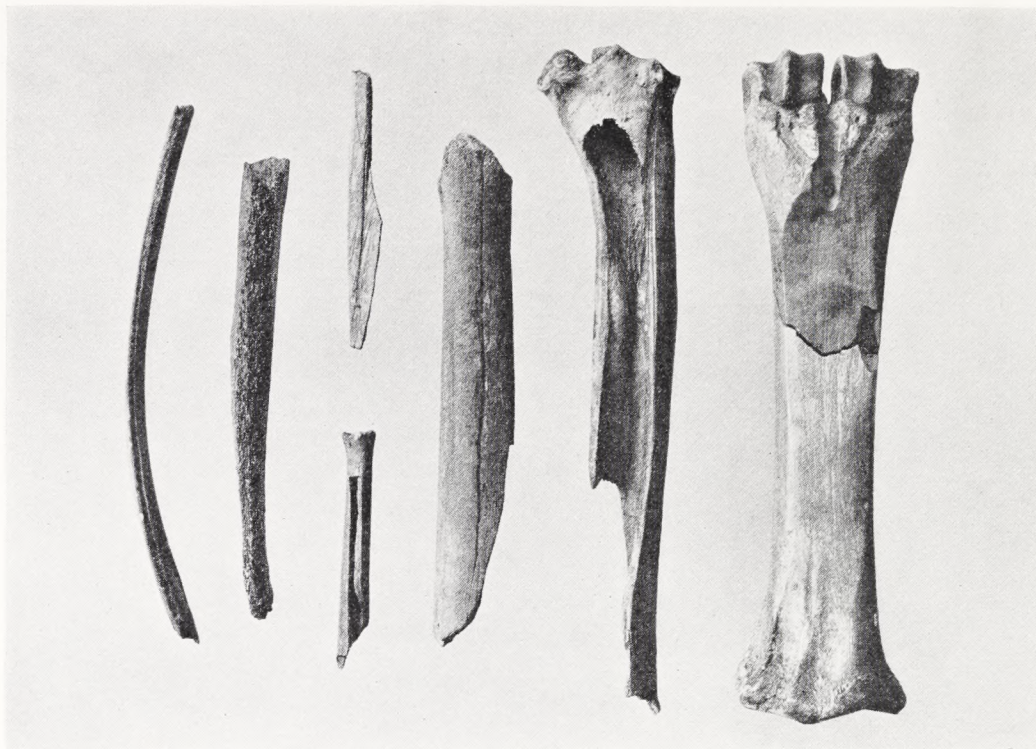

Fig. 3. Forarbejder til benredskaber. 1:3.

brækket i en storm, for ude i udsmidslaget fandt vi en stor stump af stammen stående med toppen nedad; i faldet har det knust gulvets østlige hjørne.

Hvordan overbygningen har været, kan der ikke siges meget om. Hytten er ikke brændt af, for så havde vi vel fundet de forkullede rafter. Den er faldet sammen og har ligget og rådnet, inden vegetationen dækkede den til. Men ved randen af gulvlaget stod de nederste ender af nogle lodret eller skråt stillede grene, der var så tykke som et håndled. De stod ikke med regelmæssige mellemrum og kunne ikke følges langs hele randen. Ved hyttens sammenstyrtning er de fleste nok rykket op, og kun de, der stod godt fast, blev på plads. Væggene må have været tætte; der er nemlig masser af flint på hele gulvlaget, men hvor væggene må antages at have stået, stopper flintstrøningen brat op. Kun ved den sydøstre ende, der hvor ildstedet var, fortsætter flinten ud i udsmidslaget, og det må betyde, at indgangen har været der. Det er altså vandet og ikke mosefladen, som har interesseret hyttens beboere. Væggene har ikke været lerklinede, for der er intet ler, men de kan jo have været dækket af rør eller lignende.

Der er oldsager overalt; i selve hytten har ikke andre ting end flinten kunnet holde sig, men i udsmidslaget, hvor tingene straks er blevet dækket af vand, findes måltidsrester (dyrekogler og fiskeben), benredskaber, nogle få trægenstande og grenstumper og andre træstykker i mængde.

Den store mængde hasselnødder, der er fundet i gulvlaget, i ildstedet og fra øverst til nederst i udsmiddet, viser tydeligt, at man har boet herude i eftersomme-

ren. En knogle af en meget ung kronhjort siger lige så afgjort, at udflytningen ikke kan være sket senere end i juni. Derimod er det ikke sandsynligt, at hytten har været i brug hele året, om vinteren har vandet sikkert dækket pladsen. Under udgravningen kunne der ikke konstateres noget som helst, der tydede på, at hytten har været beboet mere end een gang.

Hytten er jo ret stor og kunne godt rumme flere familier. Ikke desto mindre må det hævdes, at der i denne som i alle de hidtil fundne hytter kun har boet en enkelt familie. Beviset kan hentes fra de trekantede mikrolitter, der som bekendt deles i venstre- og højrevendte. Nu viser det sig, at på de 5 bopladser, som med fuld sikkerhed kan siges at have været hytter af samme størrelse og art som den beskrevne, er disse trekantede mikrolitter enten venstre- eller højrevendte, men der er aldrig fundet mere end den ene slags i samme hytte. På de store bopladser som Sværdborg, Øgårde osv. optræder derimod begge varianter sammen. Denne forskel i tildannelsen har givet anledning til mange spekulationer, men en rimelig forklaring er ikke fundet. Mon det ikke skyldes, at det for mikrolitternes anvendelse er ganske uden betydning, om de er tilhugget på den ene eller den anden side, så at forskellen blot beror på den enkelte mands arbejdsvaner?

Det kan da fastslås, at disse hytter er, hvad der er blevet tilbage efter en enkelt families sommerophold i mosen. Alt er fremstillet af netop den familie og beregnet til at dække familiens behov. En undersøgelse af genstandene vil kunne vise, hvilke redskaber en sådan familie har benyttet, hvordan den har fremstillet dem, hvad familien har levet af, hvordan den afviger fra andre familier — eller sagt på en anden måde, vi får fastere grund under fødderne, når vi skal skildre samfundsforholdene i Maglemosetid. Her kan der nu ikke blive plads til så meget, vi må nøjes med en ganske kort beskrivelse af de mest bemærkelsesværdige ting fra de to hytter.

Flintsagerne er det vigtigste element i Maglemose kulturen, ganske som de er det i alle andre mesolitiske kulturer. Der skelnes i almindelighed mellem en Mullerup gruppe og en Sværdborg gruppe, karakteriseret ved at der i Mullerup er fundet få og dårlige flækker og kun ganske få lancetformede mikrolitter, hvorimod der i Sværdborg er overordentlig mange og fine flækker og talrige trekantede mikrolitter. De to hytter kan ikke indordnes under nogen af de nævnte grupper. Af tingene fra hytte I kan blokkene og lancetterne minde om Mullerup, og fra hytte II har flækkerne og de trekantede mikrolitter stor lighed med de ældre ting fra Sværdborg. Det er derfor af stor betydning for den rette forståelse af Maglemose kulturens ud-

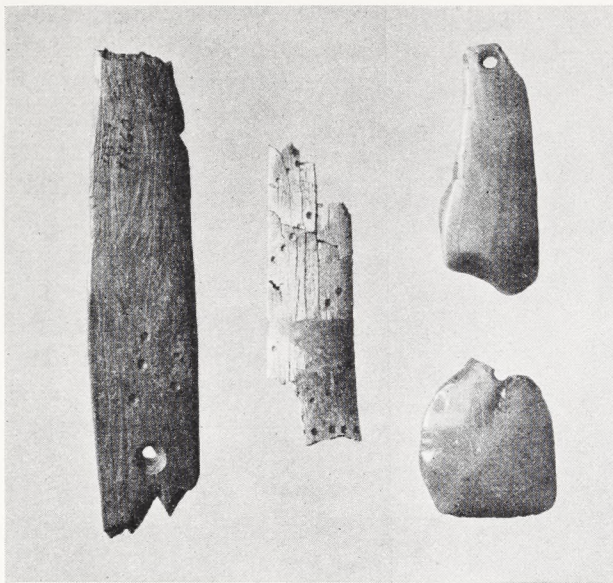

Fig. 4. Ornamenterede benredskaber og ravsmykker, 2:3.

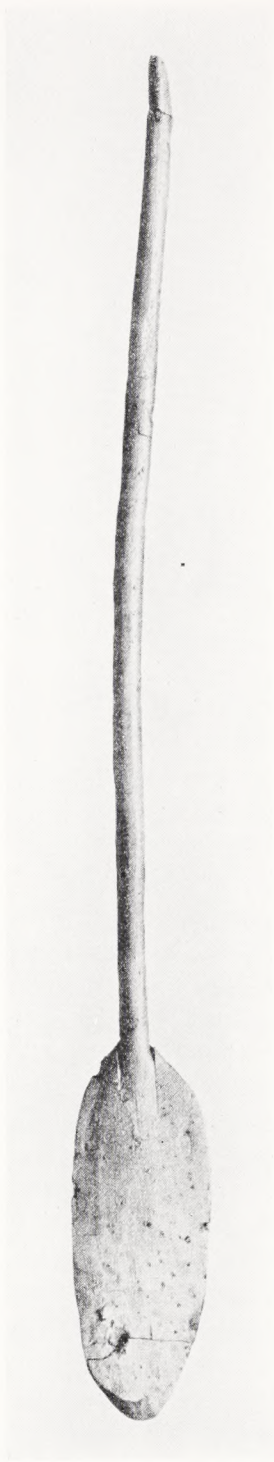

Fig. 5. Åren fra udsmids-
laget foran hytte I. Længde
120 cm.

vikling, at flintsagerne fra de to hytter er klart forskellige. På fig. 2 er de stillet over for hinanden. Det falder straks i øjnene, at tingene fra hytte I har et grovere præg end de tilsvarende fra hytte II. Flækkerne og blokkene er mere uregelmæssige. Skraberne skifter udseende; fra egentlige skiveskrabere af Mullerup type går de over til en langstrakt form, så at enkelte stykker må regnes med til flækkeskraberne. Denne forskel går igen ved stiklerne, som er overraskende talrige på de to bopladser. En ejendommelighed, som præger mange stikler, er de små afslagninger hen langs siden, som ses på eksemplaret nederst til venstre, og som sikkert har tjent til at gøre æggen smallere og mere regelmæssig; dette træk er hidtil ikke bemærket på stikler fra andre fund. Af mikrolitterne har hytte I både de lancetformede og en bred, lidt klodset form af de trekantede, fra hytte II er der kun trekanter og deres form er elegantere og slankere.

Der er fundet mange lystertænder, som også viser en tydelig forskel mellem de to hytter. Fra hytte I findes kun lystertænder, der er lavet af et flækket ribben, mens den anden familie desuden har benyttet spaltede rørknogler til fremstillingen af dem. Om denne afvigelse er tilfældig, kan ikke siges. Størrelse og form er praktisk talt ens, og modhagerne antal er fra 1 til 3 på begge pladser. I øvrigt ligner de ganske tilsvarende redskaber fra andre fund. Men en række forarbejder til disse lystertænder viser stadier i bearbejdelsen, som ikke har været kendt før. På fig. 3 ses længst til venstre et ribben, dets skarpe kanter er fjernet, så at det porøse væv i knoglens indre træder frem; forneden skimtes 3 huller, som er boret ind i dette løse væv. Næste stykke er et sådant ribben, der er flækket, og ved begge kanter har man begyndt at skrabe det glat; når denne glatskrabning var tilendebragt, stod kun tilbage at skære modhagerne til. Helt til højre på fig. 3 ses en mellemfod af en uroksetyr. Benet er skrabet helt glat, og skrabemærkerne ses tydeligt. Ved den øverste ende af det glatte parti er der et naturligt hul, som går helt igennem knoglen. I dette hul sidder fastkilet et lille tresidet stykke flint. Da det blev taget ud, viste det sig at være den afbrækkede spids af et flintbør; boret må være brækket under arbejdet, hvorefter manden opgav at spalte benet, med et vældigt slag slog han det over og smed stumperne i vandet, hvor de blev fundet flere meter fra hinanden. De øvrige stykker på billedet viser forskellige stadier af udspaltningen, og der kan ingen tvivl være om, at stiklen har været det mest anvendte red-

skab hertil. Der er ridset furer på langs ad knoglen, og når furen var dyb nok, spaltedes det ønskede stykke ud.

Fig. 4 giver en forestilling om beboernes kunstneriske formåen. Af de to ravsmykker, der begge er fundet ved hytte I, er det nederste på begge sider ornamenteret med de sædvanlige, flygtigt indridsede streger. Mærkeligere er de to benredskaber; det største er et brudstykke af en lystertand og stammer fra hytte I. Hullet, der er boret helt igennem, kunne i og for sig have et praktisk formål, men rækken af gruber synes at vise, at det hele blot er til pynt. Denne formodning bestyrkes, når man ser på det andet stykke, der er en stump af et fint glattet ribben, vist nok en del af lystertand. Det er fundet i ildstedet i hytte II og er samlet af 6 småstumper. Begge sider er ornamenteret med det samme mønster.

Hjortetaksøksen, der ses på fig. 7, blev fundet ved hytte I. Til øksen er valgt den del af takken, der er lige over en sidegren, herved har man kunnet give den en køn, symmetrisk form. I gruben har der været indsat en kærneøkse af den art, der benævnes skævvøkse.

Fra hver af de to hytter kom der et overraskende fund. I udsmidslaget fra hytte I, inde under den daværende brink, lå åren fig. 5. Den er et smukt og næsten fejlfrit stykke, skåret ud af hasseltræ. Dens længde er 120 cm. Skaftet er — ved en senere forskydning i tørvelagene — skubbet ind i bladet, så det ser ud, som om åren var lasket sammen, men en undersøgelse af årringene viser, at den er skåret ud af eet træstykke. Foruden denne åre kendes blot 2 eksemplarer, et er fra Holmegård, et andet fra Duvensee. Sikre rester af bådene kendes derimod ikke endnu, vel fordi det har været spinkle skindbåde. Et helt enestående fund kom fra hytte II og ses på fig. 6. Det er en af de velkendte lystertænder af rørknogle, 14 cm lang. Fastgjort til den med en veludført besnøring af en tosnoet tråd sidder rester af skaftet, som har været en spaltet hasselgren. Desværre er den frie ende ret medtaget, så det ikke kan afgøres, om vi her har den nederste ende af et fiskespyd, som må tænkes at have været ca. 1½ meter langt, eller træstumpen blot er en kort forlænger, der var nødvendig for at give tænderne i lysteren den rette længde i forhold til hinanden. Ud fra dette fund alene er det ikke muligt at afgøre, hvilken af de to formodninger, der er den rigtige.

Der er i og for sig ingen vanskelighed ved at bestemme fundets alder. Hytte I må som sagt være lidt ældre end hytte II, de er begge yngre end fundet fra Mullerup og ældre end Holmegård og de yngre dele af Sværdborg. Man plejer at sige, at Maglemosekulturen ligger mellem 6000 og 5000 f. Chr. I de

Fig. 6. Del af fiskespyd eller lystertand. Næsten fuld størrelse.

sidste par år har man imidlertid søgt at nå frem til en absolut datering ved at undersøge oldsagers indhold af det radioaktive kulstof, som kaldes kulstof-14. Fra „Institute for Nuclear Studies“ ved universitetet i Chicago fik vi opfordring til at sende egnet materiale til en sådan undersøgelse. Denne gav til resultat, at en prøve af trækul fra hytte I skulle være ca. 8600 år gammel, og at en prøve af hasselnødder sammestedsfra skulle være ca. 9900 år, mens der intet blev meddelt om en prøve fra hytte II. Da de to prøver må være lige gamle, tyder tallene på, at metoden endnu er behæftet med sådanne fejlmuligheder, at vi indtil videre må klare os uden præcise angivelser af årstal.

Fig. 7. Hjortetaksøkse fra hytte I. Ca. 1 : 2.

Fig. 1. Pearyland-området med de fundne eskimoiske teltpladser.

ET UMIK-FUND I PEARYLAND

Af EIGIL KNUTH

SELVOM det arkæologiske udbytte fra den første flyvevisit i Pearyland på rekognosceringstogtet 1947 var beskedent, gav det dog ret til at håbe på interessante opdagelser under den kommende overvintring 1948—50. Dansk Pearyland Ekspedition er nu afsluttet, og her skal fortælles om, hvordan håbet blev opfyldt, skønt arbejdsvilkårene alle andre steder end i stationsområdet Jørgen Brønlunds Fjord var så ugunstige, som tænkes kan.

Til gengæld var Jørgen Brønlunds Fjord i arkæologisk henseende sikkert den bedste plads, vi kunde have valgt at slå os ned på. Intet andet sted i området var eskimo-teltpladserne så mange, så tætliggende som her, og man fik det indtryk, at vor nyoprettede hovedstad i Pearyland placerede sig lige netop der, hvor hovedstaden i svundne dage havde ligget. (Midt på kortet, fig. 1). Fundene af små flintsager, tilhørende Dorset-kulturen, i enkelte af teltringene, omtalt i „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark“ for 1948, suppleredes smukt under overvintringen med flere karakteristiske typer, alt i alt vidnesbyrd om en meget ren og efter teltringenes stærke

vindslibning at dømme også ret tidlig tilstedeværelse af den palæoeskimoiske Dorset-kultur. Ben af moskusokse, hare, knortegås, rype og fjældørred dominerede i affaldslagene i Jørgen Brønlunds Fjord, hvor palæoeskimoerne således engang drev deres fangst af landpattedyr, fugle og fisk. Fremfor noget andet har de pearylandske palæoeskimoer været moskusoksejægere.

Slæderejserne skulde imidlertid fastslå, at Dorset-kulturens bærere ikke er den eneste slags eskimoer, som har opholdt sig i jordens nordlige landområde. Det mest talende bevis herpå leverede fundet af en hvalfanger-lejr ude på Pearylands flade østpynt, Herlufsholms Strand, 200 kilometer fra vinterkvarteret, hvor ikke blot en samling velbevarede genstande — udstyret fra en eskimoisk skindbåd eller *umiak* — gravedes frem af sneen, men hvor selve fartøjets træskelet endnu lå i hel omend sammenfalden tilstand (fig. 1: 82° 40' n. br., 20° 02' v.l.).

Umiak-fundet rejste mange spørgsmål, men den snedækte slette derude ved polhavet — med de høje, hvide fjældtinder 20 km inde i landet og isfjældskæden langs kysten — gav kun nødtvungent sine hemmeligheder fra sig. Efter fire besøg på pladsen med slæde og een overflyvning, tilsammen udstrakt over tiden fra sommeren 1949 til sommeren 1950, og afsluttet med hele bådskelettets optagning og hjembringelse, kan man stadig kun danne sig et usikkert skøn over, hvordan terrænet ser ud, og man ved intet om, hvormeget det endnu rummer af eskimolevn. Hvert besøg var en spændende kamp med klimaets onde ånder, og beskæftigelsen med fundet formede sig i sin helhed som det interessanteste kapitel i mit Pearyland-opholds historie.

Men lad os begynde med begyndelsen: På Herlufsholms Strand kastede vi under sidste flyvning i efteråret 1948 tre slæderejse-depoter ned, hvert bestående af en hundred kilo tung kurv med hundefoder og menneskeproviant. Vi sigtede efter en lille sø nær stranden og så depoterne lægge sig pænt tilrette der, hvor de skulde — langs søens vestlige rand. Det første depot kom ud fra for lav højde, så faldskærmen ikke nåede at folde sig ud.

Da vi på forårs-slæderejsen efter en måneds omstrejfen nåede frem til stedet den 10. maj 1949, gjaldt det for os at genfinde depoterne med deres hårdt tiltrængte og længselsfuldt imødesete madvarer, men blæsten havde hobet så meget sne sammen på det lave land, at det var uigenkendeligt. Søen var aldeles skjult, og alle vore ihærdige undersøgelser af hvert kurvelignende legeme, der stak op af sneen indenfor vid omkreds, gav kun nye skuffelser; det var altsammen sten eller skygger af sneskavler.

Ud fra den betragtning at depotet lå længere mod nord, brød vi lejren ned efter et døgn søgen og kørte videre. Jeg holdt mig med slæden i nærheden af kysten for at kunne stoppe ved alle snefri grusflader, der lå som øer i snemarken, og undersøge dem for teltringe, medens min ledsager Aage Sahlertz løb på ski højere oppe i landet for at se efter faldskærmsbeholdere. Sådan gik det til, at jeg knap en halv times gang fra vor sidste lejrplads, på et sted hvor den flade kyst danner et bredt næs, fandt umiak'en, og at han, da jeg i den anledning tilkaldte ham, fik øje på en depotkurv, som lå dybt begravet 200 meter fra båden. Skæbnen syntes at have arrangeret alt såre hensigtsmæssigt, idet vi nu ikke blot havde arbejde og proviant til et længere ophold, der tillod afdækning og opmåling, men samtidig fik foræret en

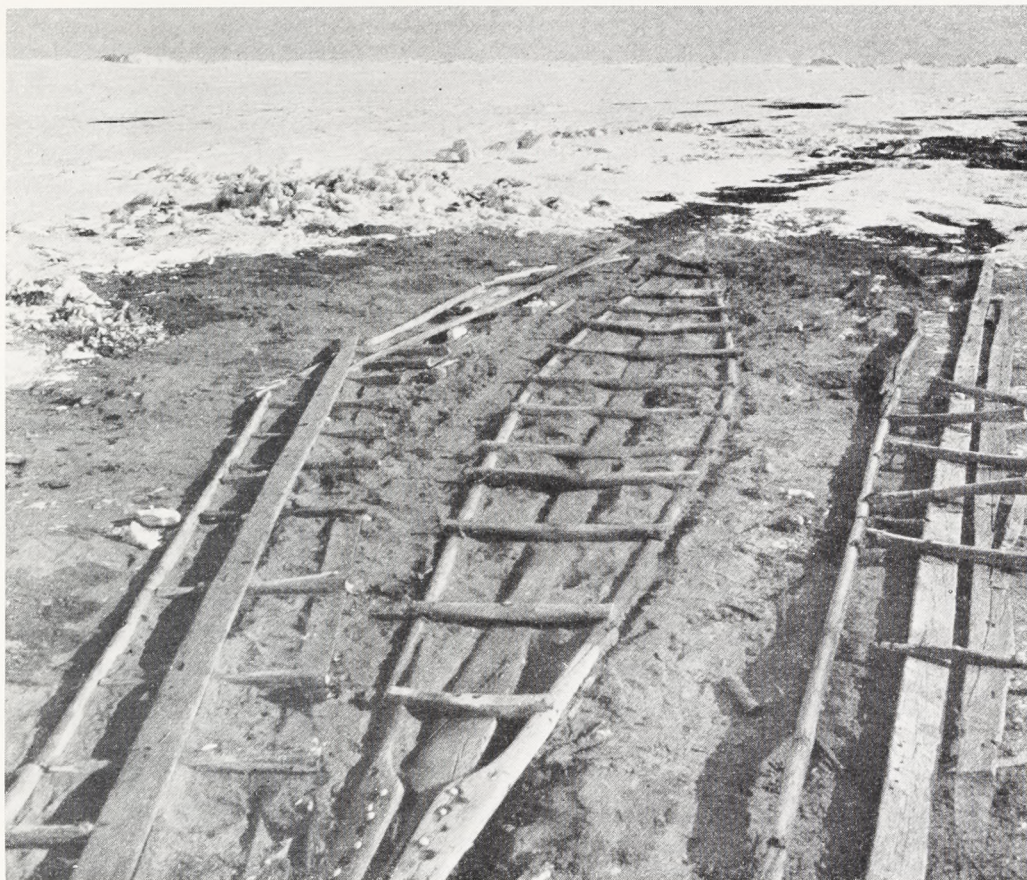

Fig. 2. Umiak'ens bundskelet set fra nordvest. Den fjærnede vestvæg ligger tilhøjre i billedet.

rummelig og let beholder med rigeligt træuld til nedpakning af fundgenstande. At hovedparten af den lækre dåsemad viste sig at være fladtrykt og ubrugelig, fordi det var den havarerede beholder, vi var stødt på, gjorde kun et lille skår i glæden; — smør, ost, mælk og pemmikan både til os selv og til hundene var der nok af.

Opildnede af fundet satte vi fornyede kræfter ind på at finde de to andre beholdere, som vi fra luften havde set lande tæt ved den første, men med fint bærende faldskærme. Nordøst for bådskellet stak i hundrede meters afstand en gul genstand frem. Indtil jeg nåede helt derhen med spaden, var jeg sikker på, at det var en beholder, men så afslørede det sig som hornet af en moskusokse, og ved gravning kom et helt kranium frem, som jeg bar hjem til teltet. Hornenderne var af-skårne med kniv og gav fundet sammenhæng med umiak'en, men ellers glemte jeg hurtigt begivenheden og lod kraniet gøre tjeneste som anker for teltet, hvor det lå upåagtet, så længe opmålingen af båden og undersøgelsen af de delvis snefri teltpladser på terrassen udenom varede. Opmålingen begyndte i blæsevejr, og da den var halvvejs tilendebragt, fløj tegningen og alle tallene fra mig og forsvandt ude mellem polarhavets isfjælde. Blæsten udartede til storm, som indespærrede os i teltet to døgn og dækkede bådskellet til med fygnesne, så det måtte udgraves og renses påny.

Situationsplanen fig. 3 nederst viser, hvordan fundet tog sig ud efter rensningsprocessen, og før nogen af dets bestanddele var flyttet eller fjærnet. Bådskelettet lå med længdeaksen i retning SØ—NV, og den i fygesandet faststikkende bund vendte undersiden nedad, således at båden altså, inden den faldt sammen, har stået i normal sejlstilling. Begge sidernes tremmeværk var faldet østover, hvorved det vestlige var kommet til at dække over bundskelettet, medens det østlige lå frit udenfor båden og umiddelbart røbede sin opbygning af langremme, rælingsstok og støtter mellem bundrammen og rælingsstokken. Man hæftede sig straks ved den anselige træmængde, fundet repræsenterede, ved de enkelte tømmerstykkers friskhed og vidnesbyrd om sikker teknisk behandling, alt i alt egnet til at give et førsteindtryk af, at båden ikke kunde være særlig gammel. Men den samtidige iagttagelse af, at materialet til sammenføjningerne overalt bestod af hvalbardesurringer eller nagler af hvalrostand, gjorde det på den anden side klart, at man stod overfor et produkt af uforfalsket eskimoisk kultur.

Femtedagen efter fundet af båden gjorde jeg under opmålingsarbejdet den opdagelse, at et af de afbrækkede rælingsstykker på pladsen bag skelettet var lappet sammen med en nagle af jærn, og ved at gå tømmeret grundigt igennem endnu engang mente jeg at kunne konstatere spor af rust også på andre trædele, hvor huller markerede, at nagler tidligere havde siddet. Da dette jærn ved en analyse har vist sig ikke at være af meteorisk oprindelse, må man formode, at hvalfangerfolket har været i forbindelse med europæere, mest sandsynligt i farvandene mellem Nordvestgrønland og arktisk Canada, hvor skibe først nåede frem i 1600-tallet.

Jo mere jeg fordybde mig i undersøgelsen og aftegningsarbejdet, des større blev beundringen for bådkonstruktionens raffinementer, og des mere overbevist blev jeg om, at det ikke var en „konebåd“ i grønlandsk forstand, jeg havde for mig, men netop dens forgænger og ophav, umiak'en, som padledes af mænd. Soliditeten kunde endda tyde på, at det var en for hvalfangst og sejlads i jordens nordligste ishav specielt udviklet umiak-type. Hver af de indvendige langremme i bådens sidegallerier røbede, at den var forfærdiget af eet udelt stykke tømmer, og vestsidens — som endnu lå ubeskadiget henover kølplanken — målte 11 cm i bredden og 10,20 meter i længden. De runde rælingsstokke, som derimod var flikket sammen af brudstykker (se „låsen“ på situationsplanen fig. 3 nederst), har haft en længde af 10,60 meter og må derfor have hvilet på og raget ud over stævnens segmentformede dæksler (sæderne), således som rekonstruktionsforsøget fig. 3 øverst antyder.

Efter at den over bunden nedfaldne, vestlige tremmevæg var fjærnet, fremtrådte bundskelettet i sin komplette, umolesterede tilstand som en smuk helhed (fig. 2), og man så tydeligt, hvorledes stævne og kølplanke i fast forbindelse må have givet fartøjet en solid rygrad, virkende som en fjedrende, leddet træbue lige fra spidsen af den ene stævn gennem kølplanken til spidsen af den anden. I måden, hvorpå de to stævne har været sammenkoblede med kølplanken og bundrammestokkene, bemærker man på rekonstruktionen (fig. 3 i midten) en forskellighed. For sydendens vedkommende kiler stævnen sig ind midt i kølplankens tværsnit, og enderne af bundrammestokkene hæfter sig blot løseligt udenpå stævnens sideflader nedadtil. Nordstævnens tilslutning, derimod, har en mere kompliceret karakter; her samles stævn og kølplanke i en smig, der følger kølens længderetning, og de affladigede ender af

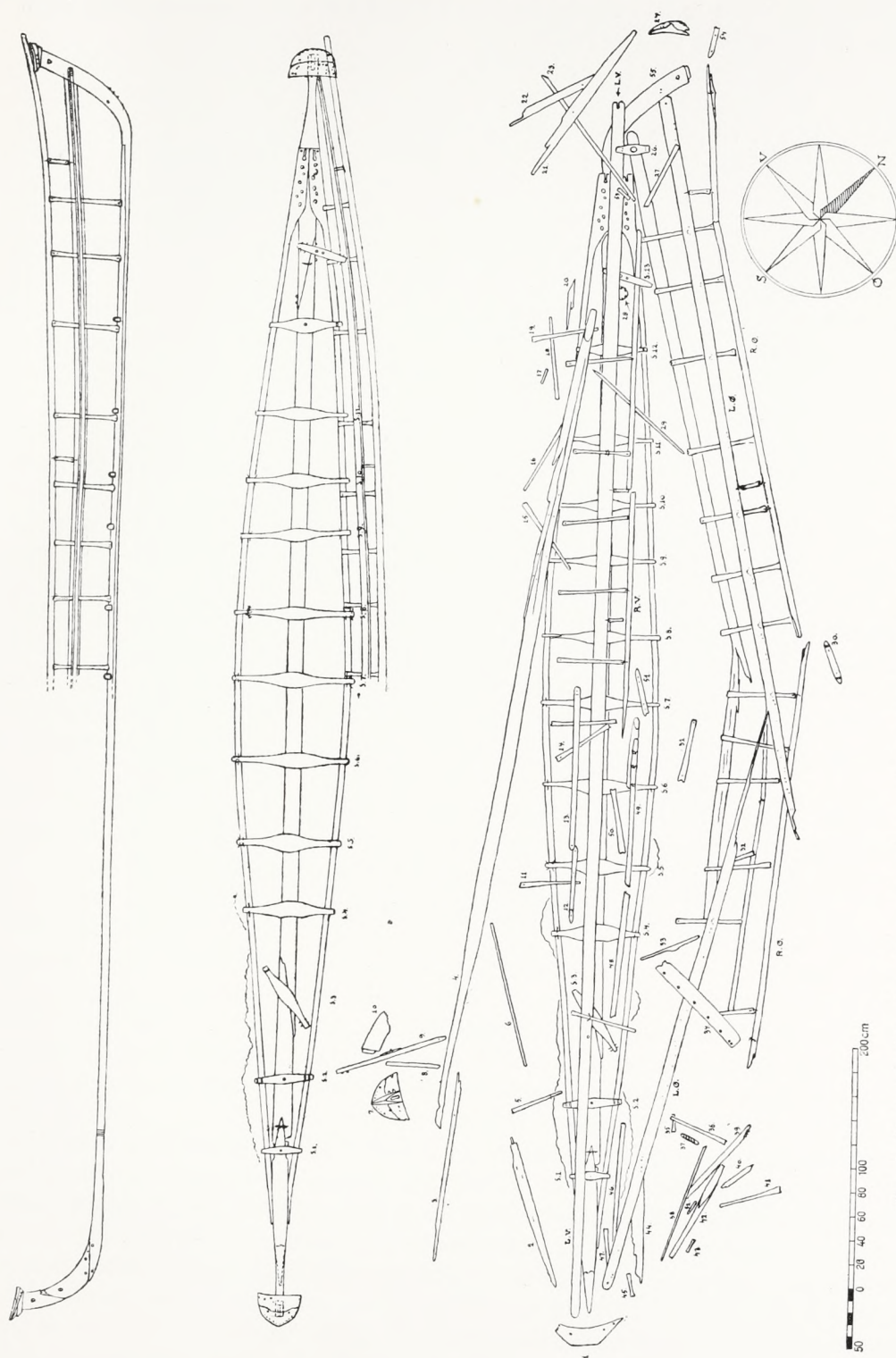

Fig. 3. Nederst: Situationsplan over umiak-fundet. Foroven og i midten: Båden rekonstrueret. Målestok ca. 1:57.

bundrammestokkene er lagt ovenpå og delvis fældet ned i stævns vandrette parti, hvortil de er fæstnede med en række nagler.

Tænker man sig båden i funktion ved ishavssejllads eller hvalfangst, træder betydningen af denne forskellighed frem. Hvis sydstævnen vender fremad og får et knubs mod isen, vil de to påhæftede bundrammestokke slås fra, og stævnen bliver alene om at modtage stødet med stor risiko for at knække. Den forefandtes da også i to dele, stykkerne 1 og 10 på situationsplanen. Vender nordstævnen derimod fremad, vil et stød ikke blot forplante sig direkte gennem kølplanken, men også ned igennem de to bundrammestokke, som derved spændes ud til siderne. Bådskelettets fjedrende evne udnyttes således i to planer i stedet for kun i eet: dels i det lodrette plan, som dannes af stævne og kølplanke i forening, og dels i det vandrette, som bunden med dens tværtræer og ramme repræsenterer. Under hvalfangst, hvor båden efter harpuneringen skal kunne tåle at blive taget på slæb af hvalen, bliver forholdet det samme.

Alene dette fortrin i modstandsdygtighed hos nordstævnen berettiger en til at betragte den som bådens specielt byggede forstavn, men hertil kommer andre træk, som peger i samme retning og adskiller den fra sydstævnen. For det første viser den sig i sin genrejste stilling at være noget højere end sydstævnen, for det andet sidder der forneden på dens forkant, hvor krumningen er størst, rester af bennagler, som tyder på, at den har været beklædt med skinner til beskyttelse af træet og skindbeklædningen i isen. Og for det tredje forefandtes liggende opad den væltede nordstævn et lille fladt træstykke med buede sider og et stort hul igennem (fig. 3 nederst, no. 26), der bedst kan forklares som støtte for en mast. Vi ved bl. a. fra James Hall's beretning om den af Christian den Fjerde startede grønlandsekspedition, at de eskimoiske både i begyndelsen af 1600-tallet førte sejl af tarmskind.

En hel uge var nu forløbet, siden jeg bogstavelig talt faldt over umiak-skelettet. Opmålings- og tegnearbejdet nærmede sig sin slutning, uden at jeg mellem de mange tømmerstokke eller på teltpladserne ved siden af havde gjort fund, som kastede lys over nogle af de spørgsmål, efterladelsen af et så stort fartøj og dets værdifulde mængder af træ måtte rejse. Jeg kravlede på alle fire frem og tilbage over ralterrassen, vendte hver flise på teltpladserne og nidstirrede hver sten på jorden uden at blive klogere. Til alle sider strakte sig, så langt øjet rakte, blot den hvide snemark, der muligvis skjulte gådens løsning, men ikke gav det ringeste fingerpeg om, hvor man skulde dykke ned for at finde den. Terrassen med bådskelettet og de ufrugtbringende teltpladser var den eneste oase, det eneste holdepunkt i ørkenen, og jeg kunde ikke vriste et ord mere ud af den.

Så var det, at mit øje atter faldt på det glemte moskusoksekranium, som lå bag teltet og nu var halvvejs begravet af en drive fra sidste snestorm. Det var jo desværre kun altfor usandsynligt, at stedet, hvor jeg havde trukket det op af sneen, skulde udmærke sig fremfor nogen anden plet i terrænet, men eftersom jeg var totalt afskåret fra at gå sandsynlighedens ærinder, måtte jeg for en gangs skyld gribe til det usandsynlige. Altså tog jeg spaden og gik derhen. Hullet, hvor kraniet havde ligget, var føjet til under snestormen, men lod sig dog lokalisere. Efter kun et par spadestik stødte jeg på en strimmel hvalbarde, der lå på den bare jord, og så gravede

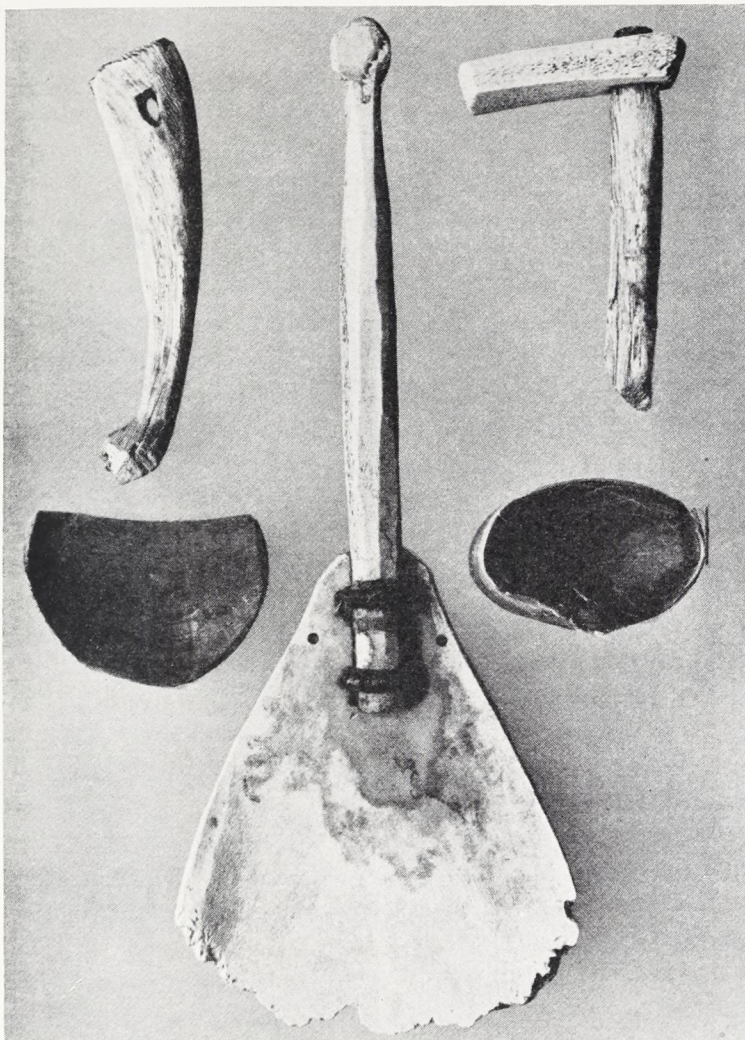

Fig. 4. Økseskaft af træ, spade af hvalben, spækhammer, kødbakke og hvalbardeæske med træbund. Ca. 1 : 5.

jeg løs. Strimlen fortsatte til begge sider og blev snart til en næsten to meter lang eskimobue med påsiddende rygstræng af flettede hvalbardefibre. Jeg fulgte buens kant nordover og blottede derved en ring af hvalbarde. Var buens ene ende da rullet sammen? Nej, det var en ny genstand, en lille æske af hvalbarde, syet sammen med fibertråd og stående med bunden i vejret. Havde dette kranium ikke været så elskværdigt at ligge lige opad buen, eller havde buen ligget blot en fod fra det, vilde jeg have opgivet at grave videre med det samme og være gået glip af slæderejsens andet fund, der ikke var ringere end hvalfangerbåden, hverken med hensyn til sit arkæologiske værd eller til de æventyrlige omstændigheder og den spænding, der knyttede sig til det.

De følgende dage og nætter gik i een køre. Udgravningen voksede og blotlagde den ene finere og — desværre for os — også større og tungere ting end den anden :

en spækhammer af hvalben med påsiddende træskaft, en 70 cm lang spade med skaft af hvalben og et fastsurret bredt skulderblad (fig. 4), et hvalbardekar med diameter på over en halv meter, men uden bund, en ligeså stor ring af hvalbarder med flettede diagonalstrænge, anvendt til tøjtørring, hele barder på $2\frac{1}{2}$ meters længde, diverse løse bardefletninger og knuder, enkelte takker af rensdyr, slædemeder af hvalben, skaglespænder til hundeseler, harpunforskafter, en sidegren til et fuglespyd og sidst men ikke mindst knivblade af poleret skifer — alle sager typiske for den neoeskimoiske, både fra Amerikas og Grønlands kyster kendte Thule-kultur.

Pearylands arkæologi røber således i al sin enkelhed og på anskuelig vis de to trin eller grene, hvori eskimofolket historisk og kulturelt deler sig: palæo-eskimoerne, de indlandsprægede vildtjægere, og neo-eskimoerne, de kystbetonede sæl- og hvalfangere. Tingene fra „Kraniestedet“ var af en ganske anden størrelsesorden end Dorset-folkenes miniatureredskaber fra Brønlunds Fjord. Hvalfangerne har været store i slaget, vante til at tumle med store dimensioner og store kvanta som en naturlig følge af de bjærge af kød, det overskud af materiale blot et enkelt af deres fangstdyr repræsenterede. Men man kunde dog vanskeligt skrive efterladelsen af alle disse aldeles ubeskadigede ejendele på herskabelighedens konto også. Der måtte være hændet et eller andet, som havde drevet eskimoerne hastigt bort fra deres lejr og deres umiak, thi at bopladsen ved „Kraniestedet“ og båden hørte sammen, måtte man vel have lov til at formode, selvom direkte bevis savnedes. Hvad kunde der være blevet af de stakkels mennesker? Var de dræbt eller forjaget af andre, døde af forgiftning eller epidemi? Lå de under sneen i nærheden af krаниеlejren med klæder på, ligeså velbevarede som sagerne på bopladsen?

Vi fik ikke svar på disse spørgsmål, skønt vi gravede den ene flere meter dybe grøft efter den anden foran, bagved og på siderne af vort arbejdsfelt. Alle terrænets lavninger var fyldte af hårdfrossent fygesand, og op af sandet stak ender af hvalbarder og hvalbardesnøre, som ikke lod sig grave frem. Mange andre ting kunde ligge der, endnu dybere nede.

Mellem forholdene på umiak-terrassen med dens teltpladser og forholdene på Kraniestedet gjorde der sig visse forskelligheder gældende. På terrassen lå ikke så få knogler og bensplinter spredt, hidrørende fra hval, sæl, moskusokse, rensdyr, ræv og vistnok også hund, og de få forarbejdede bensager, som fandtes på terrassen, var stærkt medtagne af forvitring. På Kraniestedet derimod fandtes så at sige ingen knogler udover et hvalribben, men fundene udmærkede sig ved en usædvanlig fin bevaringstilstand, og der var fuldt op af træspåner, bardetrævler og klumper af moskusokseuld. Knoglefordelingen må skyldes hundene, og forskellen i bevaringstilstanden kan bunde i naturforholdene. Kraniestedet er ifølge sin lavere beliggenhed et ophobningssted for fygesand og fygesne, og sneen, som må antages at dække pladsen de ni af årets tolv måneder, beskytter de ovenpå jorden værende ting lige så godt som nogen musæumsmontre. Det vil sige, at vinden, som det ene sted med sin erosion idelig er den angribende fjende, på det andet sted straks dækker til og beskytter mod overlast, således at for eksempel 250 forvittringsår på terrassen i realiteten vil svare til langt under en fjerdedel eller blot en god menneskealder på Kraniestedet.

Da det var umuligt at stille mere op på pladsen, og da forårssolen sidst i maj be-

gyndte at gøre sneen blød, gjaldt det om at skynde sig hjemad med den tungt vejende høst — deriblandt umiak-stævnene, stævindækslerne og andre vigtige konstruktionsdele af båden — inden føret blev så galt, at det satte en stopper for transporten. Skønt de sidste dage blev mere sejlads end slædekørsel, nåede vi med sagerne i god behold stationen den 4. juni.

Godt to måneder senere fløj jeg over Herlufsholms Strand for ved nye depotnedkastninger at sikre et fortsat arbejde på umiak-næsset. Jeg så fra nogle hundrede meters højde bådens bundskelet tegne sig tydeligt dernede i gruset og opdagede, at det lå lige ved østranden af den lille sø, vi havde sigtet efter med vore beholdere året før, men som vi ikke havde kunnet finde under opholdet på stedet i maj måned. Og jeg så fra flyvemaskinen noget mere: da vore beholdere var faldne, og vi drejede bort fra pladsen med kurs nordover, skimtedes nogle store, grå rektangler foran umiak-terrassen og lidt søndenfor Kranistedet. Det kunde se ud som husruiner, men inden jeg fik åbnet ruden og rettet kikkerten imod dem, var de borte.

Ægget af dette syn satte jeg mig for, så tidligt som nyisen i september overhovedet tillod det, og inden der var faldet alt for meget sne, at gøre en ny slæderejse til umiak'en, en tur, der samtidig skulde være depotkørsel og bjærgningsaktion for de nye beholdere. Allerede den 10. september kunde isen bære, og betingelserne syntes bedst mulige, for der var slet ingen sne kommet endnu. Det gjaldt blot om at skynde sig, og vi var utvivlsomt også kommet af sted, hvis ikke hensynet til en af overvintringskammeraternes arbejde havde meldt sig og nødvendiggjort udsættelse af afrejsen nogle dage. Efter forsinkelsen startede vi med 4 slæder, gjorde god fart på fint føre ud igennem Independence Fjord og nåede på seks dage hjørnekappet til Herlufsholm Strand, Kap Eiler Rasmussen — det sidste næs før umiak-næsset. Der brød stormen løs! Et virvar af sne suste nedover

kappet, og samtidig brækkede to af slæderne sammen i isskruningerne. Med fygingen lige i ansigtet sneglede vi os frem time efter time langs tidevandsrevnen, indtil jeg mente, vi var i nærheden af bådpladsen og derfor satte kurs skråt indover land. Pludselig befandt vi os på spejlblank is — det var strandsøen, vi ikke havde kunnet se om foråret — og så dukkede en mørk genstand frem: varden, som var bygget af faldskærmsbeholdere, petroleumsdunke og kasser ved umiak'en.

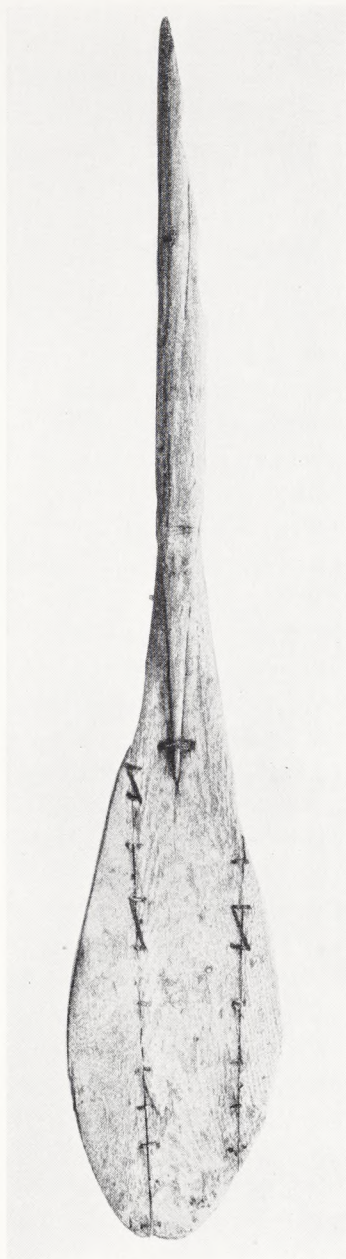

Fig. 5. En af bådens årer, 106,5 cm lang.

Sammen med en af mine ledsagere — Kristen Sørensen — løb jeg i snestormen ned til pladsen foran båden, hvor jeg mente at have observeret „noget“ fra flyvemaskinen, og der fandt vi i forlængelse af Kranistedet nye terrasser med hvalknogler, hvalribben, hvalbarder, flydetræ og fint bevarede eskimosager strøet omkring i gruset: en stor hvalfangstharpunspids, en af padleårerne fra umiak'en, en legetøjsspil, et økseskaft af træ, en kødbakke og meget mere. Det var i sidste øjeblik, inden sneen dækkede det helt til. En stor snefane fyldte allerede sænkningen foran teltpladserne, hvor jeg mente, det mystiske „noget“ skulde have ligget. Intet var at se der, og forsøgene på at grave prøvegrøfter strandede i snefygningen, som blev stærkere og stærkere. I fire døgn ventede vi i teltene på, at den skulde slække, så tog vi alle umiak'ens tværtræer op og retirerede med byttet for ikke at opæde hele det udkørte depot, der skulde benyttes om foråret, når forholdene forhåbentlig var gunstigere for gravning.

Men det blev de ikke. På udrejsen mødte vi den 28. marts 1950 atter snestormen ved Kap Eiler Rasmussen, og denne gang blæste den imod os med 33 graders kulde, så vi blev hvide i ansigterne og på fingrene, inden vi havde de sidste 17 kilometer til båden bag os. Teltpladserne lå under flere meter sne, og blæsten blev ved. Nu var der kun eet at håbe på: solskin og godt vejr, når vi kom tilbage i maj fra den lange rejse videre nordover. Også dette håb blev imidlertid skuffet. Det lykkedes os at finde ned til en af teltpladserne og samle endnu en del efterladenskaber op, blandt hvilke nogle våben-skiferblade var de vigtigste, men udgravningerne fæg uafslutteligt til, og vore prøvehuller ligeledes. Vi satte i stedet alt ind på at optage og hjemføre resten af bådskellet; de 10 meter lange bundrammestokke, rælingsstokke, yder- og inderbord måtte saves i stykker for at kunne fragtes på slæden, men alt kom med, undtagen midtstykket af den svære kølplanke. Den 25. maj 1950 begyndte Pearyland-båden sin lange rejse, som ved hjælp af fire forskellige befordringsmidler: slæde, flyvemaskine, dampskib og automobil førte den til Nationalmusæets kelder i København.

Inden afskeden med umiak-pladsen fik det minderige sted sit monument, bestående af kølplanken, hvilende på to faldskærmsbeholdere med sine ender fastsurret til dem, og opadtil forsynet med inskriptionen: 1949—50. Et kølmonument har hjemmel i Grønlands historie, for et sådant rejste Erik den Røde's søn Thorvald på sin Vinlandsfærd for snart 1000 år siden, og stedet, hvor han rejste det, kaldte han „Kjalarnes“ — Kølnæset. Navngivningen bør tages til følge i Pearyland, og umiak-pladsen skal fra nu af hedde *Kølnæs*.

Visse detaljer i umiak'ens træskelet — den svære kølplanke, som ligger med bredsiden nedad, de tendannede tværtræer i bunden, stævndækslernes form — har mærkelig nok lighed med umiak-former i det nordlige Alaska, men det er endnu for tidligt at drage slutninger heraf. Fundet må iøvrigt bringe et andet fartøjsfund fra Nordgrønland i erindring: kajakken fra Morris Bay på Washington Land, som dr. Lauge Koch hjembragte fra „Jubilæumsekspeditionen“ i 1921, og som dr. Therkel Mathiassen har publiceret. Afhandlingen nævner i forbindelse med kajaktømmeret „nogle stærkt forvitrede, tilskårne strimler af hvalbarde“, som kunde tyde på, at fartøjet ligesom umiak'en — og stykker af en kajak, fundne i Jørgen Brønlunds

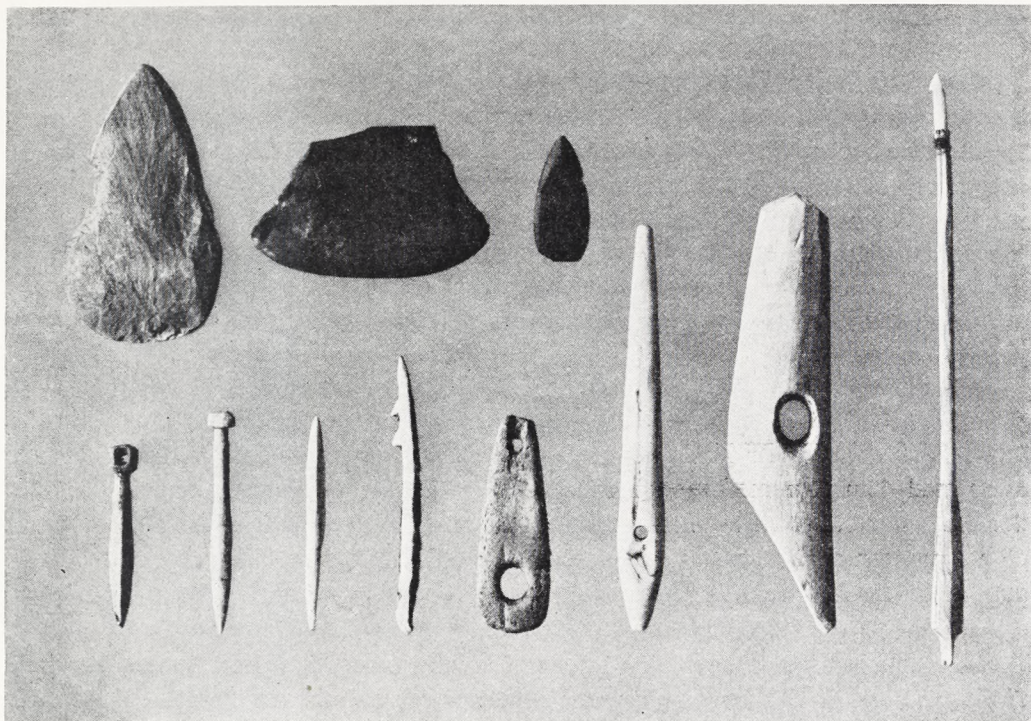

Fig. 6. Thule-kultur-typer fra umiakpladsen, deriblandt våbenblade og uloblade af skifer samt en hvalfangst-harpunspids. Ca. 1:4.

Fjord — har været sammenføjet med hvalbardsurringer. En forbindelse mellem Morrisbay-kajaken og Thulekulturens indvandring til Pearyland modsiges dog tilsyneladende af dr. Mathiassens undersøgelser, der karakteriserer kajaken som værende af vestgrønlandsk type, stammende fra 1500- eller 1600-tallet.

Fundene fra umiak-teltpladserne i Pearyland viser slægtskab med sagerne fra de to nordligste eskimoruinpladser på Grønlands østkyst, Sophus Müllers Næs (fig. 1 nederste hjørne th.) og Eskimonæsset lige syd for Independence Fjord, og besøgt af Danmark-Ekspeditionen i 1907 og af mig i 1939. Ikke blot kulturelementerne, betegnende for hvalfangerfolket, er de samme, men individuelle træk i redskabernes udformning kan genkendes, og en type som spækhammeren med skafthul gennem hovedet, ellers ukendt i Grønland, går igen begge steder. Og fundene fra Sophus Müllers Næs og Eskimonæsset peger atter hen på en kultur, som Robert Benthams har fremdraget ved Craig Harbour og på Smith Island i det sydlige Ellesmere Island, og som dr. Diamond Jenness daterer til omkring år 1700, da brugen af jern var ved at blive almindelig, eller „tidligst et århundrede før, medens den gamle Thulekultur endnu blomstrede, men her og der indgik forbindelse med Dorset-kulturen“.

URE I DEN FJERNE ORIENT

Af DAVID YDE-ANDERSEN

I de sidste par år har Nationalmuseet gjort en del ud af studiet af gamle ure. Det er med dem som med mange andre udprægede samleobjekter; ikke alene findes der fra gammel tid en rig litteratur om dem, men der er også bevaret så mange af dem i museer og hos private samlere, at en kulturhistorisk undersøgelse med dem som grundlag kan give et godt resultat.

I Nationalmuseets 3. afdeling findes et smukt lommeur fra første halvdel af det 19. årh., fig. 1. Det har en ganske enkel, hårdt poleret sølvkasse, hvid emaljeskive og en lang sekundviser, der er anbragt sammen med time- og minutviser på skivens midte. Den springer et helt sekund frem ad gangen. På skiven står signaturen: *L. Engel i Naskov*. Lars Engel var urmager i Nakskov; ikke i Naskov. Det sidste må være en udenlandsk emaljørs fejlskrivning; men den falder iøvrigt sammen med den gamle, lokale udtale af bynavnet. Engel blev i 1820 udenbys medlem af det københavnske urmagerlaug. Han boede da i Nakskov, men i 1836 forlagde han sin virksomhed til Nykøbing Falster.

Trykker man på knappen øverst på uret — der hvor optrækket sidder på et moderne lommeur — springer bagkapslen op, og man ser gennem en indre bagkapsel af glas ind i et usædvanligt smukt værk, fig. 2. Alle de større dele i værket er prydet med udgraverede blomster, fugle og bladranker, alt i poleret forgyldning, medens de nedgraverede omgivelser er matforsølvede. Værkets ståldele er enten blåanløbne eller blankpolerede. Edelstenene, som værkets tappe løber i, er meget store og af en smuk dybrød farve. Hertil kommer, at værkdelenes indbyrdes placering og urets gang er yderst særpræget. Det er tydeligt, at dette værk trods signaturen på skiven ikke er udført af en dansk urmager. Undersøger man den måde, hvorpå værk og skive er forbundet, viser det sig da også med al ønskelig tydelighed, at skiven ikke oprindelig har hørt til værket. Lars Engel må nøjes med æren for at have sat en ny skive på uret. Med værkets tilblivelse har han intet haft at bestille.

Man må da vende sig til urets anden signatur, der findes på indersiden af bagkapslen, fig. 8. Den ser meget kinesisk ud, og det er da også meningen med den. Tegnene må tydes *povai*, hvad der er en særdeles hjemmelavet oversættelse af det svejtsiske urmagernavn *Bovet* til kinesisk. Og hermed står man midt i den lille

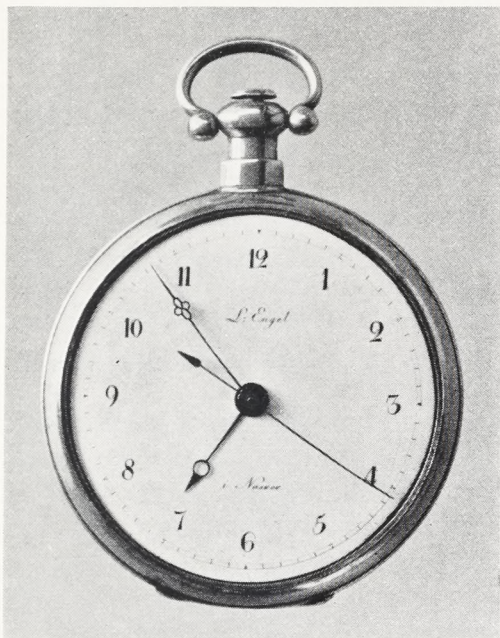

Fig. 1. Søvlommeur, skiven signeret L. Engel i Naskov, 1 : 1.

svejtsiske by Fleurier i kantonen Neuchâtel mellem Bern og den franske grænse. Havde det været for et hundrede år siden, ville man over indgangen til mange af byens huse have fundet skilte med kinesiske tegn. Havde man spurgt, hvem der boede i disse huse, ville svaret have lydt: kineseren Bovet, kineseren Loup eller kineseren og så et eller andet svejtserfransk navn. For Fleuriers kinesere var ikke andet end driftige, svejtsiske urmagere, der havde specialiseret sig i ure til det kinesiske marked, endda med så stor dygtighed, at de næsten helt beherskede samme marked, hvad lommeure angik.

Urene blev fremstillet på den sædvanlige svejtsiske måde. De enkelte dele blev udført af hjemmearbejdere, der hver havde sit speciale. Urmageren selv samlede kun delene og regulerede uret. Det var denne fremstillingsform, der gjorde

de svejtsiske lommeure så billige, at de kunne slå alle konkurrenter ud. Ikke alene havde Fleurierkineserne den rent fremstillingsmæssige side af sagen i orden, men også salget var mønsterværdigt organiseret. De fleste af urmagerne havde en kompanion, oftest en slægtning, i Kina til at forestå salget og til at rapportere hjem om svingninger på markedet.

Hvordan museets „kinesiske“ lommeur er kommet til Danmark kan desværre ikke oplyses. Imidlertid findes der så mange af den type ure herhjemme, at man må formode, svejtserne også har solgt dem til det europæiske marked. Hvad ville heller være mere naturligt, end at svejtserne søgte at afsætte deres lager af kinesiske ure i Europa, når eksporten til Kina var standset på grund af krige og uroligheder. Sådanne eksportstandsninger var der både under Opiumskrigen 1840—42 og i de urolige år i halvtredserne, hvor kineserne først måtte kæmpe udad til mod England og Frankrig og siden inden for rigets grænser mod Taipingoprørerne.

Vi vender os så til det kinesiske marked. Ure med værker, der bliver drevet af fjedre eller lodder, er i modsætning til solure og vandure en europæisk opfindelse. De har altid været stærkt efterspurgt af ikke-europæi-

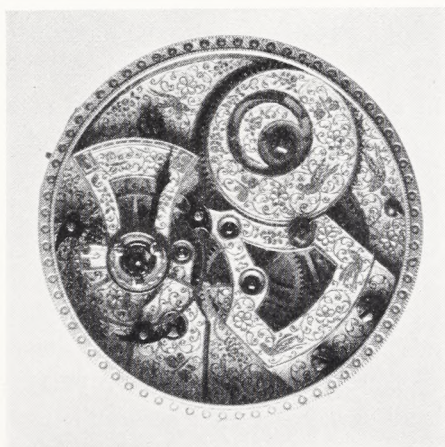

Fig. 2. Værket til uret på fig. 1, 1 : 1.

ske kulturfolk, og af disse har kun japanerne formået at eftergøre dem. Kineserne derimod fik deres ure fra Europa, og de var storfrembringere ikke alene af ure, men også af spilledåser, selvbevægelige figurer (såkaldte automater) og andet mekanisk legetøj.

Deres interesse for de europæiske urmageres frembringelser kan dokumenteres helt tilbage til midten af det 13. årh., til den tid da Valdemar Sejrs sønner rådede herhjemme. Da havde mongolerne underlagt sig Det himmelske Rige. Den første kejser af Yüan-dynastiet var kommet på tronen, og hans hære hærgede vidt og bredt fra Stillehavets kyster til dybt ind i hjertet af Europa. Her — vistnok i Ungarn — tog de en fransk kleinsmed ved navn Guillaume Boucher til fange. Når hans navn er gået over i historien, skyldes det, at en europæisk delegation i 1253 besøgte kejserens, khanens, hof i Karakorum og der fandt Guillaume Boucher i højeste yndest. Han havde konstrueret en art vandur med bevægelige figurer, som khanen havde fundet behag i. Automater, hvor figurerne blev bevæget af en vandstrøm, og hvor vandet angav tiden, f. eks. ved at man havde sat streger på siden af det kar, hvorfra vandstrømmen løb ud, havde da længe været kendt i Europa. Også i Kina var de kendt, i alle tilfælde siden det 10. årh., men Bouchers vandautomat må på en eller anden måde have overgået de hidtil kendte. Beskrivelsen af den, der findes i en beretning om delegationens rejse, er desværre ikke altfor gennemskuelig.

Forbindelsen mellem Europa og Kina fortsattes frem gennem middelalderen, men først efter at portugiserne i 1514 havde fundet søvejen til Kina, tog handelen fart. De portugisiske købmænd holdt til i kystbyen Macao ved Canton i Sydkina. Missionærene, der fulgte i handelens spor, var de første som søgte at trænge ind i landet. Kendtest blandt disse er den italienske jesuitermunk Mattheo Ricco, der i året 1599 foretog en månedlang sørejse fra Macao og nordpå for at få foretræde for hoffet i Peking. Men kejseren ønskede ikke at se ham, og han måtte vende tilbage til Sydkina. Dog gav han ikke op. Han lod kejseren overbringe en overdådig gave, der bl. a. bestod af et klavikord, nogle lommeure, bordure og vægure. Kejseren blev — som beregnet — henrykt for gaven; thi sådanne ting havde man ikke tidligere set ved hoffet, og nu blev Mattheo Ricco tilkaldt for at sætte urene igang og lære eunukkerne, hvordan de skulle passes. Hermed var begyndelsen gjort til jesuitternes langvarige ophold ved det kinesiske kejserhof. Det endte først i 1773, da pave Clement XIV opløste jesuiterordenen. Og hele opholdet kom så at sige til at stå i urenes tegn.

Tydeligst gav det sig til kende under den oplyste og fordomsfri kejser K'ang-hsi (1662—1722). Ikke alene gav han de kristne trosfrihed og lod jesuitterne udforske landet, men han opmuntrede også europæiske videnskabsmænd og lærde til at tage ophold ved hans hof. Med disse fulgte en strøm af astronomiske instrumenter, ure og anden mekanik fra Europa. Det var derfor ikke så mærkeligt, at jesuitterne fandt det hensigtsmæssigt at sende en urmageruddannet ordensbroder til missionen i Peking. Denne, pater Stadlin, kom til at forestå kejserens eget urmagerværksted, der lå inden for paladsets mure, og fra da af og lige til ordenens opløsning var det altid en jesuit, der stod i spidsen for dette værksted. Om dette og om andre kinesiske urmagerværksteder skal det blot siges, at de efter alt at dømme ikke har frembragt ret mange ure. Deres hovedopgave har været at vedligeholde

de indførte ure. Det var også kejser K'ang-hsi, der fik skænket et af de fire planetarier, som den franske hofurmager Thuret udførte efter Ole Rømers beregninger, (et andet af dem kan den dag i dag ses på Rosenborg). Men når en hjemlig tradition vil vide, at det var dette planetarium, der skaffede jesuitterne adgang til det kinesiske hof, foreligger der som vist en misforståelse.

Under K'ang-hsis sønnesøn, Ch'ien-lung (1736—95), nåede Det himmelske Riges magtudfoldelse et højdepunkt, og europæerne blev behandlet med udsøgt overlegenhed. Men for de europæiske ure og automater var der en interesse som ingen sinde før. Spilledåser, snustobaksdåser med musik, ure med klokkespil og bevægelige figurer, mekanisk legetøj af enhver art, alt i den bedste udførelse og prydet med ædelstene, emaljer og kostbare metaller strømmede til Kina. Der er ingen tvivl om, at verdens fineste ursamling på den tid tilhørte den kinesiske kejser

og fandtes i paladserne i Jehol og Peking. Herom kan man bl. a. finde vidnesbyrd i beretningerne fra den engelske mission, der i 1793 sendtes til Kina under lord Macartneys ledelse for at forhandle om bedre handelsvilkår. I alle kejserpaladsets sale og pavilloner så missionens medlemmer kostelige europæiske ure og automater, og de erfarede endda, at endnu kosteligere stykker skulle findes i den del af paladset, som kejserinden beboede. Iøvrigt genkendte de flere af urene, idet de få år i forvejen havde været udstillet i London som det såkaldte Coxske museum, en udstilling af kostbart udstyrede og sindrigt indrettede ure lavet af den engelske urmager James Cox (d. 1788). Så man forstår, at det måtte vække nogen munterhed, da generalen af Tibet stolt spurgte, om man kendte den slags i England. Efter udstillingen var urene blevet sendt til Canton og solgt.

Ejendommeligt har det lydt ved timeslag, når klokkespillenes menuetter og gavotter fra London og Paris tonede ud i det kinesiske kejserpalads sale.

Desværre har tiden faret hårdt frem mod Ch'ien-lungs ursamling. Mange af kostbarhederne er vendt tilbage til Europa, på mere eller mindre anstændig vis, og flere er gået til grunde. Men endnu findes der så fornemme rester af den i museerne i Peking, at samlingerne der må regnes blandt de bedste i verden. Man kan ikke undlade at nævne, at der her også findes et fuldendt, lille, emaljeret gulduur med den skønneste blomstermaling i en rocaillcartouche på bagsiden. Det er signeret *Isaac Berger à Copenhagen*. Han blev mester her i staden 1753, og vi har i danske samlinger flere — dog ganske ordinære — lommeure med hans signatur.

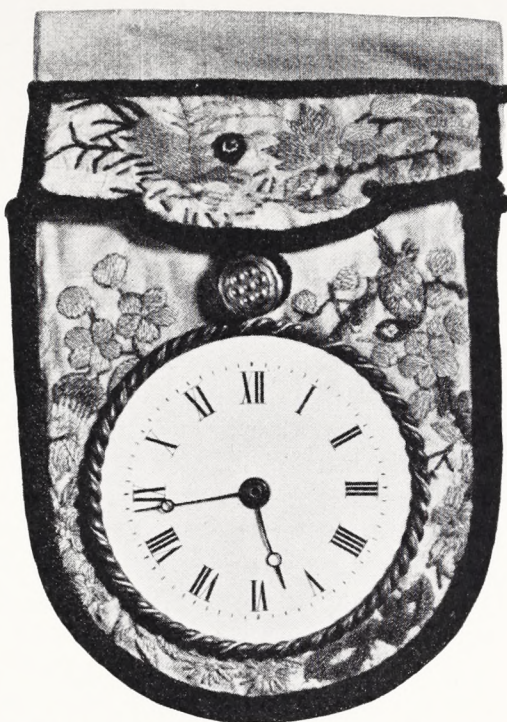

Fig. 3. Broderet kinesisk bæltepung til lommeur, 1:1.

I Metropolitan Museum i New York ligger et andet fornemt guldemaljeur med hans navn. Det er dog meget tvivlsomt, om signaturen på de to guldemaljeure betyder andet, end at han har haft dem til forhandling, thi endnu har man ikke kunnet påvise, at man her i landet har lavet emaljerede guldurkasser. Men hvad enten Berger selv har udført det lille ur i Peking, eller han kun har haft det til forhandling, er det dog et minde fra den danske Kinahandels tid.

Der er en anden dansker, der har sat et minde over det kinesiske kejserhofs glæde ved det mekaniske legetøj. H. C. Andersen med eventyret „Nattergalen“, hvori kejseren af Kina ganske forskyder den ægte nattergal til fordel for „en konstig nattergal, der skulle ligne den levende, men var overalt besat med diamanter, rubiner og saphirer; såsnart man trak konstfuglen op, kunne den synge et af de stykker, den virkelige sang, og så gik halen op og ned og glinsede af sølv og guld.“ H. C. Andersen må have hørt om kinesernes glæde ved kunstfulde urmagerfrembringelser. Det kan have været i hans første ulykkelige tid i København, hvor han fandt et fristed hos hofurmager Jürgensen i Østergade. Det kan også have været på hans første store udenlandsrejse, hvor han opholdt sig hos den kendte urmager-slægt Houriet i Svejts for at lære det franske sprog og det i en egn, der hverken lå langt fra kineserbyen Fleurier eller fra de steder, hvor man frembragte kunstfugle til Kina.

Om danskernes indsats på det kinesiske urmarked er der ellers ikke meget godt at sige, når Bergers ur først er nævnt. Sammen med svenskerne kastede de 1804—6 en mængde billige lommeure på markedet. Urene blev solgt parret til en pris, der kun var en femtedel af den normale. Til gengæld var urene da også derefter. Værkerne har været af den billigste svejtsiske type eller også de såkaldte Stockholmværker, der var kendt for alt andet end kvalitet. Det kunne se ud til, at skandinaverne har søgt at udnytte Napoleonskrigenes virvar til at erobre det kinesiske urmarked, eller også har de blot søgt at udnytte tidens varemangel til at komme af med secunda varer; men hvad tanken end har været, så blev handelen ikke af varighed, for året efter nåede krigen også til vort land, og hermed gled vi for stedse ud af det kinesiske urmarked.

Efter Napoleonskrigene var englænderne en tid eneherskende på det kinesiske urmarked, men hen mod 1820 dukkede svejtserne for alvor op med deres lommeure, og i løbet af en snes år lykkedes det dem som allerede nævnt i indledningen at erobre markedet med dem.

Prisen på de billige svenske og danske lommeure blev angivet pr. par. Svejtserne sendte deres ure til Kina i etuier, hvori der lå to ure side om side. Mange af urene i museerne i Peking er ganske tydeligt samhörørende i par, og de går tilbage til tiden før år 1800. Hvad der ligger bag denne forkærlighed for det parvise står ikke klart. Man kan ikke en gang med sikkerhed afgøre, om det oprindeligt skyldes et kinesisk krav, eller om det er fremkaldt gennem europæisk indflydelse. Man kan henvise til, at vi herhjemme havde en tendens til symmetrisk opstilling af møbler under klassicismen. Kendt er det lille træk med trækakkelovnen, der blev stillet op over for den rigtige kakkelovn blot for at opretholde symmetrien i stuen. Af større interesse her er det unægteligt, at europæiske modeherrer i det 18. årh.s slutning gik med to ure i vestelommerne, et på hver sin side af maven, og havde

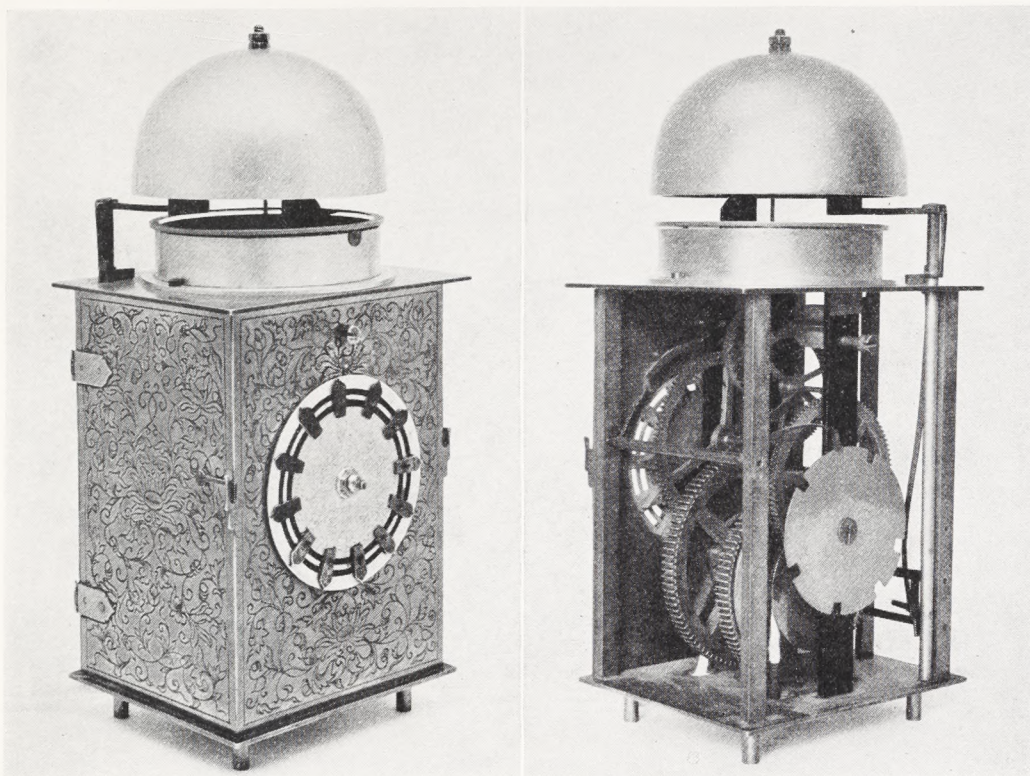

Fig. 4. Japansk „tårnur“ med og uden messingkappe, ca. 1:3.

de store kæder, chatelainer, hængende ned foran på bukserne. En forkastelig skik efter det københavnske borgerdydsselskabs mening, thi i dets love forbydes det medlemmerne at gå med to ure. Det var i 1790'erne. Man kunne tænke sig, at det var sådanne europæiske skikke, der havde forplantet sig til Kina. Imidlertid er der det kedelige ved sagen, at kineserne efter alle hidtil fremdragne tegninger og beretninger kun synes at have gået med eet lommeur ad gangen. Det andet må have ligget hjemme som reserve, hvad der har været særdeles praktisk i det uhyre rige, hvor der var langt mellem urmagerne. Da kineserne ikke havde lommer i deres dragt, blev uret båret i en bæltepung, altid smukt broderet og med en cirkelrund udskæring på forsiden, hvorigennem man kunne aflæse skiven, fig. 3.

En anden bemærkelsesværdig ting er, at kineserne overhovedet har villet anvende de europæiske ure med deres inddeling af døgnet i to gange tolv timer. En sådan inddeling stemte nemlig på ingen måde overens med den kinesiske tidsregning, hvad der senere skal redegøres for. De må have taget det europæiske system til sig og anvendt det side om side med deres eget. Der findes ganske vist enkelte svejtsiske ure, der har skiver med kinesiske timetal; men de er få i forhold til den overvældende mængde, der har romerske tal. Flere af svejtsernes kinesiske skiver var til og med ret mislykkede, idet de på en omgang angav alle døgnets timer, mens timeviseren på sædvanlig måde gik to gange rundt i døgnet.

I denne forbindelse må det fremhæves, at ure ikke synes at have haft nogen

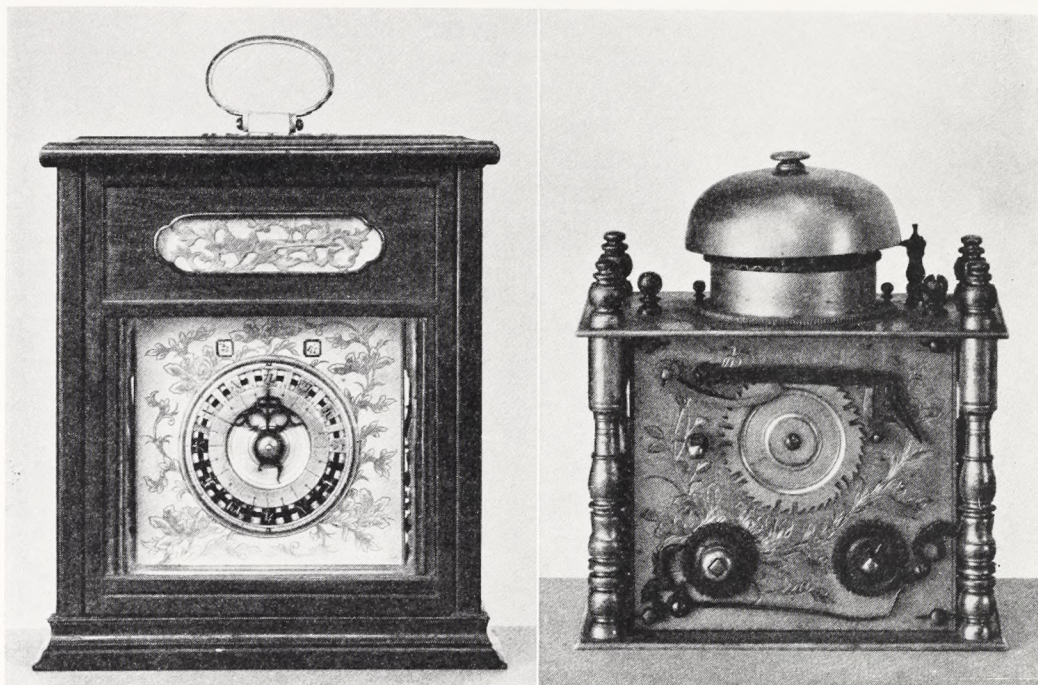

Fig. 5. Japansk „nakkeskammelur“ og værket til samme, 1:2.

større udbredelse i Kina. Det var kun overklassen, der havde ure, og det vist endda kun i de egne, hvor den europæiske indflydelse var størst. I mere afsides dele af riget klarede man sig med solure og andre enkle tidsmålere som den kineserdreng, om hvem Baudelaire fortæller, at han — da en missionær spurgte ham, hvad klokken var — løb ind efter en kat, undersøgte dens pupillers størrelse og erklærede, at klokken endnu ikke var tolv; hvad den heller ikke var. Der er rejssende, der hævder, de har set denne form for tidsmåling i Kina, „men to ting læres let på rejse — — —“.

Vil man se ure indrettet efter det gamle kinesiske tidsmålingssystem, kan det stort set ikke hjælpe at studere de ure, kineserne selv anvendte. Nej, man må lægge vejen øst over til Japan, hvortil den kinesiske kulturs frembringelser, herunder talsystem og tidsregning, nåede for over 1200 år siden.

Efter denne tidsregning blev døgnet delt i dag og nat og hver af disse igen i 6 „timer“. Ikke lige lange timer, som dem man nu anvender, men timer der varierede med dages længde. Den lange sommerdag bestod af 6 lange timer, den korte sommernat af 6 korte timer. Om vinteren var forholdet mellem dagens og nattens timer det omvendte. Kun ved jævndøgnstide var alle døgnets 12 timer lige lange. Disse varierende timer, horae temporales, virker fremmede for os; men de har ikke desto mindre været anvendt over hele Europa til ind i det 14. og 15. årh., da hjulurene med de lige lange timer, horae aequales, blev almindelige. De passede så udmærket til det middelalderlige samfund, hvor kunstigt lys kun spillede en ringe rolle. Hvor horae temporales anvendtes, stod solen hver dag op ved samme klokkeslæt og gik hver dag ned ved samme klokkeslæt. Ligeså lå middag og midnat

fast. Enkelte steder i Europa holdt man fast ved de varierende timer helt op i det 18. årh. Casanova, der som bekendt oplevede alt, hvad der var værd at opleve på hans tid, beretter om de vanskeligheder, skiftet fra varierende til lige lange timer forårsagede beboerne i Parma i Norditalien. En gammel kone beklagede sig sålunde til ham: „Siden Gud skabte verden, er solen altid gået ned klokken 16¹/₂, og klokken 17 ringede man angelus. Alle hæderlige mennesker vidste, at på det tidspunkt tændte man sin kæрте. Nu er solen blevet vanvittig, for den går ned hver dag til forskellig tid. Bønderne ved ikke længere, når de skal være på torvet. Man kalder det en regulering!“

Japanerne havde to forskellige måder at betegne døgnet varierende timer på. Enten med navnene fra de 12 stjernebilleder i dyrekredsen (zodiaken), der i orienten hedder: rothen (midnat), tyren, tigreren, haren (dag gry), dragen, slangen, hesten (middag), geden, aben, hanen (skumring), hunden og svinet. Betegnelserne er næsten lige så maleriske som de tilsvarende vesterlandske, i alle tilfælde mere dyriske. De anvendes helt over til Persien, men her er dragen udskiftet med en krokodille. Ellers kunne man betegne timerne med tal: 9 (midnat), 8, 7, 6 (dag gry), 5, 4, 9 (middag), 8, 7, 6 (skumring), 5, 4. Den japanske timerække aftager altså to gange fra 9 til 4, medens den europæiske tiltager to gange fra 1 til 12. Nu læser japanerne som bekendt deres bøger bagfra, så den aftagende timerække er måske ikke så mærkelig endda, men at den går fra 9 til 4 lader sig ikke forklare tilfredsstillende. Japanerne har selv flere forklaringer, en af dem lyder: 9 er japanernes hellige tal, og det bør derfor anvendes på de to vigtigste tidspunkter, midnat og middag. Da man kun har seks timer i hvert halvdøgn, kan timerækken ikke nå længere end fra 9 til 4. Men også disse tal har fået del i 9-tallets helighed, idet de er opstået ved at gange tallene fra 1 til 6 med 9 og ved at tage det sidste ciffer i det derved fremkomne produkt. Således: $1 \times 9 = 9$, $2 \times 9 = 18$, $3 \times 9 = 27$, $4 \times 9 = 36$, $5 \times 9 = 45$, $6 \times 9 = 54$.

Foruden timeinddelingen overtog japanerne kalendersystemer fra kineserne, men kun to af dem har interesse i forbindelse med ure. Det ene system samler dagene i perioder, cykler, à 60 dage. Dagene bliver benævnt med de 12 tegn fra dyrekredsen, der i denne

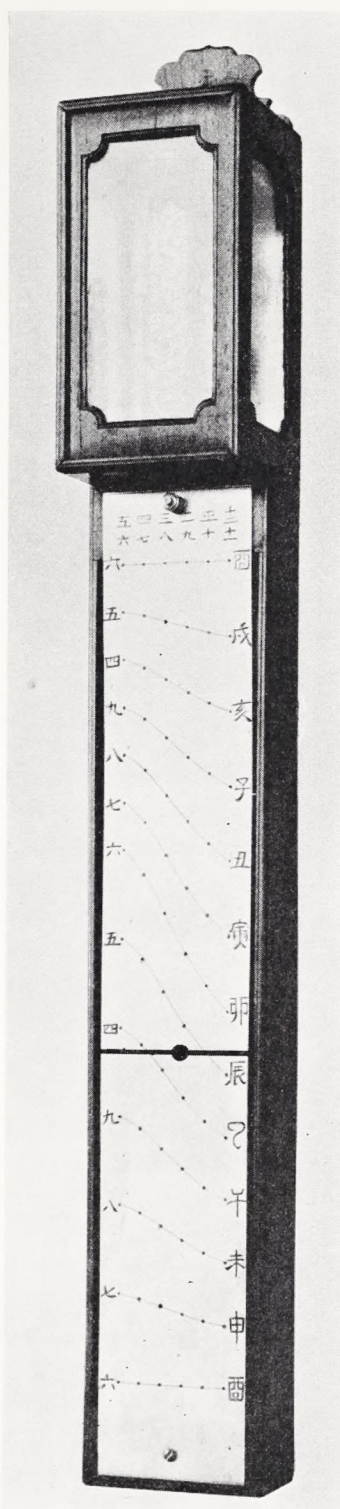

Fig. 6. Japansk „een fods ur“, ca. 2 : 5.

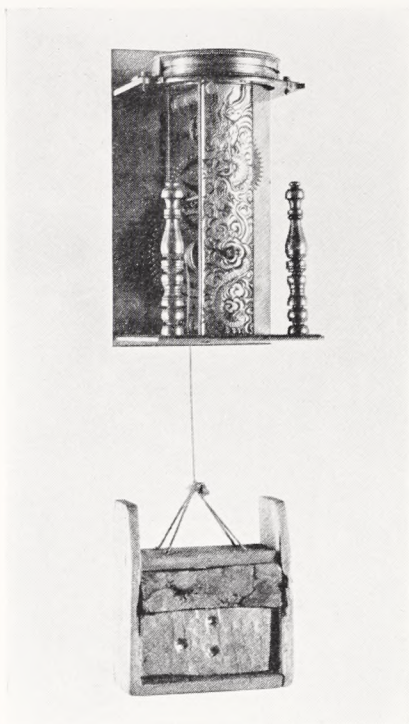

Fig. 7. Værket til „een fods uret“,
ca. 2:5.

forbindelse bliver kaldt „de jordiske grene“, kombineret med „de himmelske stammer“, hvoraf der er 5: træ, ild, jord, metal og vand. Disse himmelske stammer har hver især to former, kaldet „ældre og yngre broder“, hvoraf den ene kun kan kombineres med 6 af de jordiske grene, den anden kun med de 6 andre. Ved en sådan kombination fremkommer der 60 forskellige dagsbetegnelser, der i vore ører lyder yderst ejendommelige: træ-rotte, træ-dyr, ild-tiger, ild-hare, jord-drage, metal-hest, metal-ged, vand-abe m. v. Det andet kalendersystem, som har interesse i forbindelse med ure, er betydeligt enklere. Det er baseret på en deling af solåret i 12 lunare måneder, setsu, der betegnes med tallene fra 1 til 12.

De første europæiske ure kom til Japan i midten af det 16. årh. Landet blev opdaget af portugiserne i 1542, og man ved, at Frants Xaver, Indiens helgen, i året 1550 bragte daimioen (provinssatholderen) i Yamaguchi et ur fra den portugisiske vicekonge i Indien. Fra de følgende år er der ikke helt få oplysninger om ure, der bliver bragt til Japan. Her vakte de stor interesse,

dog ikke helt så stor som de europæiske skydevåben. Det ser ud til, at japanerne meget tidligt selv har efterlavet dem; men ikke nok hermed, de gik et skridt videre og ændrede dem, så de passede til den japanske tidsregning. Det største problem var at få urene til at angive de varierende timer. Da man stod over for samme problem i Europa, opgav man her de varierende timer og gik over til de lige lange timer. Japanerne opgav ikke, men fandt frem til flere løsninger af spørgsmålet. Den simpleste bestod i, at man med passende mellemrum skiftede skive på uret. Der findes endnu bevaret ure med 6 udskiftelige skiver. D. v. s. man skiftede skive en gang om måneden, idet samme skive kunne anvendes til to af årets måneder (lige så meget som dagene tiltager fra vintersolhverv til sommersolhverv, ligeså meget aftager de i det følgende halvår). En anden løsning var at ændre urets gang, dels ved overgangene mellem dag og nat, dels ved indgangen til en ny måned. I juni måned skulle uret gå ganske langsomt om dagen, men til gengæld ile af sted i den korte sommernat. I juli skulle det gå lidt hurtigere om dagen og lidt langsommere om natten o. s. v. Man ændrede urets gang ved at forandre belastningen af urets uro. Enkelte ure havde to uroer, en til dagen og en til natten, og uret skiftede automatisk fra den ene til den anden. På sådanne ure behøvede man kun at ændre urobelastningen en gang om måneden. Omkring år 1800 fik man en tredje løsning. Tallene på urets skive anbragtes på små, forskydelige metalplader. Urets gang kunne da være konstant året rundt, man behøvede blot at forskyde tallene en gang om måneden. Endelig opstod der hen i det 19. årh. en ganske særegen urtype, hvor viseren ikke gik

rundt, men lodret ned. På disse ure var tallene enten forskydelige, eller også var skiven indrettet som et retvinklet koordinatsystem med timerne som den ene akse og månederne som den anden, men herom nedenfor.

Det ser ud til, at japanerne har anvendt al deres tekniske snilde på disse horae temporales. Urenes gangværker har de blot taget efter europæisk forbillede, og mærkeligt er det at se, at de op i det 19. årh. har anvendt gangtyper, man i Europa opgav ved det 17. årh.s begyndelse, side om side med fuldt tidssvarende værker.

Man deler gerne de japanske ure i tre hovedtyper efter deres form. Længst tilbage i tiden går de såkaldte fårnure, yagura dokei, se fig. 4. Uret har navn efter dets form. Deres forbillede må være det europæiske hængeur af lanternetypen, der blev anvendt til op i det 17. årh. Det her viste ur, der er i privat eje, har lodder til at drive slag- og gangværk, men spindelgang, skønt uret må være udført efter år 1800. Værket omgives af en messingkasse, der er ganske overgraveret med stiliserede passionsblomster eller urblomster, tokei so, som japanerne kalder dem, fordi man så ofte ser dem på ure. På kassens forside findes en roterende skive med forskydelige talplader, hvis form tydeligt er inspireret af den japanske krysanthemum. De 6 talplader, der angiver dagtimerne, er lyse, de 6, der angiver nattimerne, er mørke. Uret har ingen viser, men skiven drejer som nævnt rundt, og en stor passionsblomst øverst på kassen angiver, hvor man skal aflæse tiden. Oven på urkassen sidder klokken, af form typisk japansk og med en indvendig rand, der er karakteristisk for japansk klokkestøberarbejde. Uret er rent håndværksmæssigt af en sjælden høj kvalitet. Til dette ur hører en hængehylde, men det almindelige var, at sådanne ure stod på en firsidet, pyramideformet sokkel frit på gulvet. Man må jo huske, at de japanske stuer ikke havde møbler i europæisk forstand, og at væggene var af meget spinkelt materiale.

I Etnografisk Samling findes et ur af en noget yngre type, et nakkeskammelur, makura dokei, fig. 5. Det er et lille bordur i en firkantet kasse af shitantræ. Også dette ur er prydet med passionsblomster. Skiven drejer rundt, og har foruden timeplader også halvtimestplader. Over skiven findes to små vinduer, hvori japanske tegn angiver dagens navn efter den tidligere beskrevne 60 dages cyclus. I det ene vindue ses tegnet for den himmelske stamme, i det andet den jordiske gren (det ser ud til, at en europæisk urmager har haft fat i uret og ombyttet de to skiver, som tegnene sidder på, for nu står tegnene på hovedet). Uret er tydeligt beslægtet med europæiske ure fra slutningen af det 18. årh., men er helt igennem japansk i udførelsen. Også dette må dateres til begyndelsen af det 19. årh.

Også den tredje type findes i Etnografisk Samling, fig. 6 og 7. De kaldes shaku dokei, hvad der kan oversættes med „een fods ure“, skønt de både kan være længere og kortere end een fod. Det består af en lang, smal kasse af shitantræ. Øverst i kassen, bag glastruder, er værket anbragt. Nedenunder i den tynde kasse glider loddet, der er nøjagtigt 24 timer om at synke fra top til bund. På loddet er urets viser fæstet gennem to spalter i kassens forside (desværre mangler viseren på dette ur, men den er på billedet tegnet ind som en tynd tværstreg). Kassens forside, der er af forgyldt kobber, er urets skive. Ned langs siden står til venstre døgnets timer angivet i tal, læst fra foroven: 6, 5, 4, 9, 8, 7, 6, 5, 4, 9, 8, 7. Til højre de tilsvarende tegn fra dyrekredsen: hane, hund, svin, rotte o. s. v. Øverst på skiven står

i to vandrette linjer årets måneder angivet ved nummer, læst øverst fra venstre: 5, 4, 3, 2, 1, 12. Da det japanske år begynder noget nær en måned senere end vort, 6, 7, 8, 9, 10, 11.

kan tallene gengives: juni, maj, april, marts, febr., jan., Uret aflæses på følgende juli, aug., sept., okt., novb., dec.,

måde: Man finder øverst på skiven den måned, man er inde i. Herfra går man lodret ned ad skiven til viseren, og fra denne går man parallelt med nærmeste buede linje ud til en af siderne, hvor man aflæser klokkeslættet. På urskiven er dag- og nattimer og hermed dag og nat angivet som lige lange i januar og december. I naturen sker dette som bekendt kun ved jævndøgn i marts og september. Forklaringen er, at japanerne ikke regnede dagen fra solopgang til solnedgang, men fra en time før solopgang til en time efter solnedgang (omtrent da). Noget tilsvarende gjorde man i ældre tid i Europa. — Man kender ikke noget europæisk forbillede til dette mærkelige ur. Alt tyder på, at det er af en type, som japanerne selv har skabt. Man regner med, at alle ure af denne type stammer fra 2. og 3. fjerdedel af det 19. årh. — „Een fods urene“ var, som det tydeligt fremgår af deres form, beregnet til at hænge på væggen. De var de billigste af de japanske ure, men dog var de ikke så billige, at almindelige mennesker havde råd til at købe dem. Man må regne med, at det kun var hoffet, adelen og gejstligheden, der anvendte ure. Menigmand måtte klare sig med solen og klokkeslagene fra templerne.

Sidst i 1860'erne slog japanerne dørene op for den europæiske kultur, og hermed var det gamle systems dage talte. Den 1. januar 1873 gik Japan over til den europæiske tidsregning.

Fig. 8. Kinesisk signatur på bagkapslen af uret fig. 1. 1:1.

Fig. 1. Armring af Guld fra Thessalien. 1 : 1.

NYERHVERVEDE GRÆSKE GULDSMYKKER

Af NIELS BREITENSTEIN

I Sommeren 1950 erhvervede Nationalmuseets Antiksamling ved Ny Carlsberg-fondets storslaaede Gavnildhed en græsk Guldarmring af en kunstnerisk Kvalitet, som ikke blot gør Smykket til noget enestaaende i det danske Museum, men som uden Tvivl stiller det paa Linie med de bedste kendte græske Guldsmykker fra den Periode, det tilhører, den tidlig hellenistiske Tid omkring 300 f. Chr. (Fig. 1—2).

Den cylindriske, af Guldblik dannede Armring har i Stedet for at være ført helt igennem som en Cirkel to Ender, der er formet som to mod hinanden vendte Vædderhoveder med krummede Horn. Hele Smykket bestaar af fem særskilt forarbejdede og sammenføjede Stykker, nemlig Vædderhovederne, to i flere Zoner eller Afsnit inddelte ornamenterede Stykker og det halvcirkelformede Midterstykke. Ringens største udvendige Tværmaal er 8,9 cm. Vædderhovederne er i drevet

Fig. 2. Vædderhoved paa Armringen Fig. 1. 3 : 1.

Arbejde, hvert af eet Stykke Guldblik, og Hornene er udført for sig og paasat. Haaret i Vædderens Pande og under Ørerne er meget fint graveret, og i Panden er desuden en seksbladet Roset med en Perlesnor i Filigranarbejde om Bladenes Kant. Mellemstykkerne, som forbinder Hovederne med Midterstykket, er dekoreret med det mest udsøgte Filigranarbejde, d. v. s. med paalagt, her delvis snoet Guldtraad, ens paa begge Halvdele af Ringen. Det første Afsnit bag Hovedet er prydet med løbende Spiraler, andet Afsnit med en Midtroset med et glat skjoldformet Centrum; ved Siden af den Spiraler og Brillomotiver. Det tredje Afsnit bærer en indfattet Granat, paa hver Side flankeret af en Række smaa Cirkler og en Palmet og derefter Spiraler. Det

fjerde Afsnit er prydet med en Række omskrevne Palmetter, og i det yderste Afsnit ses en Række smaa Cirkler af snoet Traad. Her sidder Øskener til Sammenføjning af Ringens Dele. De forskellige Afsnit er indbyrdes adskilt og de yderste udadtil afgrænset af Rækker af Tandsnit, snoede Traade og Fletbaand og Perlerækker. Paa Midten af det udekorede Ringstykke er en Granat indfattet i et Baand af Guldblik; Trekanter med Palmetter og Spiraler i Længdeaksen, Cirkler, en Palmet og Spiraler paa tværs heraf pryder tilsammen det Beslag, hvormed Granaten holdes fast.

Armringen antages sammen med et Guldsmykke, der bestaar af en Medaillon med en Kvindebuste og nedhængende Kæder, og to andre Armringe at være fundet ved Halmyros i Nærheden af Volobugten i Thessalien. De to andre Armringe, hvoraf den smukkeste udførte afbildes Fig. 3, svarer ret nøje til den her beroende, idet de begge er prydet med Filigranarbejde af tilsvarende Karakter, og de har begge som denne Vædderhoveder. Kun mangler de de indfattede Ædelstene. Endvidere kendes en Armring af lignende Karakter, ligeledes med Vædderhoveder, som ca. 1938 er indgaaet i det guldrige Benaki-Museum i Athen, men dennes Findested er desværre ukendt¹⁾. En Armring i British Museum, fundet paa Cypern, har ligeledes Vædderhoveder, men den er enklere i Udførelsen og uden Filigranarbejde paa Ringen²⁾. Af stor Betydning for Tidsfæstelsen af disse Ringe er en Guldskat, som omkring 1913 fandtes i Salonikis Bagland i Makedonien og efter at have været i forskellige privates Eje 1937 er havnet i Metropolitan Museum i New York (Fig. 4). Denne Skat, som man efter et Par Øresmykker

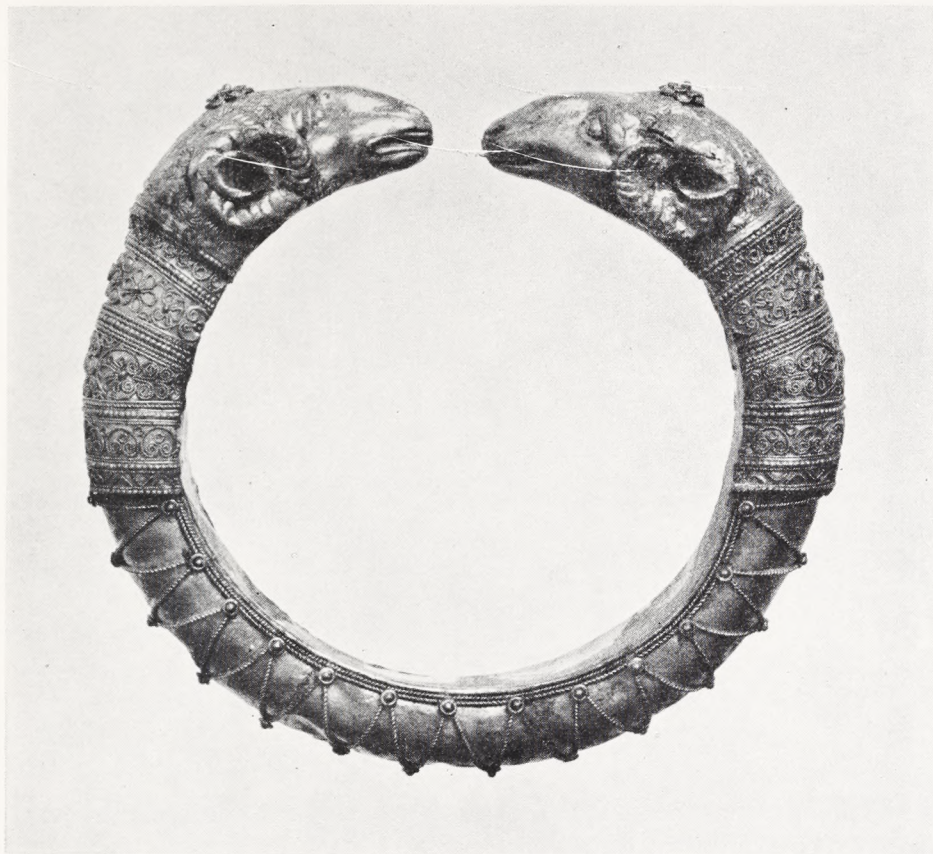

Fig. 3. Armring af Guld fra Thessalien. I svejtsisk Privateje. 1 : 1.

med en vedhængende Ganymedes-Figur har kaldt Ganymedes-Juvelerne, omfatter en Halskæde, to Armringe, to Øresmykker, fire Bøjlenaale og en Fingerring. Armringene svarer i Type nøje til de ovennævnte Guldringe, men kun Enderne, der ligesom paa hine bærer et Vædderhoved, er af Guld med tilsvarende Filigranarbejde bag Hovederne (Fig. 3). Ringene er bortset herfra af Bjergkrystal, som er spiralsnoet, og i Furerne er tvundet en Guldtraad. Der er ingen Tvivl om, at disse to Armringe er omtrent samtidige med de ovennævnte, og hele denne Guldskat lader sig ad anden Vej paa det nærmeste tidsfæste. Halskæden har nemlig et ganske tilsvarende Sidestykke, som er fundet ved Korinth sammen med en Møntskat, bestaaende af 41 Guldstatéer fra Philip II af Makedonien og 10 Guldstatéer fra Alexander den Store⁴). Disse sidste Guldmonter kan med Sikkerhed henføres til Tiden omkring Alexanders Død i 323, og hermed er ogsaa Guldskatten fra Saloniki dateret til den hellenistiske Tids Begyndelse. Fingerringen i denne Skat bærer en indisk Smaragd, som man sikkert kan regne med er kommet vestpaa efter Alexanders østlige Erobringer i 320'erne. Hermed er i Virkeligheden ogsaa vor thessaliske Armring dateret, idet Guldsmedearbejdet svarer til det fra Ganymedes-Skatten kendte, og dens tre Granater ligesom den indiske Smaragd er et Vidnesbyrd om den tiltagende Anvendelse af Ædelstene, som opstaar i Tilknyt-

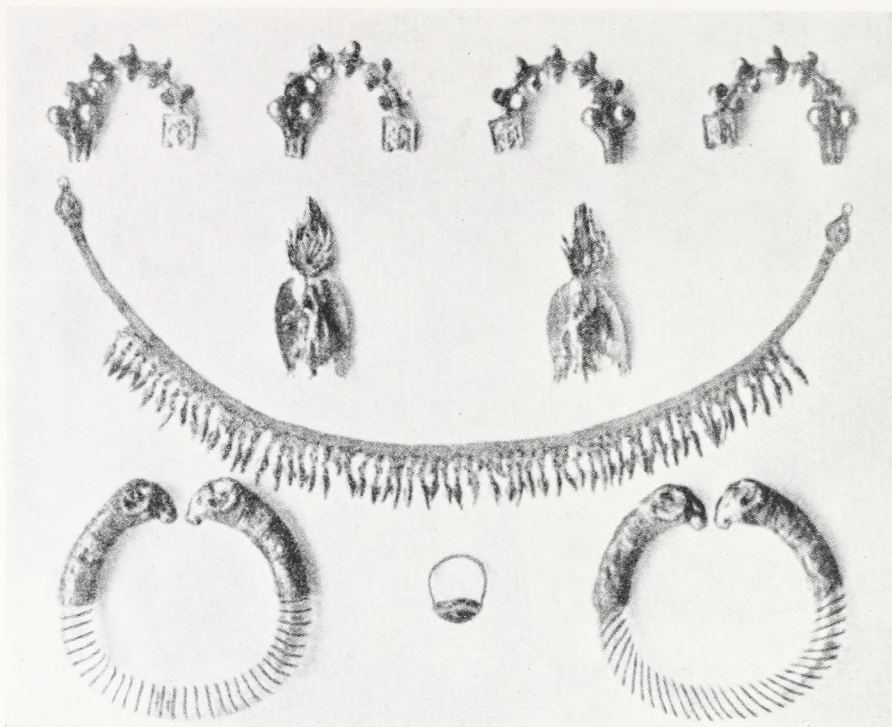

Fig. 4. Guldskat fra Makedonien. I Metropolitan Museum, New York.

ning til Alexanders orientalske Forbindelser. Nogen Overdaadighed paa dette Punkt drev Grækerne det ganske vist aldrig til, saaledes som det kendes fra Romertiden, men Ædelstenene præger dog stærkt den følgende Tids Smykker, og blandt disse netop i særlig Grad den syriske Granat. Armringe af den omtalte Type er iøvrigt ogsaa kendt fra andre Dele af den græske Verden; prægtigst er maaske det, som er fundet i en Kongegrav ved Kertsch, Oldtidens Pantikapaion,

Fig. 5. Vædderhoved paa Armring i Guldskatten Fig. 4.

en milesisk Koloni ved Sortehavets Kyst⁵). Det er af Guld og Emaillé og bærer i Stedet for Dyrehoveder to hele Sphinx-Figurer (Fig. 6). Det er meget nær beslægtet med Armringene i Ganymedes-Skatten og er uden Tvivl samtidigt med disse. En Armring af samme Type, men i Stedet for Vædderhoveder prydet med Løvehoveder er i tysk Privateje; den hidrører fra Trapezunt⁶). En Guldarmring med Tyrehoveder findes i British Museum; dens Findested er ukendt⁷).

Grunden til, at man paa disse Smykker har anbragt saadanne Dyrehoveder, hvoriblandt Vædderhoveder synes at have været særdeles yndede, er uden Tvivl med Rette fundet deri, at man i Oldtiden har anset dem for at være

apotropæiske, ondtåfværgende. Den vældige Styrke i Vædderens Horn og Dyrets Kamplyst har let ført til Antagelsen af, at denne Styrke var et Værn mod onde Magter, og maaske har ogsaa Vædderens Anvendelse som Offerdyr i talrige Kulter influeret paa Tilliden til den dette Dyr iboende Kraft. Det er heller ikke blot Armringe, der bærer saadanne Vædderhoveder eller Vædderfigurer, men ogsaa andre Smykker samt betegnende nok Drikkekar, saaledes et prægtigt Drikke-

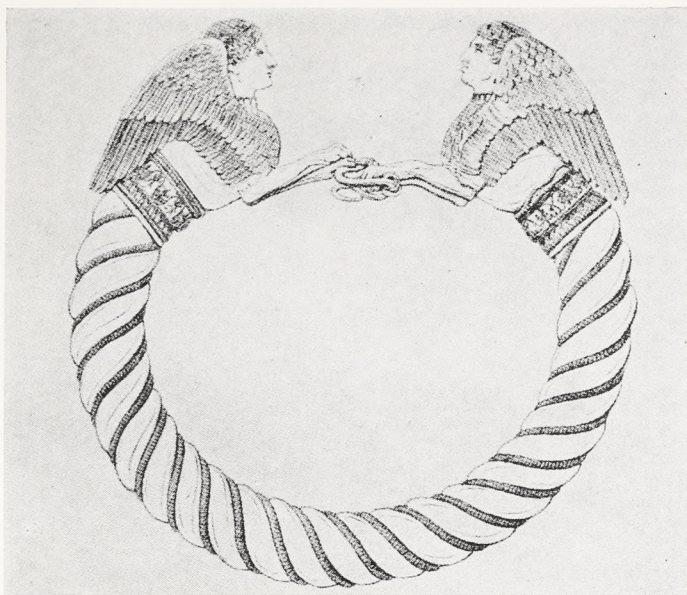

Fig. 6. Armring af Guld og Emaillé fra Kertsch. Efter Minns, *Scythians and Greeks*.

horn af Sølv, fundet i den samme Grav ved Kertsch som den ovennævnte Armring.

Et smukt Exempel paa Vædderhovedernes Anvendelse har vi i et Par Ørenringe i Nationalmuseets Antiksamling. (Fig. 7). De har tilhørt Ægyptologen H. O. Lange, som har erhvervet dem i Cairo, og 1930 er de takket være Ny Carlsbergfondet indgaaet i Antiksamlingen. Selve Ringenes hornformede Del er omviklet med to tynde Guldtraade, hvoraf den ene er snoet. Saadanne ringformede Øresmykker har været almindelige over hele den græske Verden i sen klassisk Tid og Begyndelsen af den hellenistiske Periode, saadan som det fremgaar af talrige Fund af Smykker og ogsaa af den Omstændighed, at disse Øresmykker ses i Anvendelse paa Kvindehoveder paa andre Oldsager fra denne Tid, bl. a. Bronzespejle. Et Exempel er et Spejl i Antiksamlingen fra tidlig hellenistisk Tid, fundet paa Kreta. Et Par Øresmykker af denne Type med Løvehoveder, som nu er i British Museum, er fundet paa Cypern sammen med en Drachme af Alexander den Stores Type⁸). Naar Antiksamlingens Ørenringe stammer fra Ægypten, er der intet besynderligt heri, idet det af andre Antikviteter fra Ægypten kan ses, at den alexandrinske Guldmedekunst havde annekteret denne Type. Det ligger nær at henhøre vore Ørenringe til de ptolemæiske Kongers første Tid, altsaa ligesom Armringene til Tiden omkring 300, idet man ogsaa ad anden Vej har Exempler paa disse Kongers Guldrigdomme, omend den raffinerede Udførelse maaske kan berettigge Datering til en tidligere Periode i 4. Aarhundrede.

En anden samtidig Kategori af Øresmykker, formet som Hængesmykker, har hidtil kun været svagt repræsenteret i Antiksamlingen, men i Februar 1951 er det lykkedes — stadig takket være Ny Carlsbergfondet — at erhverve et Par Øresmykker, som efter hele deres Udførelse slutter sig ganske nær til den thes-

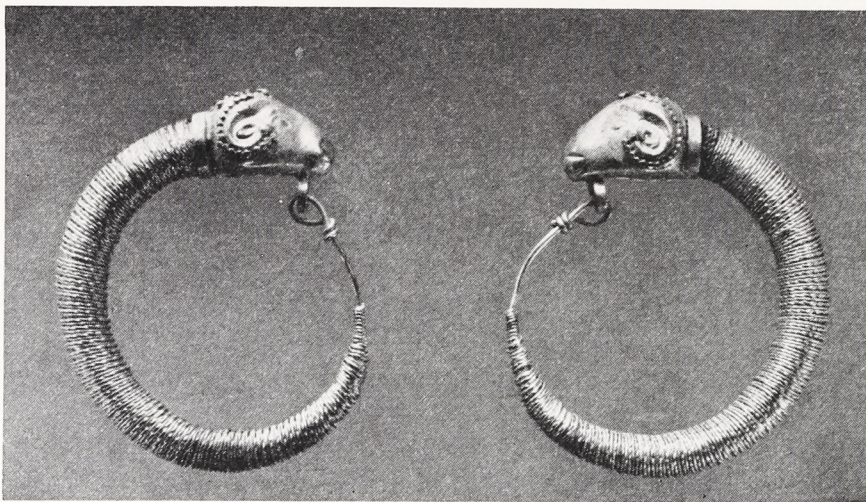

Fig. 7. Øresmykker af Guld fra Ægypten. 1 : 1.

saliske Armring og ogsaa ligesom denne viser deres Tids fineste Guldsmedekunst (Fig. 8). De har hidtil været i dansk Privateje, men er hjemført fra Grækenland og opgives at være fundne ved Larissa i Thessalien. Øresmykkerne, som er ganske ens, bestaar foroven af en lille rund Skive, som paa Forsiden er prydet med en Roset, udført i Filigran, medens Bagsiden er udekoreret. Til denne er fastgjort en Naal til Gennemboring af Øret. Under denne Skive er ved Øskener og en gennemborende Naal fastgjort en lille kugleformet Granat, og under denne hænger en plastisk udført Due, hvis Detailler, Øjne, Vinger og Hale er udført i Filigran (glat eller snoet Guldtraad), Vinger og Hale i Palmettemønster, foran paa Vingerne en Spiral. Om Halsen ligger en Guldtraad med en Roset foran paa Brystet. Duekroppen er anbragt paa et rundt Fodstykke, hvis udadbøjede Flade foroven og forneden kantes med en snoet Guldtraad.

Saadanne Øre-Hængesmykker var meget almindelige helt fra 5. Aarhundredes Slutning og viser en forbløffende Mangfoldighed og Variation i Udførelsen, især naturligvis af den hængende Figur. Der forekommer saaledes forskellige guddommelige og halvguddommelige Figurer som Sejrgudinden Nike, Sirener og de ovenfor omtalte Ganymedes-Figurer. Mest anvendt var maaske Eroter, der kendes fra hele den græske Verden. Og foruden en Mangfoldighed af Fantasifigurer, Miniaturvaser, Spiraler og Pyramider forekommer som paa nærværende Øresmykker ogsaa Fuglefigurer: Duer, Gæs og Svaner. Karakteristisk for denne sidste Kategori er, at de regelmæssigt forekommer i Forbindelse med en lille rund Skive, og medens de iøvrigt svarer til de andre Øresmykker med hængende Figurer, som man har haft dem i 4. Aarhundrede, er der paa de bevarede Exempler med Fugle en rigere Anvendelse af Emaille og Ædelstene end paa de øvrige, saaledes at de efter det ovenfor anførte maa dateres til Slutningen af 4. og fortrinsvis 3. Aarhundrede. Anvendelsen af disse Fugle tyder paa en Forbindelse med guddommelige Kvindeskikkelser, saaledes at det ligger nær at søge Oprindelsen til denne Type af Øresmykker i Tilknytning til Tempelstatuer. Duerne er saaledes ogsaa her

utvivlsomt Kærlighedsgudinden Aphrodites Fugle. I British Museum findes to Par Øre-Hængesmykker med Duer (Fig. 9), desværre med ukendt Findested⁸⁾; de er ligesom vore thessaliske Smykker udført helt i Guld, det ene Par har som de thessaliske indfattede Granater. Guldsmedearbejdet har ogsaa paa disse stadig omtrent den samme klassiske Karakter, og det samme synes at gælde et Øresmykke, ligeledes med en Due, der findes i Wien⁹⁾. En mere provinsiel eller barbarisk Smag synes at komme til

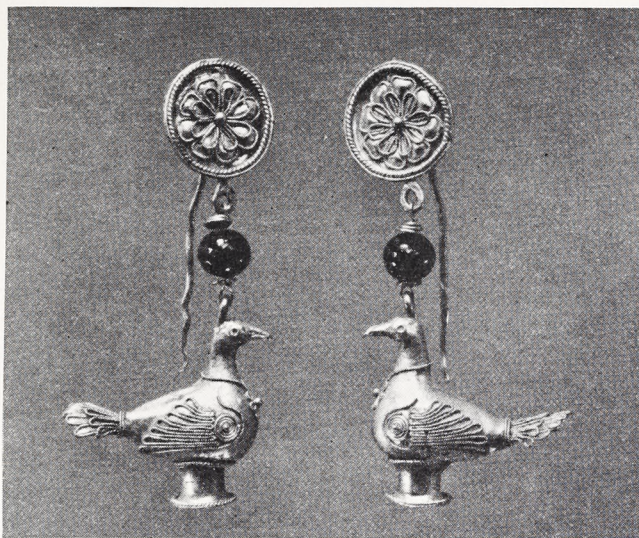

Fig. 8. Øresmykker af Guld fra Thessalien. 1 : 1.

Orde i et Par Øresmykker med Duer fundet i Sydrusland; de er udstyret med Kæder og er udført med Anvendelse baade af Emaillé og Ædelstene¹⁰⁾.

Baggrunden for Guldsmykker som de her omhandlede var dels Traditionen i den græske Guldsmedekunst, dels de politiske Forhold i den paagældende Periode i 4. og 3. Aarh. f. Chr. Guldsmedekunsten i Grækenland havde naaet en meget høj Udvikling i den mykenske Tid i sidste Halvdel af 2. Aartusind f. Chr., og noget af den gamle Tradition overlevede de følgende mørke Aarhundreder. Den egentlig græske Guldsmedekunsts Historie begynder i 8.—7. Aarh. I 6. Aarh. bar man Smykker; men det er ikke meget, der er bevaret til vor Tid. I den græske Storhedstid i 5. Aarh. viser Guldsmedekunsten en lignende Udvikling som al anden Kunst; men i 4. Aarh., som betegner Tilbagegang i Maleri og Skulptur, spores

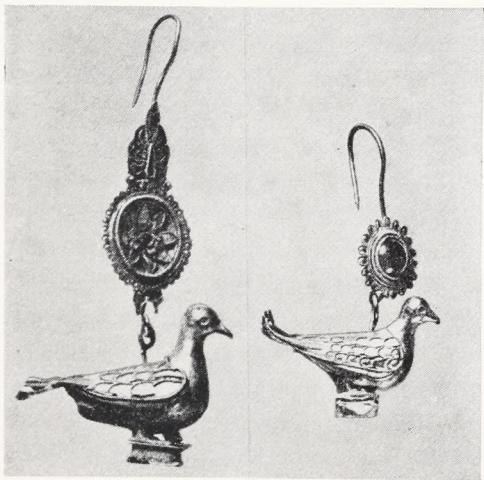

Fig. 9. Øresmykker af Guld. I British Museum. 1 : 1.

ingen Forringelse af Guldsmedekunsten, idet i Virkeligheden mange af de bedste Smykker, vi har, stammer fra denne Tid. Baggrunden herfor maa uden Tvivl søges i de makedoniske Kongers voksende Magt, som begyndte med Philip II's Erobringer ved 4. Aarhundredes Midte og kulminerede med Alexander den Stores Verdenserobring. I 356 kom Philip i Besiddelse af Guldminerne ved Bjerget Pangæon i det sydlige Thrakien. Det førte i første Række til Prægning af Guldmonter i et Omfang, som hidtil var ukendt i Grækenland, og i Aarene mellem 356 og 336 blev Grækenland oversvømmet af makedonisk Guld. Hastigheden, hvor-

med Forsyningen af Guld er foregaaet, var Aarsag til dets synkende Værdi, saaledes at ogsaa Muligheden for at faa Guld til kostbare Smykker er blevet forøget. Efter Alexanders Erobringer i Østen, d. v. s. fra omkring 327, flød ogsaa Guldstrømmen fra de persiske Skatkamre ind over det græske Marked. Den siciliske Historiker Diodor, der levede i 1. Aarh. f. Chr., men hvis Kilde til Beretningen om Philip af Makedonien i det væsentlige er Ephoros fra Kyme, som levede samtidig med Begivenhederne, fortæller herom¹¹). Han beretter, at Philip fra Pan-gaion-Minerne fik mere end 1000 Talenter Guld om Aaret. Man faar maaske bedst en Forestilling om, hvor meget dette var, naar man gør sig klart, at en Talent var 6000 attiske Sølvdrachmer à $4\frac{1}{4}$ Gram, og Guldets Forhold til Sølv var paa Philips Tid 1:10 i Modsætning til tidligere 1:13 $\frac{1}{3}$. Selv om Diodors Angivelse er for høj, maa Tilførselen dog i Løbet af faa Aar have influeret mærkbart paa Guldets Pris. Til det makedoniske Guld maa føjes det delphiske, d. v. s. de Guldskatte, som Philip beslaglagde efter i 346 at have sikret sig Herredømmet over Phokis; dette beløb sig ifølge Diodor til i det mindste 3000 Talenter. Om de persiske Skatte beretter Diodor, at Alexander i 331—30 fandt 9000 Talenter i Guldareiker i Susa og vel en lignende Skat i Persepolis. En persisk Dareik vejer ca. $8\frac{1}{2}$ Gram. Er end disse Beretninger overdrevne, har vi dog her Baggrunden for Udførelsen af Guldsager som de omtalte. Anvendelsen af Ædelstene var ogsaa som nævnt et Resultat af Alexanders Tog mod Øst, og netop dette medførte i de følgende Tider en Degeneration af selve Guldsmedehaandværket. Indfatning af Ædelstene var ikke saa krævende som det minutiøse Filigranarbejde.

Thessalien, hvorfra saavel den nyerhvervede Armring som de to Øresmykker med Duer angives at hidrøre, kom omkring 343 endelig under Philip II's Kontrol, idet han paa dette Tidspunkt ses at have reorganiseret Styret her. Der er i Betragtning heraf ingen Grund til at betvivle, at de i Thessalien fundne Smykker skylder det halvbarbariske Makedoniens Guld deres Tilblivelse; men det er en Tilfredsstillelse at bemærke, at den Kunst, der er ofret paa dem, har et saa klassisk græsk Præg.

NOTER

1. Bulletin de Correspondance Hellenique LXII, 1938, p. 448, Pl. XLVII, A. Archäologischer Anzeiger 1939, S. 237—38, Abb. 6.
2. F. H. Marshall, Cat. of Jewellery in the British Museum 1985, Pl. XXXIX.
3. Bulletin of the Bachstitz Gallery 11, 1935, p. 49 ff. Bulletin of the Metropolitan Museum of Art XXXII, 1937, p. 290 ff.
4. American Journal of Archaeology XXXV, 1931, p. 420.
5. E. H. Minns, Scythians and Greeks. Cambridge 1913, p. 199.
6. K. A. Neugebauer, Antiken in deutschem Privatbesitz. Berlin 1938, S. 50, 230, Pl. 94.
7. Marshall, Cat. of Jewellery 1728—29, Pl. XXXI.
8. Marshall 1919—22, Pl. XXXIII.
9. J. Arneth, Die antiken Gold- und Silber-Monumente des K. K. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien, 1850, S. IV G. 91.
10. Compte rendu 1880, p. 74—75, Pl. III, 4—5.
11. Diodor XVI, 8 og 56, XVII, 66 og 71.

FLINTGRUBERNE VED AALBORG

EN 3500-AARIG DANSK EKSPORTVIRKSOMHED

Af C. J. BECKER

IKKE alene i det moderne samfund er begreber som raastoffer og handelssamkvem aktuelle og kan give anledning til adskillige problemer. Lige siden det store skifte i Danmarks forhistorie, da de første bondefolk for ca. 4500 aar siden kom hertil og brød land, har saadanne spørgsmaal spillet en større eller mindre rolle for vore forfædre. I visse perioder, som nu bronzealderen, maatte hver en stump metal til vaaben, smykker og redskaber hentes langvejs fra og tilbyttes mod landets egne produkter. Og det har nok — som i dag — voldt nogen hovedpine at faa balance i omsætningen. Men til gengæld var der andre tider, hvor situationen var gunstigere. I stenalderen har naturlige forekomster af god flint givet visse af de gammel-danske landsdele en stor fordel. Og den blev udnyttet.

Man har længe været klar over, at dansk eller skaansk flint gennem næsten 1000 aar af yngre stenalder blev handlet baade til Nordtyskland og store dele af den skandinaviske halvø, snart som færdige redskaber og snart som raat tilhuggede halvfabrikater. Men hvordan handelen har fungeret i enkeltheder, hvilke af de forskellige folkestammer i vort land der har haft med den at gøre, og om man alene holdt sig til overfladeforekomsterne eller opsøgte flinten i vore kridt- og kalkaflejringer, er alt sammen spørgsmaal, som først kan besvares efter en lang række nye undersøgelser. Et heldigt fund fra 1950 har dog kastet lys over en enkelt side af hele denne interessante virksomhed og for første gang vist os, at der bag den omfattende flinteksport i stenalderens sidste afsnit endog laa rent industriel udnyttelse af primære flintforekomster. Man fandt nemlig tæt ved Aalborg rester af en primitiv, men velorganiseret grubedrift.

Som saa ofte før var det en tilfældighed, der førte til opdagelsen. Ved grundudgravning paa den saakaldte Skovbakke i Hasseris stødte en af arbejderne pludseligt paa nogle fint tilhuggede flintblade; i næste skovfuld var der flere, og saa fik man travlt med forsigtigt at undersøge den løse jord. Paa den maade kom der efterhaanden 19 ganske ensartede flintdolke for dagen (se fig. 6). Meddelelsen om fundet spredtes hurtigt, og da en af Aalborgs ivrige amatør-arkæologer, købmand J. Bower Thomsen, kom ud paa pladsen, gjorde han den vigtige iagttagelse, at der flere steder i udgravningens vægge var tydelige spor af gamle nedgravninger i det faste kridt.

Fig. 1. En af flintgruberne paa Skovbakken ved Aalborg. I bunden har den forbindelse med andre gruber, hvis nedgravninger ses bagved.

I sin indberetning til Nationalmuseet herom tolkede hr. Bower Thomsen dem som rester af gruber, der var gravet i stenalderen for at skaffe flint. Og denne antagelse blev hurtigt bekræftet, da Aalborg Historiske Museum lod foretage en undersøgelse af findestedets nærmeste omgivelser, hvor man jo af hensyn til byggeriet maatte handle hurtigt. Nu er en saadan arbejdsplads ikke ideel for en nøjere, videnskabelig udgravning, men til alt held viste det sig, at der kun faa meter længere væk var en smal strimmel urørt mark mellem de mange haver og en stor, nyligt planeret sportsplads. Paa denne kun 3—4 m brede stribe blev der saa i juni maaned under Nationalmuseets ledelse iværksat en undersøgelse, der varede en fjorten dages tid, og som bragte klaring af de vigtigste spørgsmaal omkring den forhistoriske flintbrydning.

Fundpladsen er et stort bakkedrag, hvor skrivekridtet ligger direkte under et ganske tyndt muldlag. I kridtet findes som i saa mange tilsvarende aflejringer flintlag i form af flade, uregelmæssige knolde. Paa et enkelt sted naar en saadan naturlig flintforekomst næsten op til overfladen, og den har stenalderfolkene opdaget og udnyttet. Paa det sted inden for udgravningsomraadet, hvor flintlaget naaede højest op, har man blot kulegravet det øverste kridtlag og taget flintknoldene. Paa fig. 2 ser man et par af dem, som det er lykkedes at samle igen. Saa højt oppe i kridtet har flinten vist sig at være skørnet (muligvis paa grund af frost-indvirkninger), og den var derfor ubrugelig til redskaber. Omkring det gennemgravede omraade fandtes der adskillige saadanne flintblokke, som var slaaet i stykker og kasseret.

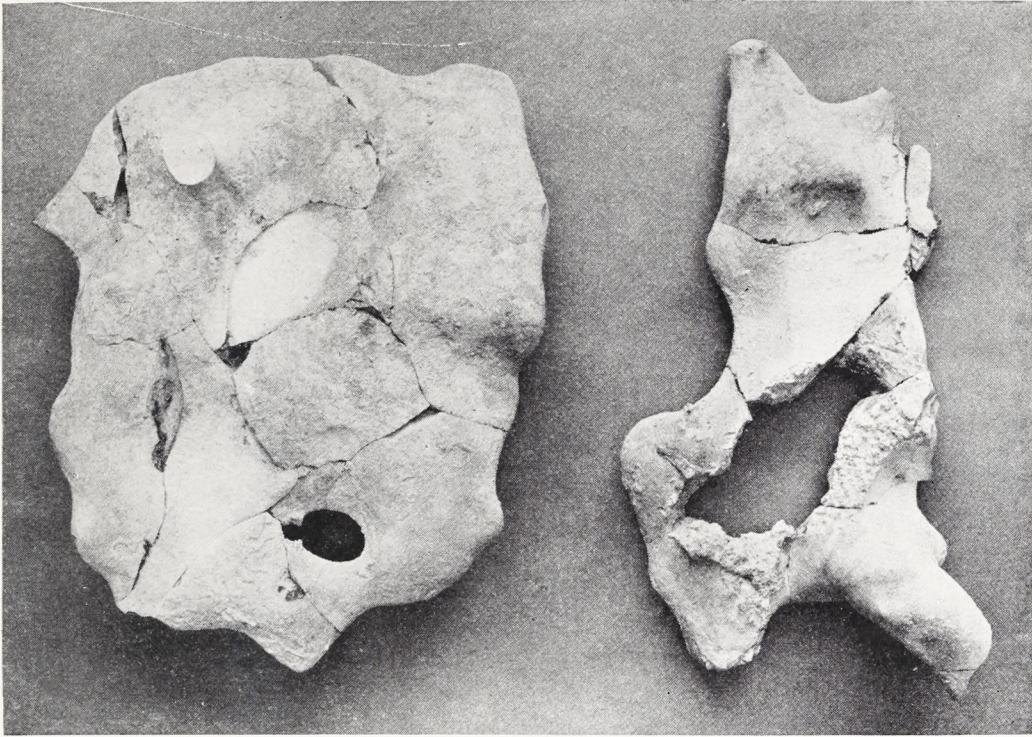

Fig. 2. Raa flintblokke fra kridtet. Den største er 50 × 40 cm stor.

For at faa brugbart raamateriale maatte stenalderfolkene have fat i den dybere-liggende, uskadte flint. De har herved fulgt den naturlige stribe af knolde, der ikke laa parallelt med jordoverfladen, men som sænkede sig svagt ind mod bakkens høje-ste del. Men her kunde det ikke nytte at grave alt det overliggende kridt igennem; man maatte prøve mere arbejdsbesparende metoder og anvendte derfor smaa gruber. Som fig. 1 viser, bestaar en saadan grube af et uregelmæssigt hul, der udvider sig bikubeformet nedefter. Bredden er ved bunden omkring 3 m, medens dybden naturligvis veksler med flintlagets beliggenhed. Den afbildede grube er 1,4 m dyb, medens bunden paa de to andre, der blev udgravet fuldstændigt ved samme lejlig-hed, laa indtil godt 2 m under nuværende jordoverflade. Og ved en ny grundud-gravning lige i nærheden er man senere paa aaret stødt paa gruber, som var over 3 m dybe; disse blev undersøgt nærmere af Aalborg Historiske Museum.

Fra bunden af de enkelte gruber har man til alle sider foretaget smaa indgrav-ninger for at redde saa meget flint som muligt, uden at det overliggende kridt styr-tede ned. Af sikkerhedshensyn har man dog, som fig. 1 viser, visse steder ladet smaa piller staa som støtte for det hvælvede loft. Naar gruben var tømt for flint, gravede man en ny ved siden af i en saadan afstand, at indgravningerne fra den nye grubes bund omtrent mødtes med dem fra den første. Og saadan blev man ved, hul ved hul, og bjærgede paa den maade ganske rationelt de allerfleste af flintlagets knolde. Et sikkert stort omraade af Skovbakken er paa den maade blevet fuldstændig under-mineret.

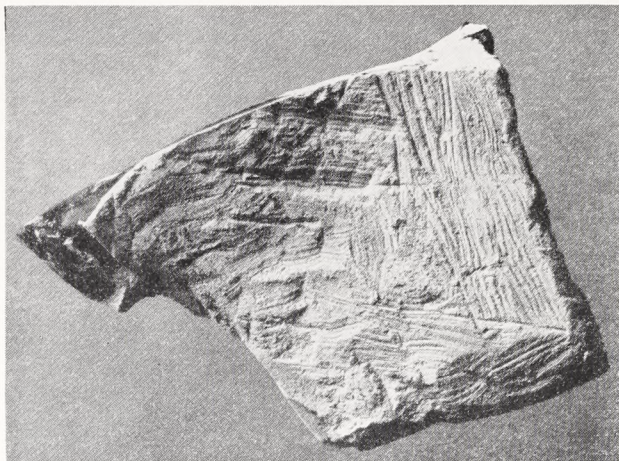

Fig. 3. Flintstykke, hvis bløde kridtskorpe endnu viser tydelige mærker af stenaldermandens kniv. Ca. 1:2.

Hvordan stenalderfolkene arbejdede sig ned i kridtet, ved vi ikke. Der fandtes ikke en eneste benmejsel eller hakke af hjortetak, saadan som tilfældet var ved talrige engelske, franske og andre udenlandske flintgruber. Måligvis har man i det forholdsvis bløde skrivekridt kunnet anvende redskaber af træ, som jo under normale forhold ikke bevares saa forfærdelig længe. Den opgravede kridtmasse har man, efterhaanden som arbejdet skred frem, fyldt ned i de først tømte gruber.

Naar flintknoldene var bragt for dagen, rensede man dem overfladisk ved at hugge eller skrabe en del af det fastsiddende kridt væk. Ved Nationalmuseets undersøgelse fandtes der adskillige stykker med endnu friske og tydelige mærker af stenaldermandens redskaber (fig. 3). Og saa gav man blokkene en første, grov tilhugning. Viste flinten sig egnet, begyndte man, medens den endnu var fugtig og let at bearbejde, at borthugge skiver og spaaner, indtil man fik et flintstykke, der omtrent havde form som en dolk (fig. 4) eller økse, men som endnu manglede den allersidste finhugning. At den grovere tildannelse fandt sted her paa pladsen, er sikkert nok. Ikke blot var der paa den gamle overflade tydelige spor af saadan virksomhed, ligesom man mellem kridtbrokkerne i tilfyldte gruber kunde finde bunker af skarpkantede afslag og mislykkede redskabsforarbejder; men nede i en af gruberne fandt man en hel lille værkstedsplads uforstyrret. Lidt over bunden af den tømte grube havde flinthuggeren ved hjælp af sand og grus dannet et slags gulv, hvor han kunde sidde i læ for vind og vejr. Paa gulvet laa en dyng af flintaflag, et par knækkede forarbejder til dolke (som fig. 4) og hans værktøj, en lille sten, hvis kanter var afstødt ved slagene mod den haarde flint. Det hele var skjult af fyld fra en ny grube ved siden af, saaledes at man har sikkerhed for, at tilhugningen er samtidig med flintbrydningen. Og da de mislykkede forarbejder efter deres form kan tidsfæstes til sidste periode af yngre stenalder, giver dette fund saaledes en fuldstændig sikker datering af hele virksomheden.

Ved senere behandling paa museets laboratorium er det af flintstumperne fra det sidstnævnte værksted lykkedes at genopbygge en næsten fuldstændig flintknold omkring et mislykket forarbejde (fig. 5). Desuden var der spaaner og skiver til et par andre blokke, men her manglede det halvfærdige redskab, som man altsaa maa tænke sig har været tilfredsstillende og derefter er hugget færdigt et andet sted. Der fandtes nemlig ikke tegn paa, at noget saadant er sket i eller lige ved gruberne, ligesaa lidt som der fremkom spor af regulær bosættelse paa pladsen. I sen-neolitisk tid synes der udelukkende at have været arbejdsplads her, og selve bopladsen maa have ligget et andet sted.

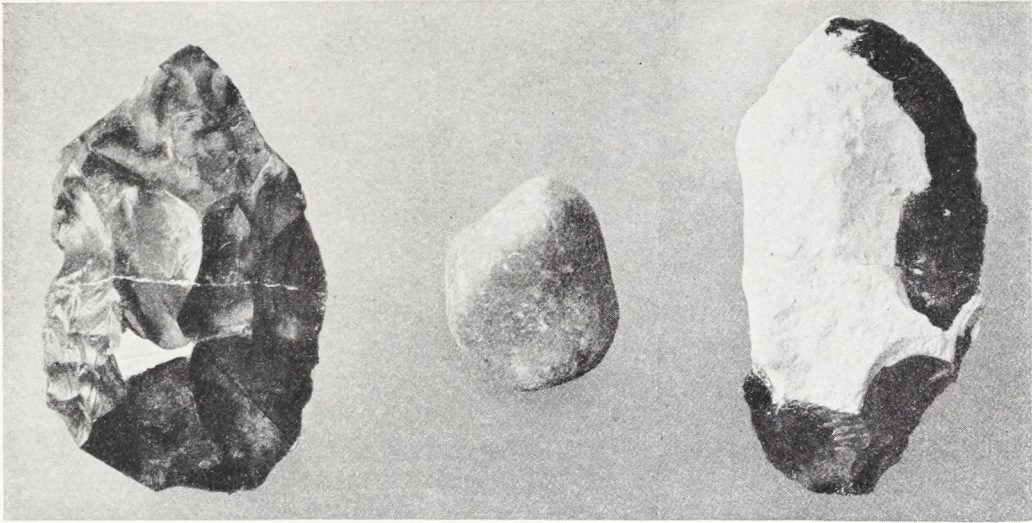

Fig. 4. To halvfabrikater til dolke kasseret som mislykket. I midten slagstenen, hvormed stenaldermanden slog blokken, fig. 5, i stykker. 3 : 7.

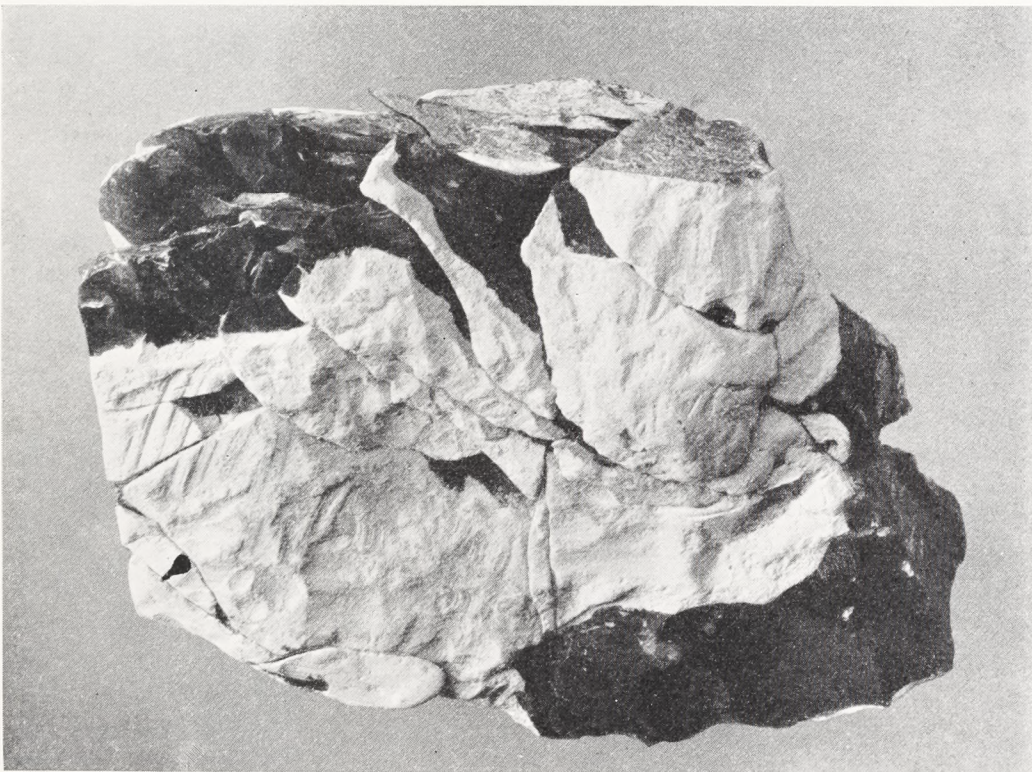

Fig. 5. En blok som er samlet af afslag og spåner omkring et mislykket og kasseret dolk-forarbejde. 1 : 2.

Fig. 6. Depotfund af færdige dolke. Sagerne har antagelig ligget gemt i en gammel grube.
(Aalborg Museum). 1 : 4.

Men nu de 19 færdige dolkblade (fig. 6), som gav stødet til hele udgravningen? En undersøgelse har vist, at de er lavet af samme slags flint, som findes paa stedet, og da sandsynligvis netop af flint fra gruberne. Men da de kom frem ved tilfældigt arbejde, ved man kun om dem, at de har ligget tæt sammen. Det er sandsynligst at tolke dem som et forraad af færdige sager, som af en eller anden grund er gemt i en gammel grube for senere at skulle tages op igen. Maaske var det en fremmed handelsmand, der ved en bestemt lejlighed har følt sig utryg ved at have sine varer hos sig, og som heller ikke fik hentet dem igen.

Herom kan der kun gættes. Men sikkert er det, at hele denne 3500-aarige virksomhed paa Skovbakken har været et led i datidens organiserede flinthandel. Den rationelle udnyttelse af naturlige flintforekomster har her haft karakter af regulær industri, hvor man har forarbejdet redskaber og vaaben for et langt større marked end det lokale. Skovbakken er det første sted, hvor det er lykkedes at paavise grubedrift som baggrund for denne stenalderens storhandel. Men det har ikke været det eneste. Et studium af forskellige flint-typer viser nemlig, at der paa samme tid har eksisteret flere — og større — virksomheder, hvor man udvandt flint af kridtet og forarbejdede den til spyd og dolke, som er naaet tusinder af kilometer bort. Langt oppe i Nordsverige og Nordnorges ødemarker har man fundet saadanne redskaber, der stammer fra nordjyske gruber. Vore forfædre forstod at udnytte de muligheder, som landet gav dem; for god flint var haard valuta i datidens handel.

L. r. a. c.

Fra National-
museets

Arbejdsmark
1951

kr. 13.75

nr.

GYLDENDAL

Nationalmuseets skrifter

ETHNOGRAPHICAL STUDIES published on the occasion of the centenary of the Ethnographical Department, National Museum. 256 sider. 4to. Rigt illustreret. Etnografisk række I. 25 kr.

C. G. Feilberg: LA TENTE NOIRE, contribution ethnographique à l'histoire culturelle des nomades. 266 sider. 4to. Rigt illustreret + 5 sider kort. Etnografisk række II. 25 kr.

Henny Harald Hansen: MONGOL COSTUMES. Researches on the garments collected by the first and second Danish Central Asian expeditions under the leadership of Henning Haslund-Christensen 1936—37 and 1938—39. 199 sider. 4to. Rigt illustreret. Etnografisk række III. 25 kr.

Axel Steensberg: ANCIENT HARVESTING IMPLEMENTS, a study in archaeology and human geography. 276 sider. 4to. Rigt illustreret + 13 bilag. Arkæologisk-historisk række I. 25 kr.

Therkel Mathiassen: STUDIER OVER VESTJYLLANDS OLDTIDSBEBYGGELSE. 222 sider. 4to. Rigt illustreret + 28 plancher. Arkæologisk-historisk række II. 25 kr.

C. M. Smidt: ROSKILDE DOMKIRKES MIDDELALDERLIGE BYGNINGSHISTORIE. 4to. Rigt illustreret. Arkæologisk-historisk række III. Med fransk resumé. 25 kr.

P. J. Riis: HAMA. Fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931—1938. Les cimetières à crémation. Stor 4to. Rigt illustreret. Større Beretninger I. 75 kr.

Nationalmuseets blå bøger

Bøgerne, der er rigt illustreret, fås hos enhver boghandler.

Victor Hermansen: STORE-HEDINGE KIRKE. 1 kr.

Chr. Axel Jensen: RIBERHUS SLOTSBANKE. 1.35 kr.

M. Mackeprang: LØGUM KLOSTER. Nyt oplag foråret 1951.

Hugo Matthiessen: GAMLE HUSE I RIBE. 1.50 kr.

Otto Norn: KELDBY KIRKE PAA MØN. 1 kr.

Otto Norn: NYBORG SLOT. 1.85 kr.

Otto Norn: NYKØBING KIRKE PAA FALSTER. 1.50 kr.

Poul Nørlund: TRELLEBORG. Nyt oplag foråret 1951.

Aage Roussell: BØRGLUM KLOSTER. 2.25 kr.

C. M. Smidt: VITSKØL KLOSTER. 2 kr.

Hans Stiesdal: TØNDER KIRKE. Udkommer foråret 1951.

Nationalmuseets gule bøger

Bøgerne, der er rigt illustreret, sælges kun gennem Nationalmuseet.

H. C. Broholm: KVINDEDAGTEN I BRONZEALDEREN. 1 kr.

H. C. Broholm: MANDSDRAGTEN I BRONZEALDEREN. 1 kr.

Johannes Brøndsted: BRONZEALDERENS SOLDYRKELSE. 0.50 kr.

H. Norling-Christensen: BRONZEALDER-HJÆLMENE FRA VIKSØ. 1 kr.

P. J. Riis: HAMA-SAMLINGEN. 1 kr.

TRELLEBORG

AF

POUL NØRLUND

MED BIDRAG AF

Knud Jessen (Om naturforholdene ved Trelleborg og forbruget af træ ved borgens opførelse), *N. E. Nørlund* (Trelleborgs opmåling og den benyttede længdeenhed), *Gunnar Knudsen* (Navnet Trelleborg), *Th. Mathiassen* (Stenalderbebyggelsen på Trelleborg), *C. J. Becker* (Den tidlige jernalder-bebyggelse på Trelleborg) og *M. Degerbol* (Dyreknogler fra Trelleborg). English summary. Stort format. Mange billeder, kort og tavler. 50 kr.

THE LURES OF THE BRONZE AGE

An Archaeological, Technical and Musicological Investigation

BY

H. C. Broholm: Introduction and Description of the Lures. Archaeological Investigations of the Lures.

William P. Larsen: The Technical Manufacture of the Lures of the Bronze Age.

Godtfred Skjerne: The Instrumental Aspect, Musical Description and Elements. Further Problems.

Stor 4to. Med en rigdom af billeder og med nodeeksempler. 50 kr.